

DSJOURNAL

Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair
Bir Deneme
*An Analysis of the Discourses of the PKK and its Components During the Operation of the
Olive Branch*
İlkut Taha TASLI

Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu
Libya's Position in the Eastern Mediterranean Struggle
Şeyma KIZILAY

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin
Değerlendirmesi
*The Fundamentals of Radical Thought in Egypt: An Evaluation of Islamic Movements in the
Period Between 1960-1980*
Muhammed Veli MERCAN

Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası
*Understanding the Evolution of China's Development Approach: Building a Hybrid
Development Model*
Dovletgeldi MYRADOV

Radikal Dini Hareketlerin Orta Asya'daki Yansıması: Özbekistan Örneği
The Impact of the Radical Religious Movements in Central Asia: The Case of Uzbekistan
Nazlıcan KAVUKCU

Editör Kurulu / Editorial Board

Editörler / Editors

Dr. Öğretim Üyesi Tolga ÖZTÜRK - *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Öğretim Üyesi Hatice ÇELİK - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye*
Engin KARACA - *T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye*
İlkut Taha TASLI - *T.C. İçişleri Bakanlığı, Türkiye*
Öğr. Gör. Eren İRFANOĞLU - *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye*

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Arş. Gör. Aslıhan YALDIZ - *Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye*
Arş. Gör. Aslı TOPSOY - *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye*
Yunus ÇOLAK - *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*

Türkçe Kontrol / Turkish Proof Reading

Arş. Gör. Aslı TOPSOY - *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye*

İngilizce Kontrol / English Proof Reading

Eren KİTKA - *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Ufuk ULUTAŞ - *Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı, Türkiye*
Prof. Dr. Mesut ÖZCAN - *Diplomasi Akademisi Başkanı, Türkiye*
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN - *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Ayşegül SEVER - *Marmara Üniversitesi, Türkiye*
Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM - *Coventry University, İngiltere*
Prof. Dr. Oktay TANRISEVER - *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Ceren Uysal OĞUZ - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Gürol BABA - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Murat YEŞİLTAS - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ - *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Sanem ÖZER - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Senem ATVUR - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Şebnem UDUM - *Hacettepe Üniversitesi, Türkiye*
Doç. Dr. Alper Tolga BULUT - *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN - *Akdeniz Üniversitesi, Türkiye*
Dr. Mehmet Zeki GÜNAY - *Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkiye*

DSJOURNAL

Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

Yayın Türü: 6 aylık, süreli

Yayın Aralıkları: Haziran – Aralık

İletişim: editor@dsjournal.org

Web: www.dsjournal.org

İmtiyaz Sahibi ve Yayıncı: Dr. Öğretim Üyesi Tolga ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Arş. Gör. Aslıhan YALDIZ

E-ISSN: 2717-7866

Çalışmalarda ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlara ait olup, Diplomasi ve Strateji Dergisi Editör ve Danışma Kurullarının görüşlerini yansıtmazlar.

DSJOURNAL
Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

Cilt 2 | Sayı 1 | Haziran | 2021
Volume 2 | Number 1 | June | 2021

Dergi Hakkında

Diplomasi ve Strateji Dergisi (DSJOURNAL) (The Journal of Diplomacy and Strategy), Uluslararası İlişkiler ve Bölge Çalışmaları alanlarında orijinal çalışmalara yer veren Türkçe ve İngilizce dillerinde akademik bir dergidir. 2020 yılında yayın hayatına başlayan DSJOURNAL, yılda 2 sayı olmak üzere Haziran ve Aralık aylarında yayımlanmaktadır.

Editör kurulumuz, özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin akademik gelişimlerine büyük önem vermektedir. Bu amaçla, her sayıda yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin makalelerine ve kitap incelemelerine yer verilmeye çalışılmaktadır. DSJOURNAL'a yayımlanmak üzere gönderilen her makale ve kitap incelemesi öncelikle editörlerimizin detaylı incelemesinden geçmekte, intihal programına yüklenmekte ve ilgili yazarlara öneri niteliğinde düzeltmeler gönderilmektedir. Editörlerimizce kabul gören çalışmalar isimsiz bir şekilde (anonim) hakemlik sürecine tabi tutulmaktadır.

Derginin Tarihçesi

DSJOURNAL, Haziran 2020 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.

İçindekiler / Table of Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair
Bir Deneme
*An Analysis of the Discourses of the PKK and its Components During the Operation of the
Olive Branch*
İlcut Taha TASLI
(5-28)

Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu
Libya's Position in the Eastern Mediterranean Struggle
Şeyma KIZILAY
(29-39)

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin
Değerlendirmesi
*The Fundamentals of Radical Thought in Egypt: An Evaluation of Islamic Movements in the
Period Between 1960-1980*
Muhammed Veli MERCAN
(40-56)

Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası
*Understanding the Evolution of China's Development Approach: Building a Hybrid
Development Model*
Dovletgeldi MYRADOV
(57-82)

Radikal Dini Hareketlerin Orta Asya'daki Yansıması: Özbekistan Örneği
The Impact of the Radical Religious Movements in Central Asia: The Case of Uzbekistan
Nazhcan KAVUKCU
(83-105)

İlcut Taha TASLI

Doktora Öğrencisi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Yıldız Teknik Üniversitesi
ilkutt@hotmail.com
ORCID: 248428845

Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair Bir Deneme

Öz: Çalışmada, PKK'nın Zeytin Dalı Harekâtı sürecindeki açıklamaları ele alınmıştır. 100 günlük süreçte, PKK'nın yaklaşık 40 unsurunun yaptığı beyanlar incelenmiştir. Bu çerçevede Bonnie Cordes'in propaganda-oto propaganda yaklaşımını tercih edilmiştir. Örgütün hem kadro ve kitlesine hem de uluslararası kamuoyuna yönelik mesaj vermeye/propaganda yapmaya çalıştığı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı, bir yandan söylemlerin Harekât sırasındaki işlevlerini anlamak iken; diğer yandan gelecek dönemde yapılabilecek bir harekâta örgütün hangi söylemlere başvurabileceğini ortaya çıkarmaktır. Çalışma sonucunda, Zeytin Dalı Harekâtı süresince öne çıkan örgüt propagandasının ana başlıkları olarak; Türkiye'de toplumsal gerilim çıkartılabileceği, sabotaj vb. eylemlerin gerçekleş(tiril)ebileceği, Türkiye'nin Kürtlere yönelik "soykırım" amaçladığı, Türkiye'nin Afrin'de bataklığa çekileceği, Afrin'de demografik değişim yapıldığı/yapılacağı, Harekâta kimyasal silah kullanıldığı, Afrin'den Türkiye'ye yönelen bir tehdit olmadığı, Türkiye'nin uluslararası hukuku yok saydığı iddiaları/hususları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: PKK, Propaganda, Afrin, Zeytin Dalı Harekâtı, Söylem

İlgili makale "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 05.03.2021/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Taslı, İlcut Taha. 2021. "Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair Bir Deneme" *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 5-28

İlcut Taha TASLI

Ph.D. Student, Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution, Yıldız Technical University
ilkutt@hotmail.com
ORCID: 248428845

An Analysis of the Discourses of the PKK and its Components During the Operation of the Olive Branch

Abstract: In the study, I discussed the statements of the PKK during the Operation Olive Branch. I have examined the statements made by about 40 elements of the PKK in a 100-day period. In doing so, I used the propaganda-auto propaganda approach of Bonnie Cordes. I have examined the messages of the organization to both its staff and its audience and to the international public. My aim is, on the one hand, to understand the functions of the discourses during the Operation, on the other hand, to reveal which discourses the organization can use in a future operation. As a result of the study, I discovered that the terrorist organization is trying to make Turkey look unfair through its arguments for international law.

Keywords: *PKK, Propaganda, Afrin, Olive Branch Operation, Narrative*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 05.03.2021/05.05.2021

To Cite: Tash, İlcut Taha. 2021. "Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair Bir Deneme" *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 5-28

Zeytin Dalı Harekâtı Sürecinde PKK ve Bileşenlerinin Açıklamalarının Çözümlemesine Dair Bir Deneme

Bu çalışma, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki Afrin kentinin terörden arındırılmasına yönelik gerçekleştirdiği Zeytin Dalı Harekâtı (ZDH) sürecinde, PKK (Kürdistan İşçi Partisi) terör örgütü ve bileşenleri ile destekçilerinin açıklamalarını ele almaktadır. 100 günlük bir süreçte, bahse konu aktörlerin nasıl bir söylem geliştirdikleri, ZDH'nin başarısı doğrultusunda haftalık ya da aylık bazda dönemsel söylem manevraları, askeri ve politik anlamda sergiledikleri esneklikler vb. hususların ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Böylelikle örgütün süreklilik sahibi belirli davranış kalıplarının çözümlemesi çerçevesinde uygulanabilir bilgi elde edilebileceği düşünülmektedir. Gelecek dönemde Türkiye'nin Tel Rıfat ya da Menbiç veyahut Suriye'nin kuzeyindeki bir başka bölgeye yönelik gerçekleştirebileceği bir harekât olasılığında, hangi söylemlerin dolaşıma gireceğine dair bir öğretici bir vaka çalışması olarak ZDH bağlamındaki söylemler ele alınmaktadır.

ZDH çerçevesinde pek çok soruya cevap aranabilir. Bunlar; ZDH'nin uluslararası hukuk açısından meşruiyeti, Türkiye'nin terörle mücadelesi bakımından ZDH'nin yeri, Afrin'de yer alan yabancı terörist savaşçılar (YTS) hakkında Birleşmiş Milletler (BM) kararı, Suriye'nin kuzeyindeki PKK Koridoru, ABD-Suriye PKK'sı (PYD/YPG) ilişkileri, Rusya-Suriye PKK'sı ilişkileri, Fransa-Suriye PKK'sı ilişkileri, Kandil-PYD/YPG ilişkileri, Suriye PKK'sı-Şam yönetimi ilişkileri, yeni Suriye'nin nerede-hangi masada kurulabileceği, terörden arındırılan bölgelere geri dönüşlerin hangi düzeyde olduğu (Fırat Kalkanı Harekât/FKH bölgesindeki Cerablus örneği), PKK'nın yerinden olmuş kimselere yönelik tutumları ve bu konudaki uluslararası raporlar, Türkiye'nin Harekât sonrasında bölgedeki insanî güvenlik çalışmaları, FKH-ZDH mukayesesi ve benzerleri şeklindedir.

Bu çalışmada ise terör örgütü PKK'nın askeri ve politik bağlamlarda 100 günlük zaman zarfındaki söylemlerini betimlemek, bu söylemlerin amaçlarını anlamlandırmak hedeflenmektedir. Çalışmanın sınırlarının bu çerçevede olduğu da vurgulanmalıdır.

Terör örgütlerinin iletişiminin propaganda olarak görülmesi bu çalışmanın teorik çerçevesinin ana bileşeni olarak ifade edilmelidir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle propagandanın terör örgütleri açısından işlevine değinilmiştir. Ardından bahse konu 100 günlük süreçte örgüt ve bileşenlerinin açıklamaları geniş ölçekli bir tablo ile gösterilmiştir. Sonraki bölümde ise bu tablonun analizi yapılmıştır. Ön plana çıkan söylemler olarak BM'nin ateşkes kararı, büyük güçlerin politikaları, ZDH'nin gidişatı, Türkiye'nin niyetleri, DEAŞ ile mücadele gibi başlıklar altında hangi hususları amaçladıkları çözümlenmeye çalışılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Propaganda ve Terör Örgütleri Açısından İşlevleri

Propaganda sözcüğü, siyasal alanın önemli kavramları arasında zikredilmeyi hak etmektedir. Latince kökeni ekmek, yaymak ve üretmek anlamlarına gelir. Kavramın olumlu ya da nötr bir anlam taşıdığını ifade etmek zordur. Tarihsel süreç içerisinde taraflı ya da olumsuz bir kavram görünümü kazanmıştır (Clark 2017, 11-12). Bununla beraber en temel anlamıyla propaganda, mesajın iletilmesi sonucu hedef birey ya da kitlede duygu ve/veya davranış değişikliği sağlamayı hedefleyen örgütlü bir iletişim formudur (Altun 2018, 130). Bir başka tanıma göre ise "propaganda, bir fikrin, önyargıları ve duyguları etkileyen ve onlara yön veren imajlar,

sloganlar ve simgelerin planlı programlı, itinalı ve becerikli bir şekilde kullanılması yoluyla iletilmesidir” (Kağnıcı 2013, 321).

Propaganda, terör örgütleri için varoluşsal bir nitelik arz eder. Öyle ki terör örgütlerinin temel hedefinin propaganda olduğu dahi iddia edilebilir zira terör örgütleri hedef aldığı kitleleri -bir şekilde- ikna etme arayışındadır. Örgütler, varlıklarını sürdürebilmek ve eylemleri etkili kılarak topluma ve devlet politikalarına tesir etmek amacıyla propagandaya başvururlar (Altun 2018,128).

“Terör çalışmalarında propagandanın analiz edilmesi terör örgütlerinin stratejisini ve mevcut olaylara bakış açılarını öğrenmek, hedef kitleyi nasıl etkilemeye çalıştıklarının açığa çıkarılması açısından önemlidir” (Herman ve Chomsky 2002’den aktaran Korkmaz 2021, 33).

Terör-propaganda ilişkisi terörizm literatüründeki en önemli odaklardan biridir. Buna göre terör-propaganda ilişkisinin iki şekilde vücut bulduğu ifade edilmektedir: Eylem yoluyla propaganda ve yazılı-sözlü propaganda. Eylem yoluyla propaganda, terör eylemine maruz kalan kurbanlar üzerinden hedef alınan kamuoyunda korku iklimi oluşturulması temeline dayanmaktadır. Böylelikle rıza ya da zor yoluyla kitle üzerinde görece bir hâkimiyet kurulması ve siyasi hedeflere erişilmesi amaçlanmaktadır. Yazılı-sözlü iletişim yoluyla propaganda ise hedef kitlelerin duygusal ya da siyasi anlamda etkilenmesine odaklıdır. Esasen terörizmin özünde propaganda amacına dayalı olması, incelemelerde görece bir karmaşa durumu oluşturmaktadır (Korkmaz 2021, 37-39). Ancak bu makalede hedef kitlelerin ikna edilmesi yönünde işlev beklenen yazılı-sözlü iletişim üzerinde yükselen propagandalar konu edilmektedir. Bu bağlamda hedef kitle ifadesi de izaha muhtaçtır. Kızıl Ordu Fraksiyonu ve Geçici IRA’yı inceleyen Wright’a göre terör örgütleri farklı hedef kitlelere yönelen propagandalar icra etmiştir (1991, 226’dan aktaran Korkmaz 2021, 39). PKK’nın tarihsel propagandaları üzerine yapılan bir çalışma da benzer bir sonuç ileri sürer. Buna göre PKK örneğinde, eş zamanlı olarak kadro ve kitlesini, Türkiye kamuoyunu ve uluslararası aktörleri etkilemeye dönük bir propaganda gayreti gözlemlenmektedir (Karakoç ve Taslı 2021).

Propagandaların yöneldiği hedef kitlelerin teorik izahları da söz konusudur. Örneğin Cordes’e göre “teröristlerin iletişimi iki farklı açıdan incelenebilir. Birincisi; ‘propaganda yaklaşımı’ olarak tanımlanan ve örgüt dışında kalan dünyanın nasıl ikna edildiğine/edilmeye çalışıldığına ilişkin görüştür. İkincisi ise teröristlerin kendilerini (kadro ve kitlesini) nasıl ikna ettikleriyle ilgili olan ‘oto-propaganda’ (auto-propaganda aspect) yaklaşımıdır” (Cordes 2001, 150-156). Abdülkadir Çevik de terör örgütlerinde dışa yönelik bir propaganda kampanyası yürütüldüğü gibi içe dönük bir süreç işletildiğini vurgular (2008, 42). Bu bağlamda, politik psikoloji ile terör çalışmalarını bir araya getiren Vamık Volkan’ın da benzeri bir yaklaşımı söz konusudur. Ona göre “iç yönelimli bir terör kampanyası yürütmek esas”tır. Terörist gruplar kendi özel alt grup çadırlarını oluştururlar. Alt grubun kimliklerini kaybetme ya da çadırlarının parçalanmasına dair duydukları korku psikolojik ölüm korkusudur ki bunun (Volkan 2013, 197-223) iç yönelimli terör kampanyasının önemli bir motivasyonu olduğu düşünülebilir.

Terör örgütlerinin beyanatlarını anlamlandırma sürecinde, iç-dış propaganda ayrımı ya da propaganda-oto propaganda tasnifinin oldukça işlevsel olduğu düşünülmektedir.

Teröristlerin varlığı, Mao Zedung’un balık-deniz metaforu (Powell 2015, 40) doğrultusunda onları meşru, gerekli ve haklı gören bir toplumsal kesimi gerektirir. Bir diğer ifade ile örgütün temsil ettiğini iddia ettiği grup propagandanın öncelikli hedefi olmaktadır. Altun da bu doğrultuda propagandanın temel işlevinin, eleman temini ve müntesiplerini bir arada tutmak olduğunu belirtir (2018, 128). Propagandanın terör örgütleri için bu işlevi, iç yönelimli kampanya ya da oto-propaganda bağlamında kendi alt grup kimliğini pekiştirmek olarak ifade edilebilir.

Teröristlerin üzerinde durdukları bir diğer konu ise zaferlerinin kaçınılmaz ve yakın olduğudur. Terör örgütü, içinde bulunduğu durum ne olursa olsun güçlü olduğunu ve düzeni yıkmalarına çok az bir zaman kaldığını, zaferin kaçınılmaz olduğunu iddia eder. Terör örgütleri amaçlarının haklılığı ve zaferlerinin kaçınılmazlığı gibi temalar üzerinde durarak hem ülke içinde hem de uluslararası ortamda destek elde etmek için propagandaya başvururlar. Ayrıca teröristler, haksızlığa uğradığını düşünen bir grup insanın haklı mücadelelerini yürüttüklerini iddia ederler. Terör propagandalarında devlet, bir grup insana veya halkın büyük bir kısmına zulmetmektedir (Alptekin 2018, 99).

Terörizm, diğer şiddet türlerine kıyasla bir iletişim aracı olarak değerlendirilmektedir. Teröristler, propaganda için şiddeti kullanır. Kurbanlar, çoğunlukla iletişim aracıdır. Bu stratejide mesaj gönderen terörist, mesajı alması beklenen düşman ve/veya halk, iletişim aracı eylem ve kurbanlardır (Arıboğan 2001, 243). Buna göre terörle mücadelenin esas boyutu söylemdir. Bir başka ifade ile terörle mücadelenin asıl alanı propaganda alanıdır. Zira “teröristlerin davranışı kendi başına hiçbir şey, tanınması ise herşey” olarak ifade edilmektedir. Kitlelerde etki uyandıramayan bir terör örgütünün, hedeflerine ulaşmak açısından sıradan bir organize suç örgütünden farkı kalmayacaktır (Arıboğan 2001, 243).

ZDH Sürecinde PKK Terör Örgütü ve Bazı Bileşenlerinin İlgili Açıklamaları

Bu başlık altında 100 günlük süreçte PKK'nın yaklaşık 40 unsurunun açıklamaları, açıklamanın alındığı tarih ve kaynak belirtilerek, özetlenerek ve yeniden yazılarak aşağıdaki tabloda aktarılmıştır. Makalenin hacmini genişletmesi pahasına oluşturulan bu tablo, araştırmacıların asıl kaynaklara erişip, açıklamaların içeriğini doğrulaması ya da yanlışlayabilmesi amacıyla matuftur. Böylelikle çalışmanın geçerlik-güvenirlilik düzeyinin pekiştirilmesi hedeflenmiştir.

<i>Tarih ve Kaynak</i>	<i>Açıklamayı Yapan</i>	<i>Açıklamanın İçeriği</i>
16 Ocak 2018 ANF	Demokratik Toplum Kongresi (DTK)	Afrin'e müdahalenin Türkiye'de büyük siyasal ve toplumsal kopuşlara neden olacağını
16 Ocak 2018 ANHA	(sözde) Kuzey Suriye Demokratik Federasyonu	ABD, Rusya ve uluslararası koalisyon başta olmak üzere tüm uluslararası güçlere Türkiye'yi durdurma çağrısında bulduklarını
17 Ocak 2018 ANF	(sözde) Suriye Demokratik Meclisi Eşbaşkanı İlham Ahmed	Rusya'nın sessizliğinin Türkiye'nin Afrin'e yönelik top atışlarını onayladığı anlamına geldiğini, ABD'nin DEAŞ'tan alınmış bölgelerin istikrarı için destek vereceğini söylediğini, buna rağmen ABD Türkiye'nin Afrin'e yönelik saldırılarına karşı fazla sorumluluk hissetmediğini
17 Ocak 2018 ANF	HDP Sözcüsü ve Kars Milletvekili Ayhan Bilgen	Afrin'e olası müdahalenin Ayn el Arap (Kobani) eylemlerinden çok daha büyük tepkileri beraberinde getireceğini, Çarenin tüm grupların Suriye'nin geleceğinde söz söyleyebilmesi için masada yer almasının önünde engel olmaktan vazgeçmek olduğunu
20 Ocak 2018 ANF	YPG	Harekâtın DEAŞ'a yeni yaşam alanı açmak amacıyla gerçekleştirildiğini, Afrin'de (sözde) savunma güçleri ile halk arasında bir farklılık olmadığı
21 Ocak 2018 ANF	Suriye Demokratik Güçleri (SDG)	Harekatta pek çok bölgede (sözde) sivillerin hedef alındığını, Hatay/Reyhanlı'ya atılan füzeleri Türk ordusunun (sözde) attığını
20 Ocak 2018 ANF	PYD	Afrin'deki (sözde) istikrar ortamının Türkiye tarafından (sözde) DEAŞ için bozulmak istendiğini, bu saldırıyla Türkiye ile DEAŞ arasındaki (sözde) bağlantının ispatlandığını, BM güvenlik kurulu ve güvenlik konseyine

		yasalara ve sözleşmelere göre hareket ederek saldırıları durdurmaları çağrısı yaptıklarını
20 Ocak 2018 ANF	Almanya Demokratik Kürt Toplum Örgütü (NAV-DEM)	Ayn el-Arap'a (Kobani) nasıl sahip çıkıldıysa Afrin için de aynısının yapılması gerektiğini
22 Ocak 2018 Özgürlükçü Demokrasi	YPG Genel Komutanı Sipan Hemo	Cerablus ve El Bab'ın (sözde) işgal altında olduğunu, Afrin'in savunulmasından sonra buraları da (sözde) kurtarmalarının elzem olduğunu, Türkiye'nin Afrin için İdlib üzerinden pazarlık yaptığını
26 Ocak 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi Üyesi Rıza Altun	Rusya'nın Türkiye ile ittifak ilişkisinde olduğunu ve Suriye'de merkezi devlete dayanan bir hegemonya kurmak istediğini, Rus politikalarının Fırat'ın doğusu ve batısı biçimindeki bir bölünmeyi ortaya çıkardığını ve bu bölünmenin Suriye'yi birkaç parçaya bölebilecek siyasi ve askeri gelişmelere yol açabileceğini, ABD ve Rusya'nın Kürtleri satması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını zira ABD ve Rusya ile farklı eksenlerde hareket ettiklerini, ABD'nin İKYY bölgesindeki Kürtlere ihanet ettiğini ve kendilerinin mücadelesinden yararlanmaya çalıştığını, ABD ile konjonktürel olarak bazı taktik ilişkilere girildiğini ancak siyasi proje bakımından kesinlikle stratejik anlamda bir bağlantının söz konusu olmadığını
29 Ocak 2018 ANF	HPG Genel Sorumlusu Murat Karayılan	Afrin bölgesinden Türkiye'ye bir tehdit olmadığını, gerçekleşen roketatarlı saldırıların MİT tarafından yapıldığını düşündüklerini, mücadelenin şehir merkezine de sarkabileceğini ve halkın (sözde) direnişçilerin yanında olmasını beklediklerini, Afrin'in Türkiye için bataklığa dönmesinin toplumun desteğine bağlı olduğunu, savaş meydanında düşmanı içine çekip sonra ezmeyi esas alan bir gücün başarılı olabileceğini, bu açıdan mevzii savaşının çok fazla uygulanmaması gerektiğini
29 Ocak 2018	KCK Yürütme Konseyi Üyesi Mustafa Karasu	(sözde) Rojava ve Afrin direnişinde yabancı (enternasyonal) terörist savaşçıların çok önemli

Yeni Özgür Politika		bir yer sahibi olduğunu, Türkiye'nin Afrin'de demografik değişimi amaçladığını
30 Ocak 2018 ANF	Demokratik Toplum Hareketi/TEV-DEM Yürütme Kurulu üyesi Aldar Halil	Suriye'de federal bir sistem istediklerini, rejimi kabul edip etmemelerinin Suriye'nin iç meselesi olduğunu, Suriye'nin Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkması ve kendi sınırlarını koruması gerektiğini
31 Ocak 2018 ANF	PAJK Koordiansı Üyesi Ronahi Serhat (K)	Afrin'in en büyük beklentisinin (sözde) Kuzey Kürdistan'dan olduğunu, 6-8 Ekim ruhunun yeniden canlanması gerektiğini
1 Şubat 2018 ANF	PKK Merkez Komite Üyesi Muzaffer Ayata	SDG saflarındaki Arapların sayısının Kürtlerden fazla olduğunu, bugün Kürtleri (sözde) hedef alan Türkiye'nin gelecekte de Arapları hedefe koyacağını, Kürtlerin Suriye devletiyle ortaklaşmaya ve demokratik anayasal bir sistem temelinde Suriye'nin bütünlüğü içinde kalmaya hazır olduklarını
2 Şubat 2018 Yeni Özgür Politika	KCK Genel Başkanlık Konsey Üyesi Zilar Sterk (K)	Rusya'nın Cenevre'ye alternatif olarak geliştirdiği Soçi'nin tam bir fiyaskoyla sonuçlandığını, Soçi'ye sadece PYD'li Kürtlerin değil, ENKS'li Kürtlerin de katılmadığını
4 Şubat 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi Üyesi Fatma Adır (K)	Afrin'in Avrupa kamuoyu açısından da önemli bir konuma sahip olduğunu, Afrin'in DEAŞ tarafından işgal edilemediğini ve binlerce mülteciyi barındırdığını, Batılı değerlerin korunduğu bir şehrin Türk Devleti tarafından (sözde) işgal edilmeye çalışıldığını, Afrin'in düşmesi halinde derinleşecek bir Kürt-Türk çatışmasının Avrupa ve Almanya'da büyük çatışmalara, sorunlara ve çıkmazlara yol açacağını
5 Şubat 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi Eşbaşkanı Cemil Bayık	PYD'nin A.Öcalan'ın ideolojik çizgisini ve Suriye'de yarattığı etkiyi kullanarak kendisini örgütlemiş bir parti olduğunu ancak PKK ile doğrudan bir bağı olmadığını, PKK'nın Suriye'deki gelişmelerle ilişkisinin moral destek vermek düzeyinde olduğunu, PKK'nın Suriye'de savaşçısının bulunmadığını ve kimseyi

		<p>göndermediklerini, PKK'ya yönelik terörist örgüt niteliğinin gerçeklikle uyuşmadığını,</p> <p>1994 yılında Cenevre Sözleşmesini (sözde) kabul ettiklerini ve bu kurallara çok dikkat ettiklerini, yalnızca askerî yapılanmaları hedef aldıklarını, (sözde) bazı talihsiz olaylara rağmen sivil alanlara şiddet kullanma gibi bir çizgilerinin olmadığını, sivillere yönelik şiddet içeren tek bir eylemlerinin olmadığını, sivillere yönelik istisnai durumlarda özür dilendiğini ve sorumluların yargılandığını,</p> <p>TRT6 ve Kürtçe kursları gibi uygulamaların (sözde) Kürt soykırımını örtmeye dönük girişimler olduğunu</p> <p>DEAŞ'ın Türkiye tarafından (sözde) desteklendiğini</p>
5 Şubat 2018 ANF	PKK Yürütme Komitesi Üyesi Duran Kalkan	Rusya, Suriye, Fransa ve ABD'nin bu suça ortak olduğunu, yalnızca ABD'nin diğerlerinden ayrılarak kısıtlı da olsa Türkiye'ye karşı tavır geliştirdiğini, ancak ABD'nin 'YPG ile DEAŞ'a karşı birlikteyiz' derken Afrin'e izin vererek ikircikli bir tavır ortaya koyduğunu
5 Şubat 2018 ANF	PYD	Afrin'de birçok (sözde) katliam gerçekleştirildiğini, (sözde) yasaklı silahların kullanıldığını ve Cenevre Sözleşmesinin çiğnendiğini, uluslararası güçlerinin bu duruma müdahale etmesi gerektiğini
6 Şubat 2018 Yeni Özgür Politika	PKK Eğitim Komitesi Üyesi Nurettin Demirtaş	Afrin'i İstanbul gibi fethedeceğini sananlara öncelikle İstanbul'dan yanıt verilmesi gerektiğini, İstanbul'u kilitlemenin bin türlü yolu bulunduğunu, her şeyin halkın (sözde) katliamdan geçirilmesini önlemek için olduğunu, bu yüzden sonuna dek meşru olduğunu, İstanbul'un aydınlatılması gerektiğini
6 Şubat 2018 ANF	PYD Diplomasi Bürosu Sorumlusu ve YPJ komutanı Nesrin Abdullah	ABD ve Koalisyon güçleri ile iş birlikleri olduğunu, ancak bu güçlerin Türkiye'nin saldırılarına sessiz kalmasının kabul edilemeyeceğini,
		Afrin'in NATO üyesi bir ülkenin saldırıları altında olduğunu, bundan dolayı Afrin'e saldıranın aynı zamanda NATO olduğunu, bütün güçlerini seferber edip Afrin'i savunacaklarını,

		bu durumun da DEAŞ'a karşı mücadeleye ve özellikle Deyr ez-Zor çevresine etkisi olacağını
6 Şubat 2018 ANF	Sipan Hemo	Türkiye'nin kimi yerlerde 500 metre, kimi yerlerde ise üç kilometre sınır hattını geçebildiğini, bu ilerlemelerin bir kazanım olmadığını, Türkiye'ye karşı kullandıkları füzelerin ABD ve Rusya'ya ait olmadığını, söz konusu yüksek ateşli roketleri karaborsadan temin ettiklerini, Koalisyon güçleri ile sadece Fırat'ın doğrusunda DEAŞ'a karşı mücadelede ortak hareket ettiklerini
9 Şubat 2018 ANF	Murat Karayılan	Kürt gençlerinin Afrin'e destek vermesi ve her gencin bir kadro gibi hareket etmesi gerektiğini, Afrin'deki (sözde) mücadelenin ulusal bir bilinçlenmeye imkân sağladığını, Afrin'in ABD ve uluslararası koalisyon ile herhangi bir ilişki ve irtibatının olmadığını, Rusya başta olmak üzere tüm uluslararası güçlerin Türkiye ile ortak olmamalarını beklediklerini
11 Şubat 2018 rojevakurdistan.org	PKK Afrin Sorumlularından Mani Agit (K)	Afrin'e mültecilerin yerleştirilmesi hususunun demografıyı değiştirmeyi hedeflediğini, Afrin'in köyleri ve ilçelerinde bir yıldır hazırlık yaptıklarını, Afrin merkezinde ise çok daha uzun sürecek bir mücadele için hazır olduklarını, Afrin'i Türkiye için bir Vietnam haline getireceklerini, yıllarca sürebilecek bir savaş için hazırlık yaptıklarını, 22 geçmesine rağmen Türkiye'nin bir ilerleme kaydedemediğini, 5 km. gelebildiğini
12 Şubat 2018 Yeni Özgür Politika	Mustafa Karasu	Afrin ve Ayn el Arap'taki (Kobani) (sözde) yurtseverliğin bizzat A.Öcalan tarafından şekillendirildiğini, Suriye'nin kuzeyindeki gelişmelerin A.Öcalan çizgisinin pratiğe dökülmesi anlamına geldiğini, devlet kurmanın çatışmayı zorunlu kıldığını, kendilerinin bu nedenle (sözde) bir siyasal çözüm projesini benimsediklerini, (sözde) demokratik topluma dayalı demokratik konfederalizmin demokratik özerklik ya da yerel demokrasi olarak tanımlanabileceğini, (sözde) demokratik konfederalizmin etnik inanç ve toplulukların kendi meclisleri ve özyönetim organları ile kendilerini yönetmesi anlamına geldiğini

12 Şubat 2018 Yeni Özgür Politika	Duran Kalkan	Afrin halkının köyünü ve şehrini terk etmediğini, Rusya'nın Suriye'nin kuzeyini Esad yönetimine eklemeye çalıştığını, Soçi toplantısının boşa çıktığını
12 Şubat 2018 ANF	KCK Genel Başkanlık Konsey Üyesi Ali Haydar Kaytan	Afrin bağlamındaki esas meselenin (sözde) soykırım olduğunu, Afrin'in düşmesi durumunda tüm Kürt coğrafyalarında (sözde) soykırımın söz konusu olabileceğini, YPG'nin (sözde) işgale direneceğini ancak (sözde) soykırıma karşı tüm kesimlerin birlik olması gerektiğini, (sözde) devrimci halk savaşının gerekli olduğunu
14 Şubat 2018 ANF	(sözde) Demokratik Suriye Meclisi Eşbaşkanı Riyad Derar	Halep'in kuzeyindeki tüm radikal grupların DEAŞ ile aynı zihniyette olduğunu, Türkiye'nin Kürtler ve Araplar arasında gelecekte uzun sürecek bir savaş çıkarılmasına çalıştığını, Türkiye'nin mülteciler üzerinden siyaset yaptığını, Türkiye nedeniyle Soçi toplantısına katılmadıklarını
15 Şubat 2018 ANF	YPS	2015-2016'da Türkiye'de gerçekleştirilen (sözde) özsavunmanın bugün Afrin'de icra edilmesi gerektiğini
15 Şubat 2018 ANF	PKK/SDG unsuru Ceyş El Suwar (Devrimciler Ordusu) Genel Sorumlusu Hacı Ahmet	Afrin operasyonunun uzayacağını, "sivillerden dolayı çok dikkatli bir şekilde yürütüyoruz" söyleminin bir bahane olduğunu, Türkiye'nin (sözde) sivil yerleşim yerlerini vurarak halkı bölgeden kaçırmak istediğini, sürecin sonunda Türkiye'nin ÖSO güçlerini de tasfiye etmeye başlayacağını, Hatay'ın ilhak edilmesine benzer şekilde Türkiye'nin Suriye'de bulunduğu alanları kendine bağlayabileceğini
16 Şubat 2018 Yeni Özgür Politika	Duran Kalkan	Rusya'nın kendi etkinliği açısından daha özgürlükçü-demokratik politikalara yönelmesi gerektiğini, Afrin operasyonunun 1915 Ermeni olayları ve 1946 İran/Mahabad'daki olaylarla aynı nitelikte olduğunu
17 Şubat 2018 ANF	Nurettin Demirtaş	Afrin'in bu güne kadar Türkiye için hiçbir tehdit oluşturmadığını, buna rağmen Türkiye'nin Afrin'e saldırarak (sözde) insanlık suçu işlediğini, tüm uluslararası kuruluşların Afrin'e yönelik saldırılara karşı tepki göstermesi gerektiğini, radikal eylem zamanı olduğunu

19 Şubat 2018	Mustafa Karasu	DEAŞ'ın tek (sözde) yönelmediği ülkenin Türkiye olduğunu, Türkiye'deki saldırıları AK Parti muhaliflerine yaptığını, bu durumun AK Parti'nin DEAŞ'ı (sözde) nasıl kullandığını gösterdiğini, Rusların Afrin üzerinden Türk Devleti ile yaptığı pazarlığın tarihin en kirli pazarlığı olduğunu, Türkiye'nin (sözde) işgale karşı Avrupa ve ABD'nin sessiz kalarak meşruiyet sağladığını
20 Şubat 2018	Murat Karayılan	Türk ordusunun yanında El Kaide ve DEAŞ'lı teröristlerin de (sözde) bulunduğunu, Afrin'e yapılan saldırılarda insan haklarının (sözde) çiğnendiğini, Suriye İnsan Hakları Gözlemevinin bu konudaki tespitlerinin uluslararası kamuoyu nezdinde değerli görülebileceğini, Türkiye'nin müdahalesinin aynı zamanda Suriye için bir (sözde) işgal girişimi olduğunu, Cerablus'un fiili olarak Türkiye'nin bir yerleşimi haline geldiğini, Suriye'deki demokratik güçleri bu (sözde) işgale karşı savaşmaya çağırdıklarını, kitlesel biçimde Afrin'e gidilmesi gerektiğini
20 Şubat 2018	YPG Afrin Sözcüsü Brusk Haseke (K)	Afrin'in Suriye'nin toprağı olduğunu ve Rejimin bu toprakları koruma zorunluluğu bulunduğunu, Türkiye'nin (sözde) kimyasal silahlar kullanarak (sözde) savaş suçu işlediğini, NATO üyesi hiçbir ülkeden (sözde) işgale karşı ses çıkarılmadığını, dolayısıyla NATO üyesi ülkelerin tamamının bu (sözde) suçun ortağı olduklarını
20 Şubat 2018	YPG Sözcüsü Nuri Mahmud	Suriye ordusundan bir grubun Afrin topraklarına giriş yaptığını, Suriye'nin iç sorunlarının ülkenin birliğinin sağlanmasının ardından konuşulacağını, şu anda birlikte savunma yapmak gerektiğini, geçen dönemde yaptıkları çağrıya karşılık gelen Suriye ordu birliklerinin Türkiye'nin bombardımanı sonucunda kayıplar verdiğini
21 Şubat 2018	Salih Müslim	Afrin'de kimyasal silahların kullandığına dair ciddi şüphelerin bulunduğunu,
25 Şubat 2018	Nuri Mahmud	Uluslararası hukuk çerçevesinde Suriye topraklarını korumak amacıyla Suriye ordusunu Afrin'e davet ettiklerini, ancak şimdiye kadar

ANF		Afrin'e gelen Suriye ordusuna bağlı grupların bu görevi yapabilecek güçte olmadığını, Suriye ordusundan daha gerçek bir adım beklediklerini
1 Mart 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi Başkanlığı	Kürt düşmanı iktidara karşı tüm Kürtlerin tavır alma zamanının geldiğini, bunun en net tutumunun da Kürt gençlerinin artık Türkiye'de askere gitmemesi olduğunu, Kürt gençlerinin yerinin (sözde) gerilla safları olduğunu, korucuların da Türkiye'yi ilgilendirmeyen bir alanda savaşa sürüklendiğini,
25 Şubat 2018 ANF	YPG	BMGK'nın bir aylık ateşkes kararına YPG (sözde) Genel Komutanlığı olarak uyacaklarını, söz konusu kararı DEAŞ hariç tüm güçlere karşı uygulayacaklarını, ancak Türkiye ve bağlı unsurlarının Afrin'e yönelik operasyonlarına karşı da (sözde) özsavunma haklarını kullanacaklarını
26 Şubat 2018 ANF	Ayhan Bilgen	Türkiye Afrin'e Sünni Arapları yerleştirmeye kalkacak olursa bunun Suriye'de savaşın sonsuza denk sürmesi anlamına geleceğini, Afrin'deki sosyolojik gerçekliği bir imkan olarak görmek yerine, orayı kalıcı bir kaosa sürüklemeye Türkiye'nin gücünün yetmeyeceğini
1 Mart 2018 ANF	KCK Dış İlişkiler Komitesi	Her türden Türk malının başta (sözde) Kürdistan'ın parçaları olmak üzere Kürtlerin yaşadığı her yerde boykot edilmesinin Türkiye'nin savaş ekonomisi açısından sarsıcı sonuçları olacağını, boykotu Türkiye ve şirketleriyle ortaklık yapan şirketleri de kapsayacak biçimde geniş tutmanın uluslararası sonuçlar yaratacağını, turizmin de bu sürece dahil edilmesi gerektiğini
5 Mart 2018 ANF	DTK	Demokratik Toplum Kongresi (DTK); Harekâtın kent merkezlerine doğru yaklaşmasıyla sivillerin yaşamının tehdit altında olduğunu, Türkiye'nin BM'nin ateşkes kararını görmezden gelmesinin uluslararası hukuku hiçe sayması anlamına geldiğini, Suriye'de çözümün BM'nin Türkiye'ye saldırılarını durdurma ve bütün askerî güçlerini, Suriye topraklarından geri çekmesi çağrısında bulunmasıyla ve ivedilikle diyalog kanallarının oluşturulmasıyla mümkün olabileceğini, Suriye'deki halkların demokratik ve barışçıl bir zeminde BM'nin ve uluslararası

		toplumun gözetiminde kendi gelecekleri ile ilgili kararı kendilerinin vermesi gerektiğini
5 Mart 2018 ANF	KCDK-E	Türk-Rus ortaklığıyla sürdürülen (sözde) işgalde çocuk, kadın, yaşlı demeden topyekûn bir (sözde) jenosit uygulandığını, buna karşı mücadele edilmesi için herkesi bütün Avrupa'da sokaklara çağırdıklarını
7 Mart 2018 ANHA	YPG	Rusya'nın Türkiye'ye hava sahasını açarak Afrin'deki harekâta ortak olduğunu ve bundan bir an önce vazgeçmesi gerektiğini, Rusya'nın bu tutumunun Afrin'deki siyasi irade ve YPG'yi kendi çıkarları temelinde denetime alma amacından kaynaklandığını
11 Mart 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi	Avrupa ve dünyanın her yerindeki Kürtlerin ve dostlarının BM ve Avrupa Konseyini harekete geçirmek için bu kurumların önünde eylemlerini daha etkin hale getirmesi ve (sözde) işgalin önünü açan Rusya ve ABD konsolosluklarının önünde saldırılar durdurulana kadar eylemlerini sürdürmeleri gerektiğini
11 Mart 2018 ANF	Almanya Demokratik Kürt Toplum Merkezi (NAV-DEM)	Almanya'nın da Afrin'deki savaşın ortağı olduğunu, tüm yurtsever halkın ve dost çevrelerin (sözde) soykırımını durdurmak için başkaldırması ve (sözde) serhildan/isyan ruhuyla sokaklara çıkması gerektiğini
12 Mart 2018 ANF	YPS	Kürt için geleceğin Türk egemenlerinin büyük bir intikam ateşiyle tümünden yok edilmesi olduğunu, nerede Türk egemenlerine ait en küçük bir kalıntı varsa orayı (sözde) intikam doğrultusunda mücadele alanına çevirmeye çağırdıklarını
12 Mart 2018 Yeni Özgür Politika	HBDH	Yaşatılan (sözde) cehennemi Türkiye'de yaşatacaklarını
13 Mart 2018 ANF	YPG (sözde) Afrin Komutanlığı	Türk devletiyle beraber hareket eden grupların aileleri ile Etme, Azez, Türkiye ve Irak'tan Türkmenlerin getirilip Cindiresi bölgesine yerleştirilerek demografinin değiştirilmeye çalışıldığını, Türk devletinin oyununa alet olanlara ve bu oyunda parmağı olanlara söz konusu bölgelere yaklaşmaması uyarısını

		yaptıklarını, aksi halde savaşçılarının meşru amaçlarına hedef olacaklarını
13 Mart 2018 ANF	Murat Karayılan	Murat Karayılan; Türkiye'nin çok daha önce Afrin merkezine ulaşmasını beklediğini, bu durumun (sözde) savaşın birinci aşamasının başarılı biçimde geçirildiğini gösterdiğini, (sözde) savaşın girdiği yeni aşamada Afrin'in her yerinde bulunmalarının elzem olduğunu, arazide, kentte ve dağınık biçimde (sözde) savaşılması gerektiğini
14 Mart 2018 Yeni Özgür Politika	Cemil Bayık	Kürtleri Türk'ün sopası ile terbiye etmek istediklerini, Afrinlilerin Suriye Rejimi ile anlaşmak istediklerini, bu kapsamda merkezi olmayan bir yönetimi ve Afrin'e asker konuşlandırılmasını kabul ettiklerini, ancak Suriye Rejiminin kabul edilmeyecek dayatmalarda bulunduğunu, bu tutumdan sonra Rejimle anlaşmanın zor olduğunu, ABD'nin de Afrin'in (sözde) işgaline göz yumarak Kürtleri terbiye etmek istediğini
15 Mart 2018 Yeni Özgür Politika	Cemil Bayık	Afrin'deki (sözde) direnişin aynı zamanda (sözde) Rojava'da, (sözde) Medya Savunma Alanlarında ve (sözde) Kuzey Kürdistan'da da gelişmesi gerektiğini, ABD politikaları konusunda Pentagon ve Dışişleri arasında bazı farklılıkların olduğunu söylediğini, kendilerini en iyi Pentagonun anladığını, Avrupa'daki Kürtlerin uzun süredir (sözde) işgale karşı eylem yaptığını, artık rutin eylemleri aşan daha zengin eylem biçimlerinin devreye konulması gerektiğini, bu seneki Nevruz'un (sözde) Afrin direnişi ile bütünleşme Nevruz'u olacağını
19 Mart 2018 Yeni Özgür Politika	Mustafa Karasu	(sözde) Direnişin Afrin kırsalı ve şehrin kenar kısımlarında sürdüğünü, Türkiye'nin kayıplarını gizlediğini, Afrin merkezindeki sivillerin varlığının tehlikeye düşürülmemesi ve şehrin tümünden yıkılmasını önlemek için mevzi savaşına girilmediğini, Afrin'in Türkiye için Pirus zaferi (kazanılmayan savaş) olacağını
18 Mart 2018 ANF	Salih Müslim	Afrin'de sivillerin savunulması için bir adım atıldığını, (sözde) mücadele ve savaşın bitmediğini, YPG ve YPJ'nin gerilla tarzı mücadele edeceğini, vur-kaç yönteminin söz konusu olacağını, cephe savaşı için yeterli silah

		ve teknik olanaklara sahip olmadıklarını, sivillerin Afrin’den tahliye edilmesinin bu süreci daha da kolaylaştırdığını
19 Mart 2018	Duran Kalkan	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (sözde) bir aylık ateşkes kararı almasına rağmen Türkiye’nin saldırılarını daha da yoğunlaştırdığını, Avrupa Parlamentosu’nun “Saldırıları durdur, güçlerini geri çek” çağrısının uygulanabilirliğinin tartışmalı olduğunu, uluslararası kurumların ve güçlerin YPG/YPJ güçlerine ve sivil halka “Afrin’den ayrılın” dediğini, bunun yerine Türkiye’ye “dur” çağrısı yapılması gerektiğini
20 Mart 2018	Duran Kalkan	Afrin’de oluşan durumu (sözde) savaşta ikinci aşama olarak tanımladıklarını, bu aşamanın şehirde (sözde) direniş ile kasaba ve nahiyelerin oluşturduğu kırsal alanlarda (sözde) gerilla eylemliliklerinin birlikte devam edeceği yeni bir süreç olduğunu, Türkiye tarafından Afrin’e yerleştirilenlerin Devletin/Hükümetin özel askeri sayılacağını ve (sözde) intikam alınacağını, (sözde) güçlerinin Afrin’e karşılık Şemdinli’yi ele geçirebileceğini, Türkiye’nin Kerkük ve Sincar gibi bölgeleri de hedefine aldığını
21 Mart 2018	Nuri Mahmud	(sözde) soykırımla yüz yüze kalan Afrin halkının kararıyla kentin boşaltıldığını, Afrin’in TSK ve ÖSO unsurları için asla güvenli bir yer haline gelmeyeceğini, Afrin harekâtının DEAŞ’ın yeni saldırılar gerçekleştirmek için kendini örgütlemesine imkân verdiğini, Devletin/Hükümetin YPG’nin Menbiç’te olduğu ve Menbiç’in kendileri tarafından yönetildiği iddiasını yeni bir harekât için bahane olarak kullandığını
22 Mart 2018	Mustafa Karasu	Demografik değişim meselesinin sürekli gündemde tutularak engellenmesi gerektiğini, Türkiye’nin Suriyeli mülteciler üzerinden Avrupa’ya ve Suriye’ye yönelik politikalar geliştirdiğini, Afrin’e mültecilerin yerleştirileceğini, ENKS’li Kürtlerin de bu sürece ortak olarak (sözde) ihanete saptıklarını, Rusya’dan politika değişikliği istenmesinin gerektiğini

22 Mart 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi Üyesi Rotinda Engin (K)	Rojava'ya su verilmemesi yoluyla kendilerinin teslim alınmaya çalışıldığını, Afrin'de de suların kesilerek aynı amacın icra edildiğini, tatlı su kaynaklarına yapılan barajlarla Kürt halkının (sözde) açlıkla terbiye edilmek istendiğini, barajlar ile (sözde) Kürdistan tarihinin ve toplumsal hafızasının Hasankeyf'te olduğu gibi silinmeye çalışıldığını
24 Mart 2018 ANF	(sözde) Kuzey Suriye Federasyonu Kurucu Meclisi Eşbaşkanı Hediye Yusuf	Halkın güvenliğini sağlamak için yeni bir yönetime başvurduklarını, (sözde) direnişin Afrin'de hiçbir zaman bitmeyeceğini, Afrin (sözde) işgalcilerden kurtarılan ve tekrar güvenli bir alan olana kadar da süreceğini
25 Mart 2018 ANF	Murat Karayılan	A.Öcalan'ın durumu hakkında yeni bilgilere ulaştıklarını, ellerine ulaşan bilgilere göre (sözde) Afrin direnişinin durdurulması için bir heyet şeklinde İmralı'ya gidilerek A.Öcalan'a baskı uygulandığını ve talepte bulunduğunu, bu talep ve baskının A.Öcalan tarafından reddedildiğini, bundan dolayı da (sözde) İmralı işkence sisteminin daha da ağırlaştırıldığını, Afrin'den çekilme kararını geç ama doğru bulduklarını, taktik değişime ihtiyaç duyulduğunu, uzun süreli bir savaş için yapılan hamlenin doğru olduğunu, PYD/YPG'lilerin sadece şehir merkezinden çekildiklerini, dağlarda ve kasabalarda hala bulduklarını, (sözde) direnişin ikinci aşamaya geçtiğini, ikinci aşamada (sözde) gerillanın Kurt dağında örgütlenerek (sözde) mücadele edeceğini
28 Mart 2018 ANF	Nurettin Demirtaş	En büyük ihtiyaçlarının (sözde) öz savunma ve örgütlülük olduğunu, hiç kimseden yardım beklenmeden her yerde gizli birimler oluşturulması gerektiğini, (sözde) Afrin işgaliyle başlatılan tasfiye sürecine karşı (sözde) savaşı (sözde) Kuzey Kürdistan'a ve tüm Türkiye'ye taşımının elzem olduğunu, gelinen aşamada Afrin'de (sözde) gerilla tarzının esas alındığını ve önümüzdeki süreçte bunun görüleceğini
3 Nisan 2018 ANF	Ali Haydar Kaytan	Ali Haydar Kaytan; Kürtlerin AB ve ABD'nin isteklerini yerine getirmeyerek özerk hareket etmesi nedeniyle Türkiye eliyle cezalandırıldığını, Rusya ile AB ve ABD

		arasında Suriye konusunda bir uzlaşma olduğunu, Rusya'nın hava sahasını kapalı tutması halinde Türkiye'nin kara harekâtına cesaret gösteremeyecek durumda olduğunu
3 Nisan 2018 ANF	HDP Dış İlişkilerden Sorumlu Eşbaşkan Yardımcısı Hişyar Özsoy	Afrin'e vali atama girişimiyle (sözde) işgalin ilhaka dönüştürüldüğünü, Suriye rejiminin Afrin harekâtına sert tepki vermesine rağmen icraatlarının yetersiz olduğunu
15 Nisan 2018 ANF	KONGRA-Gel Eşbaşkanı Remzi Kartal	(sözde) Gerillanın Afrin'de direnmeye devam etmesi durumunda daha fazla kayıp vereceğini, kayıp vermemek için stratejik bir hamle ile geri çekildiklerini, ani bir karar olduğunu, hiçbir pazarlığın söz konusu olmadığını, A.Öcalan ile herhangi bir görüşme olmadığını, Türkiye'de ciddi bir ekonomik krizin yaşandığını, Suriye ve Irak'ın kuzeyinde yaşanan gelişmelerle birlikte ekonominin daha da çökeceğini
15 Nisan 2018 ANF	Aldar Halil	Afrin'de de kimyasal silahlar kullanıldığını, uluslararası camianın buna sessiz ve seyirci kaldığını, bölgedeki manevraları dolayısıyla Türkiye'deki Hükümetin normal olmayan şekilde gideceğini, Afrin'de uzun vadede Türkiye için ciddi sorunların çıkacağını, Gaziantep'te kurulan Afrin meclisinin Türkiye tarafından meşruiyet aracı olarak kullanılacağını ve mensup olan her Kürdün hain sayılması gerektiğini
25 Nisan 2018 ANF	KCK Yürütme Konseyi	Karaçok, Kerkük ve Afrin'e gerçekleşen müdahalelerin Türkiye'nin (sözde) Kürt düşmanı karakterini gösterdiğini, bu açıdan tüm (sözde) parçalardaki Kürtlerin yapılan operasyon ve harekâtları tüm Kürtlere (sözde) saldırı olarak görmeleri gerektiğini, Karaçok operasyonu ve Afrin harekâtının (sözde) hesabının sorulacağını

iddia/ ifade etmiştir.

Açıklamalarda Öne Çıkan Hususlar, Söylemler ve Çözümlemeleri

Yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde, uluslararası hukuktan sahadaki mücadele stratejisine, Türkiye içerisindeki sabotaj ve kanunsuz kitlesel gösterilerden “soykırım” kavramına pek çok farklı başlıkta propagandalar icra edildiği görülmektedir. Kuramsal çerçevede işaret edildiği üzere, bu propagandaların bazılarının örgütün kadro ve kitlesine yönelik olduğu düşünülmekte, buna ek olarak dış dünyaya yönelik yoğun ancak içi boş ikna çalışmalarına tevessül edildiği gözlenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın kuramsal çerçevesine ek olarak hibrit propaganda şeklinde bir iletişim tarzından daha bahsetmekte yarar görülmektedir. Zira tabloda görüldüğü gibi kadro-kitlesine hitap ederken dış dünyayı da hedef alan bazı propaganda başlıkları söz konusudur. Bir diğer ifade ile propagandalardaki iç-dış ayrımı ortadan kalkmakta, bir yandan kadro-kitleye motivasyon hedeflenirken diğer taraftan dış dünyaya yönelik çağrılar söz konusu olmaktadır. Bahse konu bu girişimler aşağıda detaylı ele alınmıştır.

ZDH'nin başlaması ile birlikte 6-8 Ekim olayları benzeri bir gerilimin yeniden başlatılmasına yönelik çağrılar söz konusu olduğu görülmektedir. Buna ek olarak toplumsal-siyasal kopuş yaşanacağı şeklindeki “tehdit”lerin de propagandalarda kendisine önemli bir yer bulduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca 2015 yaz ile 2016 ilkbahar dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bazı kentlerde denenen hendek-barikat yönteminin “özsavunma”nın Afrin’de de icra edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bunların iç propaganda sürecinin unsurları olduğu söylenebilir.

Benzer şekilde, iç propagandaya yönelik bir diğer yaklaşım kentlerde sabotaj ve benzeri eylemler yapılması şeklindeki çağrılardır. Bir diğer ifade ile İstanbul’un açıkça hedef gösterildiği, “aydınlatma” tabiri ile sabotaj ve bombalı saldırılar tarzında eylemlere işaret edildiği mütalaa edilmektedir. “Kürtler için geleceğin Türk egemenlerinin büyük bir intikam ateşiyle tümünden yok edilmesi” ya da “yaşatılan cehennemi Türkiye’ye yaşatacakları” gibi söylemler YPS, HBDH ve bunların alt birimlerine yönelik motivasyon ve talimat direktifleri olarak düşünülmektedir.

Hibrit propaganda içeriklerinden ilki, “soykırım” kavramı etrafında inşa edilenlerdir. Ali Haydar Kaytan’ın Afrin’in düşmesi durumunda tüm Kürt coğrafyalarında “soykırım” yapılacağı iddiası, Duran Kalkan’ın ZDH’nin 1915 Ermeni olayları ile aynı nitelikte olduğu iddiası, Avrupa’da faaliyet gösteren KCDK-E adlı örgüt bileşeninin “topyekun jenosit” söylemine başvurması buna örnek gösterilebilir. Böylelikle uluslararası hukukta yer alan bir kavramın araçsallaştırılması söz konusu olurken, kadro ve kitlesini mobilize etme arayışının da bu propaganda da etkili olduğu düşünülmektedir.

Hibrit nitelikli bir diğer propaganda, Murat Karayılan ve Mani Agit (kod adı olduğu tahmin ediyorum) tarafından ileri sürülen Afrin’in Türkiye için çıkılmaz bir niteliğe dönüşeceği, mevzii mücadelesinden ziyade “şehir savaşı” geliştirileceği, ABD’nin Vietnam tecrübesi benzeri bir ortamın Türkiye için oluşturulacağı hususlarıdır. Ayrıca Türkiye’nin sivil hassasiyeti ve askerlerinin emniyetini dikkate alarak sürdürdüğü kademeli ilerlemenin, “Türkiye’nin ilerleyemediği” şeklindeki propagandalara konu edildiği görülmüştür. Dış dünyaya “Türkiye’nin kapasitesinin böyle bir hareket için yeterli gelmediği” şeklinde bir propaganda yapılırken, örgüt mensuplarına “başarılı oldukları” ve “Türk Silahlı Kuvvetleri ile başa çıkabildikleri” şeklinde motivasyon konuşmaları söz konusudur.

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Afrin kent merkezine ulaşması ile birlikte örgüt yöneticilerinin aldığı pozisyon ya da sergilekleri söylemsel esneklik oldukça dikkate değerdir. Buna göre Türk güçleri çok daha önce kent merkezine ulaşamadığından o ana kadar sürdürülen savunmanın başarılı olduğu, bu savunmanın birinci aşama olduğu, ikinci aşamada Afrin’in her yerine dağılarak kentsel ve kırsal bölgelerde mücadelenin devam ettirileceği, Afrin’deki sivilleri

tehlikeye atmamak ve şehrin yıkılmasına meydan vermemek açısından “mevzi savaşına” girişmedikleri, ZDH'nin Türkiye için Pirus zaferi olacağı, YPG'nin “gerilla tarzı” mücadeleye devam edeceği, “cephe savaşı” için yeterli teçhizat ve teknolojiye sahip olmadıkları iddia edilmiştir. Hediye Yusuf, Mustafa Karasu, Duran Kalkan, Salih Müslim, Murat Karayılan gibi isimlerin bu söyleme başvurduğunun altı çizilmelidir.

Harekâtın ilk dönemlerindeki “iddialı” söylemlerin analizi yapıldığında, Suriye’de faaliyet gösteren büyük güçlerden destek alma arayışının bunda etkili olduğu akla gelmektedir. Türkiye’ye karşı mücadele edebildiği imajı üzerinden, destek aldığı takdirde daha da güçlü bir mücadele sürdürebileceği beklentisi oluşturarak Türkiye’nin bölgede var olmasını desteklemeyen güçlerden dış destek elde edebileceği beklentisinin Harekât sürecinde örgütte olduğu değerlendirilmektedir.

Oto-propaganda ya da hibrit propaganda sınırları aşarak Cordes’in propaganda olarak adlandırdığı hususa geçiş yapıldığında karşımıza ilk çıkan örnek, “DEAŞ terör örgütü ile mücadele”dir. “ZDH'nin terör örgütünün DEAŞ'a karşı yürüttüğü (sözde) mücadeleyi zora sokacağı” söylemi bu bağlamda öne çıkmıştır. ZDH dolayısıyla DEAŞ'a karşı mücadele iradesinin sarsıldığı ve bir kısım örgüt mensuplarının Afrin’e kaydırıldığı, dolayısıyla DEAŞ ile mücadelenin Türkiye nedeniyle zayıfladığı şeklinde dış dünyaya yönelen propagandalar icra edildiği görülmektedir. Ayrıca Batı dünyasının korkuları arasında yer alan mülteci meselesinin de gündeme getirildiği, böylelikle Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Batılıların Türkiye’ye Harekâtı durdurma çağrısı yapmalarının hedeflendiği söylenebilir. Ek olarak Afrin’de oluşacak sosyolojik gerilimlerin Avrupa ülkelerinde de görüleceği şeklindeki “örtük tehdit”in de altı çizilmelidir.

Dış dünyaya yönelik bir diğer propaganda teması, örgütün Cenevre Sözleşmesini kabul ettiği ve buna riayet ettiği iddiasından hareketle terör örgütleri listelerinden çıkarılma talebidir. Bir diğeri ise PKK'nın Suriye’de bir varlık göstermediği ve ancak moral düzeyde katkı sağlamaya çalıştığıdır. Bununla da “PKK ile PYD'nin ideolojik olarak aynı çizgide olsa da farklı örgütler olduğu” propagandasının icra edildiği değerlendirilmektedir.

Harekat sürecinde sivillere yönelik “katliamlar” gerçekleştirildiği, yasaklı ve/veya kimyasal silahlar kullanıldığı iddialarından hareketle büyük güçlerin Harekâtı durdurma noktasında inisiyatif alması gerektiği ve insanlık suçu işlendiği çağrıları da tekrar eden söylemler arasındadır. Murat Karayılan, Salih Müslim, Nurettin Demirtaş, Aldar Halil gibi isimlerin bu iddiaları dile getirdikleri görülmektedir. İddia edilen bu hususlar, yukarıda değinilen ve içe dönük olduğu düşünülen “soykırım” söyleminin dış dünyaya hitap edecek versiyonu olarak görülebilir.

Demografik değişim iddiaları da Harekâtın başından itibaren ileri sürülen ve uluslararası kamuoylarının ilgisini çekmeye yönelik argümanlar arasındadır. Ayrıca kente yönelen/yönelecek göçlerin toplumlar arasında sonu gelmez çatışmalara neden olacağı şeklindeki “tehditlerin” de altı çizilmelidir. Buna ek olarak “Türkiye'nin Kürtleri hedef aldığı”, bunun yanı sıra “Arapları hedef alacağı” iddiaları da bu bağlamda dolaşıma sokulmuştur. Öte yandan Duran Kalkan ve YPG Afrin (sözde) Komutanlığı’nın ZDH bölgesine göç edecek sivilleri hedef alacaklarını açıkça belirtilmiş olması da kritik görülmektedir.

Afrin demografisi bağlamında, henüz Harekâtın ilk günlerinde YPG'den gelen Afrin halkı ile “savunma güçleri” arasında fark olmadığı açıklamasının altı çizilmelidir. Ayrıca Duran Kalkan tarafından ileri sürülen halkın yerleşim birimlerini terk etmediği iddiasının özellikle altı çizilmelidir. Bu beyanların, Harekât sürecinde canlı kalkan uygulamasının alt yapısını oluşturmaya yönelik olduğu düşünülmektedir. Ayrıca örgüt mensuplarının sivil kıyafetler giyerek halka karıştığı ve yerleşim birimlerinden Türk Silahlı Kuvvetlerine saldırılar gerçekleştirdiği vurgulanmalıdır. Öte yandan Türkiye’nin sivil hassasiyetine binaen halka

karişan örgüt mensuplarının gerek çatışmalarda gerekse kentten ayrılma sürecinde kendilerini kamufle etmeyi amaçladıkları değerlendirilmektedir.

Harekât sürecinde, Türkiye'nin ZDH ile “işgal” ve “ilhak” planları yaptığı, Hatay benzeri bir sürecin işletilebileceği, buna karşılık Şam yönetiminin topraklarının “işgaline” izin vermemesi gerektiği, Suriye'nin geleceği hususunda anlaşamaları da Türkiye'ye karşı bir araya gelmeleri gerektiği örgüt tarafından öne çıkarılan taktik manevralar olarak gözlenmiştir. Suriye ordusunun bu çerçevede Afrin'e davet edildiği ancak yeterli kuvvet gelmediği de örgütsel açıklamalarda yer almaktadır. Murat Karayılan, Cemil Bayık, Hişyar Özsoy, YPG Sözcüsü gibi isimler tarafından bu iddiaların dile getirildiği görülmektedir. “İşgal” ve “ilhak” iddialarını içeren bu söylemlerin de dış dünyaya yönelik propaganda sürecinin önemli unsurları olduğu söylenebilir.

Son olarak, örgüt propagandaları arasında önem düzeyi en yüksek olarak gördüğüm Afrin'den Türkiye'ye yönelik bir tehdit olmadığı, Afrin'de “enternasyonal savaşçılar”ın varlığı, Afrin'in Türkiye'ye yönelik bir “tehdit” oluşturmadığı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 24 Şubat 2018 tarihinde Suriye için aldığı bir ay süreli “İnsanî Ateşkes” kararına Türkiye'nin uymadığı yönündeki iddiaları ele almakta yarar görüyorum. Bu iddiaların ortak noktası uluslararası hukukun PKK tarafından araçsallaştırılması girişimlerini barındırmasıdır. Dolayısıyla bu iddialar, dış dünyaya yönelik propagandanın taşıyıcı kolonları arasında sayılmayı gerektirmektedir.

Söz konusu BMGK kararını takip eden dönemde, YPG tarafından yapılan açıklamada; kararı DEAŞ hariç tüm taraflar için hayata geçirecekleri ancak Türkiye ZDH'yi durdurmazsa kendilerini savunmaya devam edecekleri hususları yer almıştır. Buna paralel şekilde, Demokratik Toplum Kongresi tarafından Türkiye'nin söz konusu kararı yok sayarak uluslararası hukuku görmezden geldiği iddia edilmiştir. Buna ek olarak Duran Kalkan da BMGK kararına rağmen Türkiye'nin ZDH'yi daha da yoğunlaştırdığını beyan etmiştir. Ayrıca uluslararası kurumların ve güçlerin Afrin halkına kentten ayrılmaları çağrısı yapmak yerine Türkiye'yi durdurmaları gerektiği Duran Kalkan tarafından ileri sürülmüştür.

Bu bağlamda PKK'nın, ZDH ile hiçbir şekilde tevil edilemeyen bu ateşkes kararını kötüye kullanmaya çalıştığı düşünülmektedir. Kararın o dönemki yoğun çatışmalar çerçevesinde Suriye'deki Duma, Doğu Guta gibi yerleşim bölgelerini içerecek şekilde hazırlandığı, kararın giriş bölümünde önceki bazı kararlara referans verildiği, referans verilen kararların hiçbir yerinde Türkiye ve Zeytin Dalı Harekâtı'nın yer olmadığı, kararda somut bir insani durumdan bahsedilerek kuşatma altına olma vurgusu olduğu (Afrin'de yürüyen süreç kuşatma olmadığı gibi YPG'nin silah ve militan takviyesi alabildiği bu bağlamda not edilmelidir) ifade edilmektedir (Okur, 2018). Dolayısıyla terör örgütü ve bileşenlerinin kararın bu niteliklerini görmezden geldiği düşünülebileceği gibi kararı derinlikli bir biçimde anlayabilecek düzeyde olmadıkları da ifade edilebilir. Dolayısıyla uluslararası hukuk üzerinden BM gündemine entegre olma çabalarının sonuçsuz kalmaya mecbur olduğu bu karar etrafındaki tartışmalar üzerinden bir kez daha anlaşılmalıdır.

Uluslararası hukuk açısından Afrin'deki “enternasyonal savaşçılar”ın varlığı meselesi de üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Terör örgütü üst yöneticileri, bahse konu “Yabancı Terörist Savaşçı”lar (Foreign Terrorist Fighter) üzerinden kendilerine bir ilgili ülke kamuoylarında meşruiyet alanı oluşturmaya çalışırken, esasında bu kimselerin uluslararası hukuka göre suçlu sayılabilecekleri belirtilmelidir. Zira “Yabancı Terörist Savaşçı” kavramı, BMGK'nın 24 Eylül 2014 tarihinde aldığı 2178 sayılı kararda tanımlanmış ve bu kimseler gayrimeşru ilan edilmiştir. “Siyasi anlamdaki bu girişim üye devletlerin bu unsurlarla mücadele için gereken her türlü hukuki tedbiri almasını istemektedir” (Yalçınkaya 2017, 24).

Dış dünyaya yönelen ve uluslararası hukuka örtük şekilde atf yapan bir diğer iddia, Afrin'den Türkiye'ye yönelik tehdit olmadığı şeklindedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, örgüt bileşenleri Suriye'den Türkiye'ye yönelen terörist saldırıları Türkiye'nin kendi kurgusu olarak göstermeye çalışmaktadır. Terör örgütünün bu söylem üzerinden, ZDH'nin uluslararası hukuk zeminindeki meşruiyetini hedef almaya çalıştığı değerlendirilmektedir. BM Sözleşmesinin 51. Maddesi bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Devletlerin meşru müdafaa hakkını düzenleyen bu maddeye göre BM üyesi bir devlete yönelik silahlı bir saldırı gerçekleşmesi gerekmektedir (Kadıoğlu, 2020). Örgüt ise bu süreçte Afrin'den Türkiye'ye yönelik bir tehdit olmadığı propagandasını dış dünyaya yönelik icra etmiştir.

Sonuç

Çalışmada terör örgütünün, 100 günlük süreçteki açıklamalarında bazı söylemlerin süreklilik taşıdığı görülmüştür. Bunlar; Kürtlere yönelik “soykırım” iddiaları, demografik değişim yapıldığı/yapılacağı tezleri, yasaklı ya da kimyasal silah kullanıldığı dezenformasyonu, DEAŞ ile “mücadele”nin sekteye uğradığı manipülasyonu ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelik “işgal-ihlak” planları olduğu savları şeklinde ifade edilebilir. Buna ek olarak uluslararası hukuk öznesi olma ve uluslararası hukuk üzerinden Türkiye'yi haksız gösterme arayışları olduğu da vurgulanmalıdır. Çalışmanın giriş kısmında ifade edilen uygulanabilir bilgi bağlamında, gelecek dönemde terörle mücadele çerçevesinde PKK'nın öne süreceği argümanların temelini yukarıda değinilenler olabileceği düşünülmektedir.

Öte yandan, makalenin teorik çerçevesini oluşturan propaganda-otopropaganda yaklaşımına ya da iç-dış propaganda ayırımına, hibrit propaganda şeklinde bir katkı yapılabileceği söylenebilir. Zira yukarıda PKK örneğinde görüldüğü gibi örgütün bazı propagandaları eş zamanlı olarak kadro-kitlesini ve uluslararası kamuoylarını hedeflemektedir.

Son söz olarak, benzeri çalışmaların Türkiye'nin diğer Harekâtları çerçevesinde de yapılabileceği ifade edilmelidir. Fırat Kalkanı ya da Barış Pınarı Harekâtları süresince, hedef alınan terör örgütlerinin açıklamalarının analizi, ilerleyen süreçte mukayeseli çalışmalara da imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, Hüseyin. 2018. Etnik Terör ve Mücadele Stratejileri. İstanbul: Seta Yayınları.
- Altun, Fahrettin. “FETÖ ve PKK’nın Propaganda Stratejileri”. Terörün Kökenleri ve Terörle Mücadele Stratejisi içinde, derleyen Fahrettin Altun, Hasan Basri Yalçın, 127-151. İstanbul: SETA Yayınları.
- Arıboğan, Deniz Ülke. Globalleşme Senaryosunun Aktörleri. İstanbul, Der Yayınları, 2001.
- Clark, Toby, 2017. Sanat ve Propaganda. İstanbul, Ayrıntı Yayınları,
- Cordes, Bonnie. 2001. “When Terrorists Do the Talking: Reflection on Terrorist Literature”. Inside Terrorist Organizations içinde, derleyen David Rapoport, 150-171. London: Frank Cass Publishers.
- Çevik, Abdulkadir. 2008. Politik Psikoloji. Ankara: Dost Yayınları.
- Herman, E. S., ve Chomsky, N. 2002. Manufacturing Consent: The Political Economy of The Mass Media. New York, NY: Pantheon Books.
- Kadioğlu, Aytaç. 2020. “Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye’nin Suriye’ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 41: 210-227.
- Kağnıcı, Gökhan. 2013. “Eski Mezopotamya’da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı.” Cogito 73: 305-329.
- Karakoç, Ercan ve Taslı, İlcut Taha. 2021. “Political conjuncture, intended audience and the ‘Historiography’ of the Kurdistan Workers’ Party (PKK) terrorist organisation”, Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism, DOI: 10.1080/18335330.2021.1892807
- Korkmaz, Sertaç Canalp. 2021. “Terör örgütü PKK'nın propagandasında kimlik inşası: Serxwebun Dergisi örneği, 1982-2019”. Doktora Tezi. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Okur, Mehmet Akif. 2018. “BM kararı Afrin’i kapsamıyor”. VOA News, 25 Şubat 2018. <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-bm-karari-afrini-kapsamiyor/4269756.html>
- Polat, Doğan Şafak. 2020. “Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları.” Güvenlik Stratejileri Dergisi 16 (33): 56-93.
- Volkan, Vamık. 2013. Divandaki Düşmanlar. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Wright, Joanne. 1991. Terrorist Propaganda: The Red Army Faction and the Provisional IRA, 1968-86. Palgrave: Palgrave MacMillan.
- Yalçınkaya, Haldun. 2017. “İŞİD’in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye’nin Tecrübesi (2014-2016)”, Uluslararası İlişkiler 53: 23-43.
- ANF – Fırat Haber Ajansı
- ANHA – Hawar Haber Ajansı

- CNN Türk TV İnternet Sitesi. “BM Sözcüsü Dujarric. PKK Afrin'de sivillerin çıkışına izin vermiyor”. 6 Mart 2018. <https://www.cnnturk.com/dunya/bm-sozcusu-dujarric-pkk-afrinde-sivillerin-cikisina-izin-vermiyor>
- Dışışleri Bakanlığı Web Sayfası. “Sayın Cumhurbaşkanımızın Antalya Diplomasi Forumu Açılış Hitabı”. Erişim 22.06.2021. https://www.mfa.gov.tr/data/adf/cb_adf_tr.pdf
- Özgürlükçü Demokrasi Gazetesi
- rojevakurdistan.org İnternet Sitesi
- TDK Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>
- Vatan Gazetesi. “YPG/PKK sivillerin Afrin'den çıkışına izin vermiyor”. 12 Mart 2018. <http://www.gazetevatan.com/ypg-pkk-sivillerin-afrin-den-cikisina-izin-vermiyor-1150034-gundem/>
- Yeni Özgür Politika Gazetesi

Şeyma KIZILAY

Doktora Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler/Ortadoğu Çalışmaları, Bursa Uludağ Üniversitesi
kizilay.eylul@gmail.com.tr
ORCID: 184248633

Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu

Öz: Jeopolitik Uluslararası İlişkiler literatüründe devletlerin güç, beka ve hakimiyet kavramları bakımından politikalarına yön veren coğrafyanın politiğe olan etkisini önceleyen bir yaklaşım olarak önemli bir konuma sahiptir. Bu kapsamda Doğu Akdeniz de jeopolitikle ilişkili olarak her daim devletlerin ilgisini çekmiştir. Özellikle son yirmi yıllık süreçte keşfedilen hidrokarbon rezervleri ile gündemde öne çıkan ve dikkatleri üzerine çeken bölge güçler arası mücadelenin temel alanı olmuştur. Bir bölge ülkesi olarak Libya'nın söz konusu mücadeledeki rolü bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada üzerinde durulan ve savunulan görüş Libya'nın, yaşamış olduğu iç sorunları ve uluslararası alandaki etkisizliği sebebiyle bölge üzerindeki mücadelede belirleyici ve politika oluşturan bir ülke değil, üzerine politika oluşturulan bir ülke olduğudur. Söz konusu görüş Libya'da etkin bir hükümetin olmaması ve ülke içi istikrarın sağlanamaması sebeplerine dayandırılmıştır. Bu kapsamda Libya tarihinde Doğu Akdeniz'e atfedilen önem incelenerek tarihi arka plan oluşturulmuş ve son yıllarda Doğu Akdeniz üzerine oluşturulan politikalar karşılaştırılarak Libya'nın pozisyonu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Libya, Jeopolitik, Enerji

İlgili makale "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 04.03.2021/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Kızılay, Şeyma. 2021. "Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu" *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 29-39

Şeyma KIZILAY

PhD. Student, International Relations/Middle East Studies, Bursa Uludag University
kizilay eylul@gmail.com.tr
ORCID: 184248633

Libya's Position in the Eastern Mediterranean Struggle

Abstract: Geopolitics has an important position in the International Relations literature as an approach that prioritizes the effect of geography on politics, which directs the policies of states in terms of the concepts of power, survival and dominance. In this context, the Eastern Mediterranean has always attracted the attention of states in relation to geopolitics. The region, which has come to the fore and attracted attention, especially with the hydrocarbon reserves discovered in the last twenty years, has become the main area of the struggle between the powers. As a regional country, the role of Libya in this struggle constitutes the main starting point of this study. The view that is emphasized and defended in the study is that Libya is a country which other states make policy about it, not a decisive and policy-making country in the struggle in the region, due to the internal problems it has experienced and its ineffectiveness in the international arena. The stated opinion is based on the fact that Libya lacks an effective government and that domestic stability cannot be achieved. In this context, the historical background was created by examining the importance attributed to the Eastern Mediterranean in the history of Libya, and the position of Libya was evaluated by comparing the policies established in the Eastern Mediterranean in recent years.

Keywords: *The Eastern Mediterranean, Libya, Geopolitics, Energy*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 04.03.2021/05.05.2021

To Cite: Kızılay, Şeyma. 2021. "Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu" *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 29-39

Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya'nın Konumu

Akdeniz, Batı Avrupa ile Orta Doğu arasında doğal bir geçiş yolu ve bağlantı noktası olma özelliğine sahip bir sınır bölgesidir. Akdeniz anlamına gelen “Mediterranean” ise dünyanın merkezi yeri, ülkelerin ortasındaki yer” anlamına gelmektedir (Şahin 2019, 203). Doğu Akdeniz ise Yunanistan’ın doğusunda kalan bölgeyi kapsamaktadır. Asya-Afrika ve Avrupa’yı bağlayan bir kavşak niteliğindeki Doğu Akdeniz önemli bir ticaret merkezi olarak stratejik konumdadır (Doğan 2014). Söz konusu bölge devletleri Yunanistan, Türkiye, Mısır, İsrail, Filistin, Lübnan, Libya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)’dir.

Doğu Akdeniz özellikle son zamanlarda sıklıkla üzerinde durulan bir coğrafya olarak sahip olduğu stratejik ve jeopolitik önem ile çokça tartışılan ve politikalar oluşturulan bir alan olarak anılmaktadır. Geçmişten bugüne aynı düzlemde bulunan, aynı koordinatta yer alan bu bölgenin önemini artıran unsur; barındırdığı özelliğin yanı sıra bölgeye olan bakış açısından da kaynaklanmaktadır. Bölge ülkelerinden biri olan Libya’nın son tartışmalar kapsamında Doğu Akdeniz’deki rolünü konu alan bu çalışmada, Doğu Akdeniz jeopolitik kavramı çerçevesinde ve eleştirel jeopolitik düzleminde ele alınmaktadır. Jeopolitik; coğrafyanın politikla ilişkisini vurgulamakta ve oluşturulan dış politikalarda coğrafyanın önemli bir belirleyici olduğunu savunmaktadır. Eleştirel jeopolitik ise söyleme vurgu yapmakta ve coğrafya ile kurulan bağlantının zaman içerisinde değiştiğine, coğrafyaya nasıl bakıldığına önemli olduğuna değinmektedir. Bu kapsamda çalışmada ülkelerin Doğu Akdeniz’e yönelik bakışları eleştirel jeopolitik açısından değerlendirilerek bölge ülkelerinden Libya’nın bu rekabet ortamında nasıl bir rol oynadığı/oynayamadığı üzerinde durulacaktır.

Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik ve Eleştirel Jeopolitik

Jeopolitik temelde güç politikalarına dayanan bir kavram olarak devletlerin politikalarında temel belirleyici olarak coğrafyayı ele almaktadır. Jeopolitiğin ortaya koyduğu öngörü devletlerin buldukları konumun, önemli merkezlere olan yakınlıkları, çatışma bölgelerinde bulunup bulunmamaları ortaya koydukları ve izlemek zorunda oldukları dış ve güvenlik politikalarında belirleyici olduğudur (Atay 2016, 145). Her ne kadar kavramı 1899 yılında ilk kullanan Rudolf Kjeller olsa da jeopolitik denince akla 1887 yılında Alfred Mackinder’in “kara hakimiyeti teorisi”¹ gelmektedir. Tarihin deniz ve kara güçleri arasındaki mücadeleden meydana geldiğini düşünen Mackinder coğrafyanın ve kara gücünün devletlerin gücüne ve hakimiyetine olan etkisini ortaya koymaktadır (Kelly 2016, 72). Alman, İngiliz ve Fransız ekolleri de jeopolitik üzerine farklı argümanlar ileri sürmüştür. Alman jeopolitiği Friedrich Ratzel ve Karl Haushofer ile coğrafya ulusal güçle özdeşleştirilmiştir. Sınırların dinamik olduğu ve devletlerin güçlerinin sahip olduğu topraklarla ilişkisi bulunduğu görüşü özellikle Adolf Hitler döneminde (1933-1945) Almanya’nın politik davranışına etki etmiştir (Arı 2018, 182). İngiliz ekol ise deniz gücünün önemi üzerinde durmaktadır. Alfred Mahan’ın “deniz hâkimiyet teorisi”nde kendini bulduğu üzere önemli deniz yollarına sahip olmak, denizlerle, okyanuslarla çevrili olmak, önemli limanlara sahip olmak ülkelere büyük oranda bir güç ve üstünlük sağlamaktadır (Atay 2016, 148). Deniz gücünün ve önemli deniz yollarının sahip olduğu özellikle ilişkili olarak Doğu Akdeniz’in devletler nezdindeki önemi

¹ Mackinder yaklaşımında Doğu Avrupa’yı Heartland; Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin’den oluşan bölgeyi iç hilal; İngiltere, güney Afrika ve Japonya’dan oluşan bölgeyi dış hilal olarak nitelendirerek Doğu Avrupa’ya hakim olanın Heartland’a ve sonra Avrasya’ya ve son olarak dünyaya hakim olacağını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için. (Arı 2018, 177-180).

değerlendirildiğinde Süveyş Kanalı gibi uluslararası deniz ticaretinin akışının sağlandığı bir bağlantının bulunması, Avrupa açısından Orta Doğu'ya ve Asya'ya ulaşma ağı sağlaması ve önemli bir güzergâh olması hususları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede etkin olacak olan gücün bölgeyle ilgili politika oluşumlarında söz sahibi olması ve uluslararası alanda yükselmesiyle yakından ilgilidir.

Jeopolitiğin temel ve verili olarak kabul ettiği olgulara karşı olan Eleştirel Jeopolitik ise jeopolitiğin post kolonyal ve post yapısalcı bakış açılarını dile getirmektedir. Eleştirel jeopolitik kabul edilen sınırlar ve haritaların dışında anlam haritalarıyla da ilgilenmektedir. Dolayısıyla algı, yüklenen anlam ve söylem önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Dalby ve Tuathail 2002). Bu kapsamda jeopolitik güç ve bilgi ilişkileriyle söylemi öne çıkaran bir yapıya sahiptir. Michel Foucault'un söylem vurgusu eleştirel jeopolitikte yer edinmektedir (Atay 2016, 151). Söylem iktidar ilişkisi bakımından Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası ve "Mavi Vatan" söylemi ele alınabilmektedir. Söylemin inşa edici unsur olduğu görüşünün jeopolitiğe uyarlanması Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasında uluslararası alanda ifade ettiği ulusal güvenlik söylemi ve münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesi, arama ruhsatlarının verilmesi konuları çerçevesinde ulusal egemenlikle ilişkilendirilmesiyle gerçekleşmiştir.

Foucault'a gücü uygulayan merkezden ziyade gücün uygulandığı özneye odaklanması gerektiği üzerinde durmaktadır (Atay 2016, 152). Doğu Akdeniz özelinde söz konusu coğrafyaya atfedilen önem ve zaman içinde devletlerin bölgeye yönelik bakışını etkileyen unsurlar kapsamında bir bağ kurulabilir. Doğu Akdeniz sahip olduğu jeostratejik ve jeopolitik konumunun yanı sıra zaman içerisinde keşfedilen doğal kaynaklar ile bütün bölge ülkeleriyle birlikte, küresel güçlerin ve çok uluslu şirketlerin de dikkatini çekmiştir. Söz konusu aktörlerin coğrafyaya olan bakışlarını değiştiren etken keşfedilen kaynaklar ve bölgenin geleceği hususudur. Dolayısıyla devletlerarasında bölgeye yönelik gösterilen yeni bakış açısıyla Doğu Akdeniz Foucault'un bahsettiği gücün uygulandığı öznenin ele alınması kapsamında değerlendirilebilecektir.

Uluslararası Politikada Doğu Akdeniz'in Önemi

Akdeniz dünya ticaretinin % 30'unun gerçekleştiği önemli bir bölge olmakla birlikte Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları için birleştirici bir niteliğe sahiptir. Tunus'tan Suriye'ye kadar uzanan Doğu Akdeniz'i önemli kılan ve geçmişten itibaren güç mücadelelerinin önemli merkezlerinden biri olmasını sağlayan unsurlar ise önemli bir bağlantı noktası olmasıyla ilgilidir. Doğu Akdeniz Süveyş Kanalı ve Karadeniz üzerinden yürütülen ticaretin kontrol noktasıdır. Aynı zamanda Ortadoğu ve Hazar enerji merkezleri ile boru hatlarının kontrolünün sağlanması noktasında önem taşımaktadır. Bununla birlikte Doğu Akdeniz Hint ve Atlas Okyanusu'nu bağlayan dünyanın en kritik suyoludur (Kaya 2007, 8-9). Dünya ticaretinde sahip olduğu önemli konum özellikle petrol ve doğal gaz transferlerinin deniz yoluyla yapılmasından kaynaklanmaktadır. Enerjinin kolay, ucuz ve güvenli bir şekilde ulaştırılması devletler için oldukça önem taşımakta, bu durum ise Doğu Akdeniz'e yönelik iştahları kabartmaktadır. Ülkelerin siyasi ve ekonomik hedeflerle bölgeye yönelmesinde sahil devletlerinin sahip olduğu limanlar büyük rol oynamaktadır (Şahin 2020, 57). Enerji güvenliği ve denizlerin güvenliği meselesi kapsamında ilgili liman ve ülkelerin istikrarı ile güvenliği de öne çıkmaktadır.

Figür 1: Doğu Akdeniz Ülkeleri

Kaynak: (Doğu Akdeniz Politik 2021)

Doğu Akdeniz'in önemli bir geçiş güzergâhı olmasında 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nın rolü büyüktür. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz, Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na açılmıştır. Sahip olduğu tüm bu özellikler ve özel konumu ile Doğu Akdeniz burada kontrol sağlayacak ülkeye sunacağı fırsatlar ve politik avantajlar dolayısıyla göz önünde bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'i farklı ve önemli kılan bir unsur da Orta Doğu ile olan yakınlığıdır. Orta Doğu ülkelerinin de sahilinin bulunduğu Doğu Akdeniz'in, güç mücadelelerinin ve rekabetin en yoğun yaşandığı bir bölge olan Orta Doğu ile ilişkili konumu bir bölgede yaşanan olası bir istikrarın ya da istikrarsızlığın diğer bölgeye büyük oranda etki etmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan Doğu Akdeniz Orta Doğu'nun stratejik kapısı olarak nitelendirilmektedir (Şahin 2020, 58).

Son yıllarda bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla önemli özelliklerine enerjinin de eklendiği Doğu Akdeniz'de Filistin, GKRY, KKTC, İsrail, Lübnan, Libya, Mısır, Suriye, Yunanistan ve Türkiye sahil dar ülkelerdir. Bölgede enerji alanında yaşanan gelişmeler bu ülkelerin bölgeye yönelik bakış açısı ve politikasında değişiklik meydana getirmiş ve genel dış politika konuları arasında Doğu Akdeniz'in üst sıralara ilerlemesine etki etmiştir.

Enerji kaynaklarının geçiş güzergahı olan Doğu Akdeniz, 2000'li yıllardan itibaren enerji kaynaklarının çıkış noktası olma özelliği ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Jeoloji Araştırmaları Merkezi'nin 2010 tarihli raporuyla duyurulduğu üzere Doğu Akdeniz'deki Levant ve Nil havzalarında petrol ve doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir. Petrol rezervlerinin yaklaşık miktarı Levant Havzası'nda 1,7 milyar varil ve Nil Havzası'nda 1,8 milyar varil iken Levant'ta 3,45 trilyon metreküp, Nil Havzası'nda ise 6 milyar metreküp sıvılaştırılmış doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (Yaycı 2011, 18).

Söz konusu rezerv keşifleri ile kaynakların taşınması, işlenmesi gibi hususlar önemli hale gelmiş ve hem küresel hem bölgesel güçler bir rekabete tutuşmuştur. Bu minvalde Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları, deniz yetki alanlarının belirlenmesi gibi konular gündeme gelmiş ve hatta bölge ülkeleri arasında bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır. Mısır, GKRY, KKTC, İsrail, Türkiye gibi ülkelerin bir takım doktrinler ve politikalar ile yer almaktadır. GKRY enerji transferi konusunda merkez olmak amacıyla hareket etmekte, belirlediği parsellerde uluslararası şirketlerle işbirlikleri yapmakta ve söz konusu çeşitli şirketler aracılığıyla küresel güçler arasındaki ilişkilerden de faydalanma stratejisi izlemektedir. GKRY'nin alanı içerisinde bulunan Afrodit sahasındaki keşiflerin LNG tesisleri kurularak işletilmesi ve İsrail

kaynaklarının boru hatlarıyla Avrupa'ya ulaştırılması hedef ve stratejileri doğrultusunda hareket edilmektedir. Diğer yandan Mısır bölgenin en çok keşfinin yapıldığı Zohr sahası kaynakları ile ekonomik sorunların giderilmesi, enerji ticaretinde önemli bir ülke olma ve uluslararası şirketler aracılığıyla bu şirketlerin ülke yönetimleri ile yakın ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. (Telci 2020, 192). Ticaretini deniz yoluyla gerçekleştiren İsrail için de Doğu Akdeniz ve burada keşfedilen kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Enerjiyle birlikte, enerji yolları ve enerji transferinin güvenliği konuları üzerine odaklanan İsrail kaynakların Avrupa pazarına ulaştırılması konusunda stratejiler takip etmektedir. Aynı zamanda bölge ülkeleri ve Doğu Akdeniz üzerine politika oluşturan aktörlerle kurulan ilişkiler bakımından kurulan müttefiklik ilişkileri de bu noktada politika oluşumlarını etkileyen bir unsur olarak belirmektedir (Oruç 2020, 221).

Ayrıca bölgede yer almayan küresel güçler bölge devletleriyle kurdukları ilişkiler ve şirketler ile Doğu Akdeniz'de etkin olma yönünde hareket etmektedirler. Royal Dutch Shell (İngiliz-Hollanda), Total (Fransa), ENI (İtalya), Noble, Exxon (ABD), ve Novatek (Rusya) gibi enerji şirketleri ise uluslararası alanda prestijlerini artırma, güvenilirliklerini gösterme amaçlarıyla bölgede faaliyette bulunmaktadır (Ayverdi 2020, 145-151).

Özetlemek gerekirse Doğu Akdeniz sahip olduğu stratejik konumunun yanı sıra barındırdığı enerji kaynakları hasebiyle uluslararası alanda hem bölge ülkelerinin hem de küresel aktörlerin pastadan pay almak için yarıştıkları ve değişik stratejilerle bu mücadelede var olma mücadelesi verdikleri bir alan haline gelmiştir. Bütün ilgili/ilgisiz güçler bir şekilde bu alanda yer almak için rekabet ederken, bu çalışmanın konusu olduğu üzere bir bölge ülkesi olan Libya ise diğer ülkelere göre barındırdığı farklı dinamikler sebebiyle etkili bir politika oluşturamamaktadır. Fakat diğer yandan bu durum Libya siyasi tarihinde hep bu şekilde var olmamış ve Doğu Akdeniz'e yönelik olarak Libya bir takım adımlar atmıştır. Bu durum günümüz konjontüründe Libya'nın politika üreten ve denklemde var olan bir ülke olamayışı daha net görülmesini sağlamaktadır.

Libya Tarihsel Geçmişinde Doğu Akdeniz'in Önemi

Siyasi tarihinde Yunan, Roma ve Bizans egemenliği altında kalmış olan Libya 1911 yılında İtalya tarafından işgal edilene dek Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise İngiliz-Fransız işgaline maruz kalmıştır (Yaycı 2011, 20). 24 Aralık 1951 tarihinde Libya Birleşik Krallığı ismiyle bağımsız olan ülkenin başına kral olarak İtalya'ya karşı mücadele eden ve sürgüne gönderilen Şeyh İdris El-Senusi geçmiştir. Ekonomisi petrol ve doğal gaz ihracatlarına dayanan Libya'da petrol arama çalışmaları 1955 yılında başlamış, 1961 yılında gelindiğinde ise petrol ihraç edilmeye başlanmıştır. İhracatın % 69'u petrole dayanmakta GSYH'nin % 60 'ı petrol ve doğal gaz sektörleri karşılamaktadır (OPEC, 2018).

1 Eylül 1969 tarihinde gerçekleştirilen darbe ile Kral İdris'in yönetimine son verilmiş ve Libya'da uzun yıllar devam edecek olan Muammer Kaddafi dönemi başlamıştır. Milli kalkınma süreci ve emperyal güçlerin ülke dışına çıkarılma dönemi olarak adlandırılan Kaddafi döneminde ülkenin adı Libya Arap Cumhuriyeti olmuştur. Arap birliği federasyonu kurma hedefi taşıyan Kaddafi, 1970-1990 yılları arasında bu amaca uygun olarak dış politikasında Arap ve İslam ülkelerini etkileme çabası içinde olmuştur. Aynı zamanda bu dönemin politikasında Batı'ya karşı milli tutumlar ve bağımsızlık öne çıkmıştır. Yine dönemin önemli dış politika dinamiklerinden biri de Akdeniz'in güvenliği konusudur. Akdeniz Batı için doğu ticaret yollarının geçiş noktasıydı ve Kaddafi yönetiminin Batı karşıtı bir duruşu vardı. Her iki taraf için de önem arz eden Akdeniz güvenliğinin sağlanması gereken kilit bir nokta özelliği taşımaktaydı. Akdeniz'i güvenli kılmak ve gücünü artırmak isteyen Kaddafi'nin hamlesi Arap Birliği'ni sağlamak olmuştur. Bu amaçla 1984 yılında Fas ile imzalanan Qujda Anlaşması her iki ülkenin ortak tehdit kaygıları sonucu ortaya çıkmıştır (Kılıçaslan 2018, 440-443). Batı'ya

karşı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile yakın ilişkiler içerisinde olan Kaddafi Yönetimi'ni ve Akdeniz'deki dengeleri önemli ölçüde etkileyen bir gelişme 1991'de yaşanmıştır. SSCB'nin yıkılışı uluslararası sistemde olduğu kadar Akdeniz dengelerinde de etki yaratmıştır. Bu etkiler Libya'ya olumsuz yansımış ve ülkede iç karışıklıklar baş göstermiştir. Ülkenin iç savaş ve kaosa sürüklenmesi Arap baharı protestolarının özellikle 17 Şubat 2011 tarihinde gerçekleşen Öfke Günü gösterileri sonrasında alevlenmesi sonucu uluslararası desteğin sağlanmasıyla Kaddafi yönetimine son verilmiştir (Kılıçaslan 2018, 444). Kaddafi'nin yönetimden ayrılması ve ülkenin istikrarsızlığı Libya'yı Doğu Akdeniz'de güçsüz ve etkisiz bir pozisyona düşürmüştür. Mısır ve Tunus'ta da küresel güçler lehine gelişmelerin yaşanması sonucu Doğu Akdeniz'de bölge ülkelerinden ziyade Batı lehine bir durum ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Suriye'deki Rusya etkinliği, Doğu Akdeniz'de Avrupa ülkelerinin tam nüfuz oluşturmaya engel teşkil etmiştir.

Doğu Akdeniz Mücadelesinde Libya

Libya Doğu Akdeniz'de sahip olduğu 2000 kilometrelik sahili ile oldukça önemli bir ülkedir. 1959 yılında Libya Karasuları Kanunu'nda karasuları genişliği 12 deniz mili olarak belirlenmiş, bu karasularından başlayarak 62 deniz mili genişliğinde bir balıkçılık koruma alanı da 1 Nisan 2005 tarihinde ilan edilmiştir. Münhasır Ekonomik Bölge (MEB)'nin ilanı ise 27 Mayıs 2009 tarihinde yapılmış ve BM'ye bildirilmiştir. Kıta sahanlığı konusunda ise Libya Malta ve Tunus'la uyuşmazlık yaşamıştır. Söz konusu uyuşmazlıklar ülkeleri Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na yönlendirmiştir (Kaya 2007, 52).

Tunus'la yaşanan anlaşmazlık her iki ülkenin belirttikleri deniz alanları üzerinde araştırma ruhsatı vermeleri üzerine gelişmiştir. Libya 1968, Tunus 1972 yılında Libya-Tunus deniz sınırında belirledikleri alanlara işletme ruhsatı vermiş sonuç olarak Tunus 1978'de Libya ise 1979'da UAD'ye başvuruda bulunmuştur. İki ülke arasında doğal uzanım konusundaki görüş farklılığı sorun yaşanmasına neden olmuştur. Libya kara kütesinin doğal uzanımını savunmuş Afrika kıtasının kuzeye doğru uzanımı olduğunu kıta sahanlığı sınır çizgisinin de kuzeye doğru olması gerektiğini iddia etmiştir. Buna karşılık Tunus kıyı ülkesinin kara uzanımını savunmuştur. UAD nihai kararda bölgenin coğrafi özellikleri kapsamında değerlendirmede bulunmuştur. Buna göre kıyılara yakın bölgelerde yan sınırın belirlenmesinde kıyıya dik çizgi kullanılmasına, kıyılara uzak alanlarda Libya kıyılarına doğru daralan bir çizginin kıta sahanlığı çizgisi olabileceği ifade edilmiştir (Yaycı 2018, 24).

Malta ile yaşanan sorun ise kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda meydana gelmiştir. Taraflar 1976'da UAD'ye başvurmuş ancak kararın alınması uzun almıştır. 10 Kasım 1986 tarihinde UAD, iki ülke arasında kıta sahanlığının sınırlandırılmasında özel düzenlemeye yönelik olarak koordinatlar belirlemiştir. Sonuç olarak bir ana kara ile ada arasındaki kıta sahanlığının ana kara (Libya) lehine belirlenmesi kararı alınmıştır (Kaya 2007, 55).

2010 yılında Doğu Akdeniz'de bulunan kaynakların açıklanmasının ardından başlayan halk ayaklanmaları Libya'nın bu konuya yönelmesine engel teşkil eden bir dinamik olmuştur. İnsanların sokaklara döküldüğü, yönetimlerinden ve yaşam şartlarından memnun olmadıklarını gösterdikleri eylemler 17 Şubat 2011 tarihinde Libya'ya da yansımış ve ülkeyi uzun yıllar istikrarsızlığa sürükleyecek bir süreci başlatmıştır. Olayların kısa sürede çatışmaya dönüştüğü Libya'ya uluslararası alanda Kaddafi yönetiminin istifası çağrıları baş göstermiş ve Libya'ya yetkililerin BM'ye yönelik seyahatleri için vize kaldırılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) BM ülkeleri tarafından ülke temsilcisi olarak tanınmış ve ülkedeki karışıklığın ardından 13 Mart 2011 tarihli BM Güvenlik Konseyi toplantısında UGK'yi desteklemek için Libya üzerinde uçuşa yasak bölge kararı alınmıştır. Ardından yine aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen NATO operasyonu ile Kaddafi yönetimine son verilmiştir (Capesso vd. 2020).

Libya'da yaşanan iç savaş ülkede parçalı yapıların ortaya çıktığı, istikrarsızlığın temel olduğu, kırılganlığın arttığı bir ülke bırakmıştır. Trablus'ta Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Tobruk'taki Geçici Hükümet arasındaki mücadele, Fayiz es-Serrac ile General Hafter liderliğindeki güçlerin çatışmaları, kaosu hüküm sürdüğü ve dış müdahalelere açık bir Libya ortaya çıkarmış böylece içerdeki sorunlarla uğraşan ve düzenli bir yapıya kavuşamayan Libya, bulunduğu bölgede meydana gelen gelişmeler karşısında etkili bir dış politika oluşturamamıştır. BM'nin sürece dahil olması ile 17 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Libya Siyasi Anlaşması sonucu Trablus'ta bir Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) kurulması sağlanmış ve UMH uluslararası alanda tanınmıştır (Capesso vd. 2020). Ülkedeki bütün bu karışıklıklar içerisinde Serrac hükümeti Doğu Akdeniz konusunda bölge ülkelerinin imzaladığı anlaşmaları boşa çıkaracak bir hamlenin aktörü olarak önemli bir adım atmıştır. 27 Aralık 2019 tarihinde imzalanan Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile bu tarihe kadar Yunanistan, GKRY, Mısır, İsrail gibi ülkelerin çıkar mücadelesiyle attığı adımlar önemli ölçüde etkilenmiştir. Anlaşma ile iki ülke için de Doğu Akdeniz'de uluslararası hukuk kapsamındaki hakların korunması ve aralarında işbirliği oluşturulması amaçlanmıştır. İki ülkenin kıta sahanlıkları Libya'nın Derne-Tobruk Bardiyah kıyısı ile Türkiye'nin Marmaris-Fethiye Kaş kıyı çizgisi arasındaki deniz alanları olarak belirlenmiştir (Özekin 2020, 40).

Figür 2: Türkiye-Libya Deniz Yetki Anlaşması

Kaynak: (Acer 2019)

Mutabakatın Libya Ulusal Mutabakat Konseyi'nde onaylanması ve BM'ye bildirmesiyle anlaşma uluslararası alana duyurulmuştur. Türkiye ve Libya'nın mutabakatı Doğu Akdeniz'de farklı hedefler peşindeki ülkeler nezdinde tepkiye yol açmış ve bu minvalde Yunanistan 6 Aralık 2019 tarihinde Libya büyükelçisini istenmeyen kişi-*persona non grata* ilan etmiştir. Bununla birlikte Yunanistan, Mısır gibi ülkeler tarafından Libya'da istikrarsızlığın sürmesindeki aktör olan General Hafter'i destekleyen politikalar izlemişlerdir (Paralı 2020, 58).

Sonuç

Doğu Akdeniz geçmişten itibaren uluslararası aktörlerin dikkate aldığı ve politikalarında yer edinen bir bölge olmuştur. Uluslararası ilişkilerde coğrafya- politika ilişkisini önceleyen jeopolitik ile açıklanabilen ülkelerin bölgeye yönelik politikaları son yirmi yılda bölgeden var olduğu düşünülen yüksek enerji kapasitesiyle ülkelerin bakış açılarında enerji konusunu üst sıralara taşımıştır. Doğu Akdeniz artık yalnızca deniz ticaretinin önemli liman ve geçiş yollarına sahip jeostratejik güzergah olmasının yanı sıra içerdiği önemli rezervlerle ülkelerin politikalarını belirlemektedir. Ekonomisi büyük oranda enerji kaynaklarına dayanan ve zengin

hidrokarbon rezervlere sahip olan bir ülke olan Libya, Doğu Akdeniz için önemli bir ülke olmakla birlikte Doğu Akdeniz de Libya için aynı şekilde önem taşımaktadır. 2011 sonrasında ülkedeki farklı milis gruplarının etkinlik mücadelesi, merkezi idarenin istikrara kavuşamaması ve içerde yaşanan kaos Libya'yı küresel aktörlerin müdahale ettiği, üzerine dış politika oluşturduğu bir ülke statüsüne getirmiştir. Dolayısıyla iç karışıklıkların başladığı yıllarla aynı dönemde denk gelen Doğu Akdeniz gündeminde Libya etkili bir aktör olarak politika oluşturamamıştır. Libya için; GKRY'nin LNG tesisi kurma hedefi ve Vasilikos Planı², İsrail'in East-Med projesiyle Kıbrıs-Girit-Yunanistan aracılığıyla doğal gazı Avrupa'ya taşıma planı, Suriye'nin enerjide ihracatçı olma amacı gibi politik hedefler ve gündemler bulunmamaktadır. Fakat 2019 yılında Türkiye ile imzaladığı muhtıra ve askeri işbirliği anlaşması Libya'nın etkisiz eleman olmadığını da göstermektedir. Libya'nın gelecekte neler yaşayacağı ve olası ülke yönetimi değişikliğinde başa gelecek aktörlerin nasıl bir yol izleyeceği Doğu Akdeniz dengelerini ve Libya'nın uluslararası ilişkilerini belirleyecektir.

---

² Vasilikos planı; GKRY'nin enerji ticareti merkezi olma hedefinin projesidir. Bu plan ile İsrail'in Leviathan sahasındaki doğal gazın taşınıp işlenerek Yunanistan'a ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- Acer Yücel. 2019. Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı *SETA Analiz* Sayı 301.
- Arı Tayyar. 2018. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Bursa: Aktüel.
- Atay Sibel Ö. 2016. "Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar ve Eleştirel Jeopolitik Söylem" Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 8 (2) 144-155.
- Ayverdi Rumeysa 2020. "Uluslararası Enerji Şirketlerinin Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri" İçinde *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* editör İsmail Numan Telci ve Recep Yorulmaz, 201-240. Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Capesso Matteo, Czerep Jędrzej, Dessì Andrea, Sanchez Gabriella 2020. Libya Country Report, EU-LISTCO, Erişim: 20.02.2021. <https://www.eu-listco.net/>
- Dalby Simon, Tuathail Gearoid. 2002. *Rethinking Geopolitics* Taylor and Francis. ISBN: 9781134692125.
- Doğan Nejat 2014. Doğu Akdeniz'de Enerji Stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği Erişim: 22.06.2021. <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/dogu-akdenizde-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligin-gelecegi>
- Doğu Akdeniz Politik 2021. "Doğu Akdeniz Ülkeleri Haritası" Erişim: 23.06.2021. <https://doguakdenizpolitik.com/dogu-akdeniz-ulkelerinin-deniz-yetki-alanlari/>
- Kaya, Şenay. 2007. *Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçaslan Emine. 2019. *Libya'nın Akdeniz Bölge Politikası ve Siyasal İletişim Bağlamında Yeni Jeopolitik Dengeler*, İstanbul: Nobel.
- Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) 2018. "Libya facts and figures" Erişim: 19.02.2021. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/166.htm
- Oruç Haydar. 2020. "İsrail ve Filistin'in Doğu Akdeniz Politikası" İçinde *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* editör İsmail Numan Telci ve Recep Yorulmaz, 201-240. Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Özekin M. Kürşat. 2020. "Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye" *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (33) 1-51.
- Paralı Zeynep. 2020. "Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında İmzalanan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Uluslararası Politikaya Etkileri" *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 49-64.
- Phil Kelly 2016. *Classical Geopolitical: A New Analytical Model* California: Stanford University Press.
- Şahin Güngör 2019. "Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'in Önemi: Tehditler, Riskler, Fırsatlar ve Türkiye", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (29) 199-230.

- Şahin İsmail. 2020. “Doğu Akdeniz’de Bölge Dışı Aktörlerin Rolü” İçinde *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* editör İsmail Numan Telci ve Recep Yorulmaz, 53-80. Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Telci İ. Numan. 2020. “Mısır’ın Doğu Akdeniz Politikası” İçinde *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz* editör İsmail Numan Telci ve Recep Yorulmaz, 187-200. Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Yayıncı Cihat. 2011. “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya’nın Rolü ve Etkisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 7(14) 17-41

Muhammed Veli MERCAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi
Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
mvelimercan02@gmail.com
ORCID: 236025272

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi

Öz: Orta Doğu ve Mısır'da toplum ve siyasetin yapısını anlamak, tarihsel tecrübelerin analizini yapabilmek ve muhtemel senaryoları öngörebilmek, bölgede toplumsal, kültürel ve siyasal anlamda önemli bir konuma sahip olan İslami hareketlerin ortaya çıkışını, gelişimini ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamayı gerekli kılmaktadır. Çok sayıda ve farklı ideolojilerde İslami hareketler tarihten bugüne bölgede var olmuşlar ve siyasetin ve toplumun dönüşümü üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Söz konusu İslami hareketler müesses nizam içerisinde bir değişim ve dönüşümü- İslami temeller üzerinden- gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu müesses nizam, karşısında durulduğu iddia edilen bir öteki” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu “öteki”nin ne olduğu dönemselsel olarak farklılık gösterebilmektedir. Mısır İslami hareketinin filizlenmesinde etkili olan unsur ise sömürgecilik ve Batılılaşmaya tepki olarak kendini göstermiştir. Sömürgeci güçlerin kültürel, toplumsal, siyasi ve ekonomik faaliyetlerine karşı İslam ve milliyet duygusu ön plana çıkmıştır. Böylece, İslami hareketler ve milliyetçi gruplar müşterek hedef doğrultusunda birlikte hareket etmişlerdir. İslami ve milliyetçi hareketlerin mücadelesi ile kazanılan bağımsızlığın ardından başlayan ulus devlet inşası sürecinde İslami hareketler saf dışı bırakılmış ve kontrol ve baskı altına alınmıştır. Bu dönem itibarıyla da mücadele edilen “öteki” ulus devlet ideolojisi ve yerel iktidarların baskıcı faaliyetleri olmuştur. Fikri altyapı ve hareketin içindeki bölünmeler kadar dışardan etki eden faktörler de hareketin dönüşümünde ve radikal düşüncenin güç kazanmasında önemli rol oynamıştır. Cemal Abdülnasır dönemi uygulamaları Seyyid Kutub ideolojisinin gelişimini ve Enver Sedat dönemi bu ideolojinin geniş kitlelerce benimsenmesini ve radikalizmin güç kazanmasını tetiklemiştir. Bu doğrultuda çalışma, 1960-1980 yılları arasında Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesinin temellerini anlamaya yönelik, Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını, temellerini ve dönüşümünü tarihsel bir bakış açısıyla ikincil kaynaklar üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslami Hareket, Mısır İslami Hareketi, Müslüman Kardeşler, Radikalizm, Seyyid Kutub*

İlgili makale “Araştırma ve Yayın Etiğine” uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 25.10.2020/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Mercan, Muhammed Veli. 2021. “Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi” *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 40-56

Muhammed Veli MERCAN

Master Student, Department of Political History and International Relations of Middle East, Marmara University
Institute of Middle East and Islamic Countries Research
mvelimercan02@gmail.com
ORCID: 236025272

The Fundamentals of Radical Thought in Egypt: An Evaluation of Islamic Movements in the Period Between 1960-1980

Abstract: In order to understand the structure of society and politics, to be able to analyze historical experiences and to predict possible scenarios in the Middle East and Egypt, it is important and necessary to understand the emergence, development and transformation of Islamic movements, which have an important social, cultural and political position in the region. A large number of Islamic movements from different ideologies have existed in the region from history to the present and have had significant effects on the transformation of politics and society. These Islamic movements aim to realize a change and transformation within the existing order – through Islamic basis. This established order is defined as an “other” that is allegedly opposed. What the “other” is may change in process. The factor that was effective in the sprouting of the Egyptian Islamic movement showed itself as a reaction to colonialism and Westernization. The sense of Islam and nationality has come into prominence against the cultural, social, political and economic activities of the colonial powers. Thus, Islamic movements and nationalist groups were able to act together towards a common goal. In the process of nation-state building that started after the independence gained by the struggle of Islamic and nationalist movements, Islamic movements were excluded and eliminated and put under control and pressure. As of this period, the "other" element to be fought was the nation state ideology and the repressive activities of local governments. Aside from intellectual foundation and the divisions within the movement, external pressures have also played an important role in the transformation of movement and the strengthening of radical thought. The practices of Nasser period were influential in the development of the Qutb ideology, and the Anwar Sadat period triggered the adoption of this ideology by the masses and the strengthening of radicalism. Accordingly, this study examines the emergence, foundations and transformation of the Egyptian Islamic movement through secondary sources, with a historical perspective, in order to understand the foundations of the religious radicalism thought produced in Egypt between the years 1960-1980.

Keywords: *Islamic Movement, Egyptian Islamic Movement, Muslim Brotherhood, Radicalism, Sayyid Qutb*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 25.10.2020/05.05.2021

To Cite: Mercan, Muhammed Veli. 2021. “Mısır’da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi” *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 40-56

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi

Bir toplumsal hareket olarak İslami hareketler mevcut düzen içerisinde bir değişim ve dönüşümü- İslami temeller üzerinden- gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Mevcut düzen olarak adlandırılan ve karşısında durulduğu iddia edilen nesne ise süreç içerisinde değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmanın odağını teşkil eden Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını tetikleyen unsur sömürgecilik ve Batılılaşmaya tepki olarak kendini göstermiştir. Sömürgeci güçlerin toplumsal, siyasi ve kültürel faaliyetlerine karşı İslam ve milliyet duygusu ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, İslami hareketler ile milliyetçi hareketler müşterek hedef doğrultusunda birlikte hareket edebilmişlerdir. Bağımsızlığın kazanılması ve ardından ulus devlet inşası sürecinde ise İslami hareketler baskı ve kontrol altına alınmaya çalışılmış ve bu kez mücadele edilen unsur ulus devlet ideolojisi ve yerel iktidarların faaliyetleri olmuştur. Düşünsel temel ve hareketin içindeki bölünmeler kadar dışardan gelen baskılar da hareketin dönüşümünde ve radikal düşüncenin güç kazanmasında önemli rol oynamıştır. Abdülnasır dönemi uygulamaları Kutub ideolojisinin gelişimini ve Enver Sedat dönemi bu ideolojinin geniş kitlelerce benimsenmesini ve radikalizmin güç kazanmasını tetiklemiştir.

Toplumsal hareket kavramını müşterek amaçlar çerçevesinde bir araya gelmiş insan topluluklarının çıkarları, değerleri ve düşünsel temelleri doğrultusunda ortak bir ses ve kamuoyu oluşturma biçimi olarak tanımlayacak olursak, İslami hareketler de İslami temeller doğrultusunda kültürel, toplumsal, siyasi ve kimi zaman ekonomik dönüşümleri amaçlayan, sorunların çözümünü sağlama ve mevcut düzeni değiştirme/dönüştürme gayesi güden bir toplumsal harektir. Mısır İslami Hareketinin de ortaya çıkışını tetikleyen temel unsur sömürgecilik ve Batılılaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte sömürgeci güçlere ve onların yerel işbirlikçilerine karşı İslami ve milli nüansları olan bir mücadele söz konusudur. Bu doğrultuda, bağımsızlık hedefine yönelik olarak ortak bir noktada buluşan İslami ve milliyetçi hareketler birlikte hareket edebilmişlerdir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından seküler ulus devlet inşası süreci bağımsızlık mücadelesinde hayati öneme sahip olan İslami hareket açısından sancılı olmuştur. Ulus devlet ideolojisi ve uygulamaları Mısır İslami Hareketi için yeni öteki olmuş ve buna karşı bir mücadele başlatılmıştır. Abdülnasır dönemi uygulamaları Seyyid Kutub ideolojisinin gelişimi için zemin oluşturmuş ve Enver Sedat döneminde ise bu ideoloji geniş kitlelerce benimsenerek radikalizm pratikte güç kazanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, 1960-1980 yılları arasında Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesinin temellerini anlamaya yönelik, Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışı, temelleri ve dönüşümü analiz edilecektir. Bu amaca yönelik olarak, İslami hareket kavramının ifade ettiği anlam, Mısır İslami Hareketinin ortaya çıkışı ve temelleri ve hareketin dönüşümü ele alınacaktır.

Son olarak, çalışmada betimsel araştırma ve nitel veri toplama yöntemi kullanılmış olup elde edilen bulgular ise niteliksel olarak tasnif edilmiştir. Araştırma sürecinde ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada sunulan bilgi ve dokümanlar etik kurallar çerçevesinde elde edilmiş, bu bilgiler ışığında ulaşılan değerlendirme ve sonuçlar bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunulmuş, çalışmada faydalanılan bütün eserlere uygun atıfta bulunularak kaynak gösterilmiştir.

İslami Hareket Kavramı Ne İfade Eder?

İslami hareket kavramı daha çok modern anlamda kullanılan bir terim olmakla birlikte, 20. yy'da ulus devlet ideolojisine ve uygulamalarına karşı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, ekseriyetle, politik bir anlam ifade etmektedir. Diğer yandan, bu terim ile aynı anlamda kullanılan İslamcılık kavramı ise tarihsel olarak daha eski zamanlarda ortaya çıkmış ve daha çok toplumsal ve dini anlamda yenilenme ve öze dönme olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram İslami hareket kavramına nispeten daha geniş kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamcılık kavramı, İslam'ın yeniden hâkim kılınması, Müslümanların Batılı zihniyetten, esaretten ve bidatlardan kurtarılması ve birleştirilmesini gaye edinen siyasi, düşünsel ve ilmi boyutları olan bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Kara 1997, 16'dan aktaran Çakmaktaş 2014, 10). Başka bir deyişle, İslamcılık, ibadet esaslarının yerine getirilmesinin yanında, İslam'ın ilkelerini, Kuran ayetleri doğrultusunda hâkim kılmak ve yaşamın her alanının düzenlenmesini öngörmektedir (Erkilet 2017, 182). Bu bağlamda, toplumsal, kültürel, siyasi anlamda düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. İslamcılık ve İslami hareketler, bu ilke doğrultusunda, sömürgeci güçlerin saldırılarına ve yerel iktidarların İslam dışı uygulamalarına karşı koymaya yönelik gelişme göstermişlerdir.

Bu bağlamda İslamcılık hareketi açısından “tecdid” ve “ıslah” kavramları önemi haizdir. Yenilenme ve bozulanın düzeltilmesini amaçlayan bu harekete göre toplumsal ve siyasal düzen eskimiş ve bozulmuştur. Müslümanların dinden uzaklaşmış olmaları dolayısıyla bir yenilenmeye ihtiyaç vardır. İslam dünyasının sömürge deneyimi yaşıyor olması ve kendi kimliğini kaybetmiş olmasının sebebi olarak bu görülmektedir. Dolayısıyla bozulan toplumsal ve siyasal yapının yeniden düzeltilmesi gerekmektedir (Çakmaktaş, 2104, 11). Ulus devlet oluşumunun gerçekleşmesinden çok önce var olan İslamcılık kavramı İslami harekete nazaran daha geniş çerçeveli bir nitelik teşkil etmektedir. İlmi, içtimai, siyasi, kültürel anlamda çalışmaları içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, İslamcılık ve İslami hareket kavramlarını eskimiş ve bozulmuş toplumsal ve siyasal yapının İslami temeller doğrultusunda yenilenmesi ve yeniden inşa edilmesini amaçlayan toplumsal hareketler olarak özetlemek mümkündür. Bu iki kavramı birbirinden ayıran en temel husus ise İslamcılık kavramının entelektüel birikimi, İslami hareket kavramının ise bu entelektüel temel doğrultusunda daha çok bir aksiyonu ifade ediyor olmasıdır (Çakmaktaş 2014, 13).

Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, İslami hareketler, en özet şekliyle, peygamberin hadis ve uygulamalarından uzaklaşmış olması ve bunlara geri dönülmesi gerekçesiyle ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda, 19. yy'a kadar olan dönem içerisinde bu hareketler dinin korunması, toplumun bilinçlendirilmesi ve ıslah edilmesi çabası içerisinde olmuşlardır. Özellikle 19. yy. sonları itibariyle İslami hareketlerin sömürgecilik ve Batılılaşma karşıtlığı ile siyasi boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır (Malhem 2019, 8).

İslami hareketlerin gelişimini dönemselleştirecek olursak, ulus devlet öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür. İlk dönem, tecdid ve ıslah çalışmalarının ön planda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, kimliğini ve İslami değerlerini sömürgecilik dolayısıyla kaybetmeye yüz tutan İslam toplumu varlığı düşüncesi söz konusudur. Bu dönem, sömürgecilik ve Müslümanların Batılılaşması sonucunda kültürel, ekonomik ve siyasi bozulma ve özden uzaklaşmanın etkisiyle geri kalmışlığın sorgulanmaya başladığı ve entelektüel temelin yoğunlukta olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu doğrultuda, sömürgeci kurtulma ve öze dönmenin tek yolu olarak İslam'ın hâkim kılınması anlayışı ortaya çıkmıştır (Malhem 2019, 10). Bu dönem, İslami hareketler açısından, İslam toplumunun kurulmasına yönelik olarak siyasi, kültürel ve toplumsal anlamda entelektüel birikimin gerçekleştiği bir dönem olmuştur.

İkinci dönem ise, daha çok, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ulus devlet oluşum sürecinde İslami hareketlerin gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, bağımsızlığın kazanılmasının ardından ortaya çıkan iktidar mücadelesi içerisinde İslami hareketlerin baskı ve kontrol altına alındığı ve otoriterleşme sonucunda dini radikalizmin güç kazandığı bir dönemi ifade etmektedir. İkinci dönemde, İslami hareketler açısından siyasi hedeflerin öne çıkmaya başladığı, iktidarı ele geçirme çabasının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. İslami hareketlerin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan 1947 yılında Pakistan İslam Devleti'nin kurulması İslami hareketlerin politize olmasının ve milli devlet formunu savunmalarının yolunu açmış oldu (Bulaç 2012, 42).

Mısır'da İslami Hareketin Ortaya Çıkışı ve Temelleri: İhvan-ı Müslimin

Orta Doğu'nun çoğu ülkesinde olduğu gibi Mısır da sömürge deneyimi yaşamış ve bu dönemde sömürgeci güçlerin saldırıları ve Batılılaşma, İslam alimlerince İslam'dan uzaklaşmanın sonucu olarak yorumlanmıştır. Bu gelişme İslamcılığın tekrardan canlanmasına zemin hazırlamıştır. Mısır'da İslamcılık tecrübesi erken dönemlerde ortaya çıkmış ve diğer Arap ülkelerinde ortaya çıkan İslami hareketler için esin kaynağı olmuştur. Bu açıdan Mısır İslami Hareketinin oluşumu ve gelişimi bölgede meydana gelen gelişmeleri anlamak açısından önemi haizdir.

Mısır bölgede en çok İslami grubu bünyesinde barındıran bir ülke olma niteliğine sahiptir (Erkilet 2017, 228). Fakat odak noktası 1960-1980 döneminde Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesi olduğundan çalışmanın bu bölümünde, bölgede önemli bir tesir oluşturan ve Mısır'ın en büyük İslami hareketi olan Müslüman Kardeşler Hareketi'nin entelektüel temelleri, oluşumu ve gelişimi incelenecektir. Diğer yandan, Mısır'da var olan diğer İslami gruplar, ekseriyetle, hayır faaliyetleri, dini, toplumsal ve mesleki çalışmalar yürütmekteydi (Lia 2014, 80). Dolayısıyla çalışmanın odağını oluşturan radikalizmin anlaşılabilmesi doğrultusunda Müslüman Kardeşler hareketi önemli bir konuma sahiptir.

Söz konusu dönemde fikir ve aksiyon anlamında radikalizmin güçlenmesinin ardında yatan etmenlerin anlaşılabilmesi, Müslüman Kardeşler hareketinin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümün temellerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, hareketin geçmişinin kısaca incelenmesi faydalı olacaktır. Bununla birlikte, kendinden sonrakiler üzerinde önemli etkiler bırakmış olan Seyyid Kutub, Abdüsselam Farac ve Salih Seriyye gibi isimler ve onların düşünce ve etkileri de ele alınacaktır. Nitekim, Müslüman Kardeşler Hareketinin içerisinde meydana gelen dönüşümün bu kişiler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler hareketinin ele alınmasındaki gaye, hareketin siyasi bir yapıya sahip oluşu, iktidar mücadelesine dahil olması, mevcut iktidarlar ile mücadelesi ve geçirmiş olduğu dönüşümün 1960-1980 döneminde göreceğimiz radikalleşmenin temellerinin anlaşılabilmesini sağlamaktır.

Mısır'da Müslüman Kardeşlerin yanı sıra, birçok İslami grup bulunmaktadır. Örneğin; 1960'larda gelişme gösteren Kutub ideolojisi, Salih Seriyye ve Abdüsselam Farac gibi isimler öncülüğünde cihad hareketleri Mısır İslamcılığı açısından önemi haizdir. Müslüman Kardeşler hem Mısır İslamcılığı hem de Orta Doğu'nun diğer ülkelerindeki İslami hareketler açısından büyük bir öneme sahip olduğundan, merkezi bir konuma sahiptir. İhvan-ı Müslimin'i anlamak hem Mısır İslami hareketinin serencamını hem de bölgedeki diğer Sünni İslami hareketleri anlamak açısından elzemdir. Mısır'da dini radikalleşmenin ardında yatan etmenlerin önemli bir kısmını Müslüman Kardeşler hareketinin dönüşüm sürecinde görmek mümkündür. Zira, 1960-1980 döneminde Mısır'da ortaya çıkan radikal düşünce ve gruplar İhvan'ın içinden türemiştir (Erkilet 2017, 229).

Hasan el-Benna öncülüğünde teşkilatlanan Müslüman Kardeşler Mısır'da İslami mücadelenin ve İslami yaşam savunuculuğunun kilit aktörüdür. Benna, kendisinden önceki İslamcı görüşlerin aksine, fikri gelişmenin yanı sıra, İslam davasının savunulmasının bir aksiyon haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Onun görüşlerine göre, İslam'ın bir devlet ve toplum tasavvuru vardır ve İslami Hareket de bu doğrultuda organize olmalıdır (Erkilet 2017, 230). Hasan el-Benna, ilim, terbiye ve cihad kavramları üzerinden, Hz. Muhammed ve sonraki dört neslin yaşayışı ve İslam'ın gereklilikleri üzere toplumun ve devletin yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşünerek harekete geçti (Benna 1987, 125-130'dan aktaran Erkilet 2017, 230). Bu amaca yönelik olarak, toplum, eğitim, siyaset, kültür, ekonomi gibi çok çeşitli alanlarda İslami temelleri esas alan faaliyetler gerçekleştirildi. Benna ve İhvan'ı seleflerinden farklı kılan ise hareketin siyasi boyutuna ağırlık vermiş ve bir devlet tasavvurunu savunmuş olmasıdır (Büyükkara 2017, 159; Lia 2014, 79). Sömürgeci güçlere, onların yerel işbirlikçilerine ve Batı taklitçiliğine karşı İslami değerler ile toplumun dönüştürülmesi hedeflenmişti. İslami devlet fikrinin bu dönemde ağırlık kazanmış olmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile İslam toplumlarının sahipsiz kaldığı düşüncesidir. Bu nedenle, siyasi mücadele ve İslami devlet İslami hareketlerin birincil gündeminde yer almıştır (Çakmaktaş 2014, 15).

İslami hareketlerin ortaya çıkması üzerinde önemli bir rol oynayan bir başka unsur ise sömürge deneyimi dolayısıyla Batı taklitçiliğinin İslam toplumlarına yerleşmesi sonucunda toplumsal ve kültürel problemlerin meydana gelmesidir. Bu dışsal probleme çözüm arayışları ve bu problemin kaynağı ile mücadele de Mısır İslami hareketinin gündeminde olmuştur. Bu bağlamda, modernleşmeye karşı toplumun İslamlaştırılması temel gaye olarak belirmiştir (Erkilet 2017, 254). Şu gerçeği de vurgulamakta fayda vardır ki; elbette dış etmenler de İslami hareketin ortaya çıkışında ve gelişiminde yadsınamaz öneme sahiptir, ancak bir İslami hareketin özünü oluşturan ve onu olduğu şey yapan iç dinamikleridir. İhvan'ın özünü oluşturan kendi iç yapısal özelliği de İslam ideolojisi, siyasi, toplumsal ve hukuki düzenlemeleridir (Erkilet 2017, 243).

İhvan'ın düşünsel altyapısı Selefî anlayışa dayanmakla birlikte, Selefî ve Sufî anlayışın bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. İhvan temelinde yer alan Selefî anlayış Vehhabî Selefî anlayıştan bütünüyle farklıdır. Bu anlayışın Kuran ayetlerini merkeze alan ve İslam'ın ilk ve ana kaynaklarına dönüşü temsil eden Abdüh ve Reşit Rıza çizgisini devam ettirdiğini söylemek mümkündür (Büyükkara 2017, 162; Lia 2014, 82; Ayubi 1991, 101). İhvan'ın temsil ettiği çizgi hem düşünsel gelişimi hem de aksiyon boyutunu birlikte barındırmaktadır. Bu bağlamda, ilim, düşünce, eğitim ve kültür alanlarının yanı sıra, siyasi ve ekonomik faaliyetleri de gerekli görmektedir. İslam'ın hayatın her alanını düzenlediği inancı doğrultusunda, siyaset vurgusu da İhvan hareketi için önemi haizdir (Benna 2007, 277).

İhvan hareketinin ortaya çıkışı ve siyasi boyutunun ön planda olmasını sağlayan en önemli faktörün ise İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele, Mısır'ın tam bağımsızlığı ve bir İslam devleti ideali olduğu söylenebilir (Pargeter 2016, 17-19). Toplumsal, siyasi, kültürel, ilmi, ekonomik anlamda gerekli İslami düzenin ne olduğunun ortaya konulması söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda, İslam toplumlarının içerisinde bulunduğu yozlaşmış düzen ıslah edilerek İslami düzen tesis edilmeliydi. Bunun yanı sıra, İhvan hareketi bağımsızlığın kazanılmasının ardından kurulan ve sömürgeci güçlerin etkisinden kurtulamayan monarşi idaresine de karşı bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Benna ve İhvan hareketinin siyasi bir alternatif oluşturma amaçlarını açıklayıcı niteliktedir (Büyükkara 2017, 163).

Ulus devlet tecrübesine kadar olan dönem içerisinde, İhvan özelinde, ılımlı ve radikal düşüncenin bir arada var olduğunu ve günümüzde anladığımız anlamlardan farklı olduklarını

söylemek mümkündür. İhvan hareketi, İslami düzen ve İslam devleti kurma ideali doğrultusunda radikal bir karakter taşımaktaydı. Bu anlamda, toplumun ihya edilmesi, sömürgeci güçlerin ülkeden çıkarılması ve İslami temeller doğrultusunda bir devlet tasavvuru İhvan hareketinin revizyonist karakterini ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, İhvan hareketi, zaman zaman, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için, statüko içerisinde hareket etmiş, mevcut iktidar ile iş birliği yapmıştır. Bu açıdan, İhvan ılımlı bir karakter de sergilemiştir. Elbette, İhvan'ın bu durumu hem İhvan içerisinde hem de militan gruplar arasında rahatsızlık oluşturmuş ve eleştiri konusu olmuştur (Pargeter 2016, 21-22).

Mısır'da İslami hareketin bölünmesini ve dönüşümünü etkileyen ve ilerleyen yıllarda radikalleşmeye önemli ölçüde zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden bir tanesi de Benna'nın hayatını kaybetmesidir. Zira Benna'nın ölümü İhvan içerisindeki bölünmenin gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Militanlaşma yanlıları ve silahlı mücadeleyi savunanlar ile daha ılımlı bir yaklaşıma sahip olanlar arasındaki ayrılık gün yüzüne çıkmıştı. Benna, hareket içindeki farklı kesimleri bir arada tutmaya çalışmaktaydı ve dengeli bir yapı kurma çabasındaydı. Temelde bu anlaşmazlık harekete kimin öncülük edeceği hususunda meydana gelmiş gibi görünse de esas itibarıyla hareketin gelecekte nasıl bir yol ve yöntem izleyeceği ile yakından ilintiliydi (Pargeter 2016, 26).

Mısır İslami hareketinin dönüşümü, dini radikalizmin gelişimi ve militanlaşma açısından en önemli dönüm notası, hiç şüphesiz, monarşiden cumhuriyete geçildiği ve ulus devlet inşasının başladığı 1952 devrimidir. Tıpkı bağımsızlık mücadelesi veren diğer Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi, Mısır'da da devrime giden süreçte, tüm gruplar müşterek bir hedef doğrultusunda birleşerek birlikte hareket etmişlerdir. Bu noktada, önemli gelişme ise devrim sonrasında kurulacak düzenin nasıl olacağı tartışması ve bunun sonucunda meydana gelen iktidar mücadelesi olmuştur.

Buraya kadar, İslami hareket kavramının ne ifade ettiği ve Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını etkileyen faktörler ile hareketin fikri altyapısı Müslüman Kardeşler özelinde ele alındı. Bunu yapmaktaki gaye ise radikalleşmenin ve hareket içerisindeki bölünmelerin anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde, Mısır'da cumhuriyet rejiminin kurulması, Nasır ve Sedat dönemlerinin temel nitelikleri doğrultusunda Seyyid Kutub ideolojisi, Radikalizmin güçlenişi ve dini radikal düşünce üzerinde önemli etkileri olan Salih Seriyeye ve Abdüsselam Farac gibi isimler değerlendirilecektir.

Hareketin Dönüşümü: Radikal Düşüncenin Temelleri

Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde sömürü deneyimi yaşamış ve bağımsızlık mücadelesi vermiş olanlarda ekseriyetle görülebileceği üzere, bağımsızlık hedefinde birleşebilen gruplar bağımsızlıktan sonra kurulacak düzenin nasıl olacağı konusunda görüş ayrılıklarına düşmekte ve sonrasında iktidarı bir şekilde ele geçiren grup otoriter eğilimler göstermektedir. Mısır örneğinde ise ilk olarak sömürgeci güçler ülkeden çıkarıldıktan sonra kurulan monarşik düzen İslami hareket üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Ancak Mısır İslami hareketi açısından en önemli dönüm noktası ise cumhuriyet devrimi ve ulus devletin kurulması olmuştur. Devrime giden süreçte Müslüman Kardeşler monarşi idaresi altında yaşadıklarının etkisi, devrimi gerçekleştirenlerin İhvan ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Hür Subaylar hareketini desteklemiş ve cumhuriyetin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Çakmaktaş 2014, 46). Bu anlamda, İhvan'ın arkasında olan halk desteği önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak ulus devletin kuruluşundan sonra yeni düzeni şekillendirecek unsurların ne olacağı konusunda görüş ayrılıkları meydana gelmiş ve iktidarı ele geçiren Nasır rejimi milliyetçi sosyalist ideolojiyi hâkim kılmaya çalışmıştır. Müslüman Kardeşler ve Nasır rejiminin görece iyi ilişkileri

devrimden sadece iki yıl sonra kaybolmuştur. Nasır, iktidarını güçlendirmek, modern ve tam bağımsız bir milli devlet kurabilmek için sivil toplum üzerinde önemli bir baskı ve kontrol mekanizması kurmaya çalışmıştır (Kepel 1985, 26).

Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesinin ardından Nasır yönetiminde kontrolü sağlayarak bugüne kadar verilen mücadelede önemli bir aktör olan İhvan özelinde İslami hareketi saf dışı bırakmıştır (Büyükkara 2017, 164). Bu tarihten itibaren, İhvan ve Mısır İslami hareketi içerisinde radikal düşünceler gelişme göstermiş ve militanlaşma artmıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından İslami hareketin dönüşümü üzerinde kayda değer etkiye sahip olan çeşitli kırılma noktaları meydana gelmiştir. Nasır rejiminin baskı ve kontrol mekanizması Seyyid Kutub öncülüğünde dini radikal düşüncenin ortaya çıkmasını ve Enver Sedat dönemi uygulamaları bu düşüncenin geniş kitlelerce benimsenmesinin ve militanlaşmanın önünü açacak bir ortam sundu (Kepel 1985, 23). En nihayetinde, radikalleşme Enver Sedat suikastı ile zirve noktasına ulaştı.

Çalışmanın bu kısmında, 1960-1980 döneminde üretilen dini radikal düşünceye dair gelişmeler ele alınacaktır. Bu doğrultuda, ulus devletin doğuşu, Nasır ve Sedat rejimlerinin uygulamaları çerçevesinde Seyyid Kutub ideolojisi, Salih Seriyeye ve Abdusselam Farac gibi isimlerin radikal düşünce üzerindeki etkileri ve militarist radikalleşme değerlendirilecektir.

Nasır Dönemi: Seyyid Kutub İdeolojisi

Buraya kadar ele alınan hususlar, İhvan'ın İslami bir düzen tesis etme doğrultusunda revizyonist ve "radikal" bir çizgi izlediğini ortaya koymaktadır. Ancak İhvan'ın bu çizgisinin Kutub ideolojisinde ortaya çıkan radikal düşünceyi ifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, İhvan'ın ilk kuruluş ve gelişme döneminde oluşturulmuş örgütlenme yapısı ve mücadele yöntemi Kutub ideolojisine zemin hazırlamıştır (Erkilet 2017, 259).

Kutup hareketini aktivist bir hareket olarak değerlendirmek mümkün değildir. Döneminin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda düşünsel çalışmalar ortaya koymuş, örgütlenme anlamında bir başarı kaydedememiştir. Ancak bununla birlikte, Seyyid Kutub'un ortaya koymuş olduğu düşünsel temeller kendinden sonra ortaya çıkan İslami ve özellikle cihadi hareketlere esin kaynağı olmuştur (Verdani 2011, 92).

Bir İslami hareketin geçirmiş olduğu dönüşüm incelenirken iç dinamiklerin meydana getirdiği değişimler kadar hareketin dışından gelen etmenlerin de analize dahil edilmesi doğru bir sonuç ortaya konması bakımından elzemdir. Bu itibarla, Kutub ideolojisinin anlaşılması için İhvan'ın tarihsel seyri kadar, ulus devlet oluşumu ve Nasır dönemi baskı ve kontrole dayalı politikaların incelenmesinin de önemi haizdir. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında, Nasır döneminin kısa bir özeti verildikten sonra, Kutub ideolojisinin ortaya çıkışı, etkileri ve İhvan içerisinde gelişimi ele alınacaktır.

Özellikle 1954 yılı itibariyle, bir yandan, İhvan üzerindeki baskı, tutuklamalar ve en sonunda hareketin yasaklanması, diğer yandan hapishanedeki ağır şartlar İhvan içerisinde ılımlı mücadele yönteminin sorgulanmasına ve radikal düşüncenin gelişmesine yol açtı (Büyükkara 2017, 165). Bu gelişmeler İhvan ile Mısır devletinin tekrar karşı karşıya getirdi. İhvan içerisinde meydana gelen mücadele yönteminin nasıl olacağı tartışmalarının merkezinde de Seyyid Kutub ön plana çıktı.

Müslüman Kardeşlerin Hür Subaylar hareketi öncülüğündeki devrime vermiş olduğu destek devrimin ilk yıllarında Nasır rejimi tarafından karşılığını bulmuştur. İktidarını konsolide etmek

isteyen Nasır muhalif seslerin ve sivil toplumun yükselmesini engellemek için çabaladı ve bu doğrultuda siyasi grupları yasakladı. Ancak, gücünden ve özellikle halk desteğinden yararlanmak adına İhvan'ın çalışmalarını serbest bırakmıştır (Çakmaktaş 2014, 47). Diğer yandan, 1954 yılı itibariyle, sosyalizm ve Arapçılık ideolojisini hâkim kılmaya yönelik olarak, Nasır, Mısır'ın laikleştirilmesi yönünde adımlar attı ve bu gayesinin önünde en önemli engeli teşkil eden İhvan'ı saf dışı bırakmaya çalıştı (Erkilet 2017, 227-228). Nasır'ın laik, sosyalist ve milliyetçi ideolojisi devrimden kısa bir süre sonra gün yüzüne çıkmış ve bu andan itibaren, İhvan ve Nasır arasındaki -zaten ideolojik bir temele oturmayan- ittifak bitmiş oldu.

Bu dönemden itibaren, İhvan yeni yönetimi eleştirmeye başlamış ve İslami bir düzenin ve İslam devletinin tesis edilmesi yönünde çağrılarda bulunmuştur. Bu gelişme, ülkeyi artık kontrol altına almış olan Nasır açısından rejime bir tehdit olarak algılanmış ve İhvan'ın ortadan kaldırılması için harekete geçilmiştir. 1954'te kim tarafından organize edildiği belli olmayan Nasır'a karşı suikast girişimi İhvan'ın ortadan kaldırılması için bir gerekçe teşkil etmiştir (Büyükkara 2017, 165). Bu gerekçe ile Nasır yönetimi, görece bağımsız hareket edebilen ve diğer siyasi yapılanmaların aksine çalışmalarını gerçekleştirebilen (Hourani 2016, 460) son teşkilat olan Müslüman Kardeşler hareketini de yasaklamış, liderlerini tutuklamış ve mallarına el koymuştur (Tignor 2011, 261).

Nasır'ın tasavvur ettiği siyasal sistem halkın iradesine saygıdan ziyade, halk kitlelerini yönlendirmeye dayalı bir niteliğe sahipti. Yapılan anayasal düzenleme ile cumhurbaşkanının yetkileri genişletilmiş ve iktidarı pekiştirilmişti. Nasır 1956 yılında cumhurbaşkanı olduktan sonra ülke içi otoriteyi bütünüyle ele geçirmişti (Clevelend 2015, 343). Bu doğrultuda, iktidarına muhalefet ve tehdit oluşturabilecek aktörleri ortadan kaldırmak istemişti. Müslüman Kardeşler de bunlardan birisiydi. Bu nedenle İhvan ile Nasır arasındaki ilişki karşılıklı güvensizliğe dönüşmüştü. Yaşanan bu kopuş özelde İhvan'a genelde de İslamcılara karşı gerçekleştirilen baskı politikasının başlangıcı olmuştur. Bunun sonucu olarak, radikal İslami düşünce gelişiminin söz konusu olduğu 1960'lı yıllar Nasır rejiminin baskı ve şiddete dayalı politikalarının İhvan hareketinin marjinalleşmesine sebep olan bir dönem olarak değerlendirilebilir (Bozarıslan 2018, 138).

Nasır yönetiminin sosyalizm anlayışı da İslamcılık anlayışı da rejim çıkarlarına hizmet ettiği sürece kullanılabilir olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Nasır iktidarını güçlendirmek adına sosyalizmi ve İslamcılığı kullanmıştır. Onun sosyalizmi sosyalistleri, İslamcılığı da İslami hareketleri dışlamıştır (Povey 2015, 116). Baskı ve kontrol mekanizmaları ve tutuklama ve yasaklama uygulamaları ile Nasır rejimi İhvan "tehdidini" bertaraf ettiğini düşünmekteydi. Fakat bunun aksine, hareketin liderlerini tutuklamak ve hareketi yasaklamak ülkede ve hatta bölgede geniş kitlelere yayılmış olan İhvan ideolojisini ortadan kaldırmak için yeterli değildi (Kepele 1985, 27; Clevelend 2015, 341). Bu girişimler hareketin resmi varlığını ortadan kaldırmakla birlikte, yer altı örgütlenmelerine engel olamamış ve İhvan da bu andan itibaren yer altında yeniden örgütlenerek muhalefetini ve İslam temelli adil toplum modelini savunmayı sürdürmüştür (Hourani 2016, 461).

Ağır hapis şartları altında yasal olmayan faaliyetlerle geçen bu dönemde, Nasır rejiminin toplama kamplarında İslamcı düşünce gelişimini devam ettirmiş ve bu düşüncenin siyasallaşması açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Zindan dönemlerinde, mevcut düzen ve yönetim anlayışı sorgulanmaya başlanmış ve yeni öteki olarak belirlenmiştir. Bu dönem içerisinde, aynı zamanda, radikal düşünceler ve militan hareketler gelişme göstermiştir. 1960'lı yılların başında gelişme gösteren Seyyid Kutub ideolojisi de temelde bu dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Kepele 1985, 27-28). Seyyid Kutub başta olmak üzere, Nasır yönetimi altında zindan hayatı süren İslamcılar için hapishanelerin bir tür okul

görevi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla radikal düşünce ve hareketlerin gelişimi açısından hapis hayatı Hamit Bozarlan'ın deyimiyle "kurucu bir etken" olmuştur (2018, 139). Kaydetmek gerekir ki, tutuklama, yasaklama, işkence gibi sindirme faaliyetleri Nasır yönetimi açısından beklenen sonucu vermemiştir. İhvan'ın faaliyetleri engellendi ancak baskı ve şiddete dayalı rejim uygulamaları ilerleyen dönemde radikal düşünce ve faaliyetler ile militanlaşma eğilimlerine zemin hazırladı (Erkilet 2017, 263).

Eğitim için ABD'de bulunan Kutub, 1952 yılında Mısır'a döndüğünde İhvan'a katılır ve devrim sürecinde Hür Subaylar ve özellikle Nasır ile yakın ilişkiler kurar. Ancak darbe sonrasında kurulan baskı rejimi içerisinde Cemiyetin diğer üyeleri gibi o da tutuklanır ve Nasır rejimi ile ilişkileri bozulur. Hapishane yıllarında dini radikalizme dair düşünceleri geliştirdi. On yıl hapis hayatının ardından tahliye edildikten sonra radikal İslami düşüncenin referans eserlerinden biri olan "Yoldaki İşaretler" kitabını kaleme aldı. Kitabında savunduğu fikirleri İhvan'ı yeniden canlandırma çabası içerisinde olduğu şeklinde yorumlandı ve tekrardan tutuklandı ve idam cezası verildi ve 1966 yılında idam edilerek hayatını kaybetti (Erkilet 2017, 260).

Kutub, hapis yıllarında, başta İhvan olmak üzere, İslami hareketlerin mevcut sistem içerisinde siyasi faaliyetler ile bocalandıklarını görmüştü. Ona göre, İslami hareketler hükümetten İslami düzen talep etmekle kendilerini oyalamaktan ve kandırmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bu düşüncelerini İhvan mensupları ile paylaştığında hareket içerisinde bir bölünme meydana geldi. Kutub, toplumun cahiliye toplumu olduğunu ve tebliğ ve cihad yoluyla yeniden İslamlaştırılması gerektiğini düşünmekteydi (Büyükkara 2017, 166). Bununla birlikte Kutub bir hareket organize etmemiş, fakat kendi etrafında toplanan gençlerin entelektüel gelişimleri için çabalamış ve onların eylemlerinin fikri alt yapısını oluşturmuştur. Dolayısıyla Kutub'da aktivist bir liderlik söz konusu olmamıştır (Erkilet 2017, 261). Diğer yandan, Mısır'daki yıllarının büyük bir kısmını hapishanede geçiren Kutub aktivist bir lider olmaktan çok düşünsel bir lider niteliği taşımaktadır.

Öte yandan, Seyyid Kutub'un cahiliye sistemi ile mücadele yöntemi de farklılık göstermektedir. Ona göre, cahiliye ile uzlaşma sağlanamaz ve sistem ile uyumlu bir şekilde mücadele yürütülemez. Parti, dernek gibi gruplar aracılığı ile değil gizli teşkilatlanma yoluyla cahiliye sistemi ile mücadele edilmelidir (Verdani 2011, 88-90). Şunu da kaydetmek gerekir ki, o dönemde Kutub'un ortaya koymuş olduğu düşünce ve fikirler zindanda baskı ve şiddetin kurbanı olmuş bazı İhvan mensuplarınca aşırı bir şekilde yorumlandı. Radikal kavramlar bu insanlara çekici gelmişti. Bu kesim içerisinde olanlar sistemin parçası olmakla suçladıkları İhvan hareketinden ayrıldılar ve militan gruplar içerisine dahil oldular. Salih Seriyeye'nin Askeri Akademi grubu da bu tür oluşumlardan bir tanesidir (Erkilet 2017, 286-287).

Öte taraftan, klasik Selefî anlayıştan farklı bir konumda bulunan Kutub, cihadi Selefiliğe önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Onun İbn Teymiyye'den izler taşıyan cihad, darül İslam, darül harb kavramlarına yapmış olduğu vurgu cihadi Selefî gruplar tarafından dikkatle takibe alınmıştır. Bu dönemden itibaren, halk ile İslami hareketler arasında bir kopukluk meydana gelmiş ve cihad kavramı da terör eylemlerine kaynaklık etmiştir (Büyükkara 2017, 168). Bu radikalleşme ve militanlaşma Enver Sedat'ın suikast ile öldürülmesine kadar gitmiştir.

Kutub ideolojisi yaygınlık kazanmaya başlayınca, İhvan yönetiminde bu dışlayıcı ve şiddet yanlısı yapılanmalara karşı entelektüel bir mücadele başlatıldı. Ortaya çıkan tartışma ise daha çok yöntem konusunda cereyan etmiştir. Kutub karşıtları mücadelenin daha yumuşak ve şiddet içermeyen yöntemlerle yürütülmesi gerektiğini ve cahiliye gibi kavramlarla toplumun tekfir edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Toplumun yargılamaktan ziyade İslam'a davet çalışmalarını ile mücadelenin sürdürülmesi gerektiğine inanmaktaydılar (Büyükkara 2017, 169).

Bu gelişme İhvan içerisindeki bölünmeyi derinleştirmiş ve İhvan yönetimi radikal düşünce ve faaliyetleri eleştiren bir konumda durmuşlardır.

Kutub, düşüncelerini İslami temeller üzerinden geliştirmiş ve toplumun yeniden bir tanımını yapmadan önce gerçek İslam'ın ne olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, gerçek İslam Kuran'ı temel alan İslam'dır. Sahabeler döneminde Müslümanların ana kaynağı olan Kuran'dan başka bir kaynak yoktur. Hz. Muhammed'in hadisleri ise Kuran'ın içinden çıkmış bir eserdir (Kutub 2019, 16). Ona göre, gerçek İslam hayatın bütün yönlerini kapsayan bir yoldur ve İslam prensipleri ile pratik hayat birbirinden ayrı düşünülemez (Kutub 2016, 85). Bu anlamda Kutub, Rabbanî yöntem olarak adlandırdığı yöntem ile cahiliyye sistemine karşı mücadele edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumun İslamlaştırılması ve İslam'ın yeniden eski gücüne dönmesi, Kuran'ın hayata uygulanması ve Sahabenin yolunun takip edilmesini gerektirmektedir. İslami Diriliş Hareketi bu hedeflere ulaşmak için de bir araç görevi görmekteydi. Kutub'un anlayışına göre, toplum, felsefe, devlet İslam dışıdır ve bu gibi unsurların Kuran prensipleri ışığında İslamlaştırılmaları gerekmektedir (Kutub 2019, 10-13). Bu bağlamda, Kutub ideolojisinde cahiliyye sisteminin parçaları olan her türlü unsurla mücadele esastır. Bu mücadele de tebliğ ve cihad yöntemlerine dayanmaktadır. Kutub cahiliyye sistemi ile uzlaşmanın ve onun bir parçası olmanın İslami Dirilişi gerçekleştirmeyeceğini düşünmektedir (Kutub 2019, 24). Hasan el-Benna ve İhvan'ın ılımlı kanadından da bu noktada ayrılmaktadır. Hasan el-Benna'nın metodunda mevcut sistem ile uzlaşma da bir mücadele yöntemi olarak kullanılmıştır. Kutub'a göre cahiliyye sistemi kökten değiştirilmesi gereken bir ötekidir.

Kutub'un cihad anlayışı da hem Mısır İslami hareketleri açısından hem de cihadi selefi gruplar açısından önemli bir konuma sahiptir. Onun anlayışında yalnızca tebliğ ve tedrisat değil, aynı zamanda, cihad da bir mücadele metodu idi. İslami dirilişin önünde engel oluşturanlara karşı cihad davasını Müslümanların görevi olarak addetmekteydi. Kutub ideolojisi tekfire dayalı söylemi de bünyesinde barındırmaktaydı. Bu anlamda, sözde Müslüman olan fakat cahiliyye sisteminin parçası olan devlet yöneticileri ve toplumla mücadele esastır (Pargeter 2016, 155).

Kutub, hakimiyye toplumu olarak adlandırdığı ve Allah'ın nizamının, Kuran'ın prensiplerinin hâkim kılındığı toplum inşasında cihad kavramına önemli bir rol biçmiştir. Ona göre cihad, cahiliyyenin hâkim olmasını engelleme ve hakimiyye toplumunun tesis edilmesi mücadelesidir. Ancak hakimiyyenin tesisi insanlara zorla başka bir inancı kabul ettirmek anlamına da gelmemektedir. Öte yandan cihad bir savunma savaşı da değildir. Ona göre, Allah'ın egemenliğini yok sayıp gücü kendi elinde toplamak isteyen her türlü unsur ile savaşılmalıdır (Kutub 1987, 164'ten aktaran Erkilet 2017, 272). Kutub, belirlemiş olduğu metodoloji ile aile, hukuk, siyaset, ekonomi, sanat, edebiyat gibi alanlarda İslami düzenin tesis edilmesini öngörmektedir (Erkilet 2017, 274-282).

Kutub'un geliştirmiş olduğu ideoloji, düşünsel ve siyasi bir boşluk içerisinde bulunan genç kuşaklar üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Kutub bir yandan, hareketin ideolojik temellerini ortaya koyarken bir yandan da sisteme meydan okumaktaydı. Onun aktivist ve teorisyen kimliği hapisane dışındakiler, özellikle gençler için çekiciydi (Ayubi 1993, 51). Diğer yandan, Nasır rejiminin 1960'ların sonlarına doğru, Suriye ile birleşmenin sona ermesi, Yemen ve 1967 savaşındaki hezimet gibi başarısızlıkları ve ekonomik problemler rejimin meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesine ve Kutub ideolojisinin yankı bulmasına zemin hazırlamıştır (Verdani 2011, 44).

Son olarak şunları kaydetmek gerekir ki, Seyyid Kutub'un ortaya koymuş olduğu ideolojinin bir tür terörizm ideolojisi olarak yorumlanması hatalı olacaktır. Kendinden sonra gelen radikal gruplar ve hatta terörist gruplar kimi hususlarda Kutub'a atıfta bulunuyor olsa da onun

düşüncelerinin yanlış anlaşıldığını yahut şahsi dünya görüşleri çerçevesinde yorumlandığı söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Seyyid Kutub'un düşünceleri toplumsal, ailevi, siyasi, ekonomik ve dini sorunları kapsayan geniş perspektifli ve tabandan gelen bir devrimi savunan bir ideolojiyi meydana getirmiştir. Eserlerinde toplumun ve sistemin içerisinde bulunduğu sorun ve krizleri gerçekçi bir şekilde tahlil etmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik yöntemleri sıralamıştır. Kutub bir kuram ve aksiyonu olan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bir yandan toplumsal ve siyasi bir kuram ortaya koyarken bir yandan da İslami devrimin nasıl gerçekleştirileceğine dair, cihad kavramını merkeze alan, bir mücadele yöntemi öngörmüştür. Kutub şiddeti son kertede bir çözüm metodu olarak değerlendirmektedir. Nitekim Kutub, dinin (İslam'ın) yasalarının ve Allah'ın nizamının baskı ve şiddete başvurulmadan yayılabileceğini düşünmektedir. Bu noktada, toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik düzenin İslami temeller doğrultusunda reformunu ve dinin tebliğ edilmesini ön planda tutmaktadır. Ancak bunların işlemediği noktada güce başvurulabileceğini dile getirmektedir.

Kutub Sonrası Mısır İslami Hareketi ve Enver Sedat Dönemi: Radikalizmin Güçlenişi

Daha ılımlı bir metodolojiyi savunan İhvan yöneticileri ile Mısır devleti arasında bir yumuşama yaşanmamışken, radikal ve militan düşünce ve yapılanmaların rejim tarafından baskılanmış olmasını anlamak kolaydır. Nasır çizgisini devam ettirmeyen Sedat rejimi ilk yıllar İslami hareketlere müsamaha göstermiş (İbrahim, 1984a, 8) olsa da resmi anlamda faaliyetlerine izin vermemiş ve kısa süre içinde baskı ve kontrole dayalı siyaset izlemeye başlamıştır. 1970'li yıllarda Sedat rejiminin içerde baskı ve askeri otoriteye dayalı uygulamaları ve dönemin sonlarına doğru kendisinin de ölüm fermanı olarak nitelendirilen Camp David Anlaşmasını imzalaması radikal düşünce ve hareketler için bir gerekçe oluşturmaktaydı (Büyükkara 2017, 169). Nasır döneminde fikri anlamda gelişme gösteren radikal İslami düşünce, Sedat döneminde şiddet eylemlerine dönüştü. Ekonomik, siyasi, toplumsal faktörlerin bir araya gelmesiyle meydana gelen 1977 olaylarının ardından Sedat İslami hareketlere karşı yumuşak tavrını değiştirdi ve sert, şiddet ve baskıya dayalı önlemlere başvurdu. Bu dönemde, Batı yanlısı politikaları, İsrail ile yakınlaşması İslami hareketlerin Sedat'ı eleştirmelerinin nedenini teşkil etmekteydi. Nasır zindanlarının işkenceye dayalı ağır şartlarında yaşam sürenler arasında, Kutub ideolojisinin de etkisiyle, gelişme gösteren radikal düşünce bu dönemde militan örgütlere dönüştü. Bu dönüşüm Mısır'da şiddetin ve radikalleşmenin temel kaynağı oldu (Erkilet 2017, 283).

Sedat dönemi, Nasır döneminin temel niteliklerinin terk edildiği ve yapısal değişikliklerin meydana geldiği bir dönem olmuştur. Sedat, Nasır'ın aksine, Rusya ile ilişkileri geliştirmekten ziyade, başta ABD olma üzere Batı bloku ile yakınlaşma politikası izledi. Bunun yanı sıra, Süveyş kanalını tekrar açmış, ülkeyi yabancı sermayeye açık hale getirmiş, özel teşebbüslerin önünü açmış, İsrail ile yakınlaşmayı sağlayan Camp David anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca, ekonomik anlamda kapitalist sınıfa hizmet eden bir sistem (İnfitah) oluşturulmuş ve bu durum eşitsizlik uçurumunu derinleştirmiştir. Tüm bunların etkisiyle, ülkede Batılı değerler yeniden yerleşmeye başlamış ve bu gelişme İslami hareketler açısından rahatsızlık verici olmuştur. 1977 yılında zirveye ulaşan şiddet eylemleri tüm bu gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Erkilet 2017, 284-285). Şiddet ve radikalleşmenin fikri altyapısını ise, daha önce belirtildiği üzere, Seyyid Kutub ideolojisi oluşturmuştur.

Enver Sedat'ın iktidarında, yeni İslami hareketlerin ortaya çıktığı bu dönemde İslami uyanış kavramı önemli bir konuma sahiptir. Nasır rejiminin meşruiyetini kaybetmesinde önemli bir rol oynayan 1967 savaşında alınan yenilgi İslami uyanışın gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nasır rejiminin ekonomik ve siyasi uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanması dolayısıyla meşruiyetini kaybetmesi, Sedat dönemi uygulamaları sonucunda radikal düşünce ve

hareketlerin güç kazanması İslami canlanmanın önünü açmıştır (Çakmaktaş 2014, 56). Bu dönemde ise eğitimci olan Salih Seriyye öncülüğündeki Askeri Akademi Grubu ile Abdüsselam Farac öncülüğündeki Cihad Hareketi ön plana çıkmaktadır. Bu hareketler diğerleri ve öncekilerden farklı olarak davet ve ıslah çalışmalarından ziyade, daha politize olmuş bir şekilde devleti hedef almışlardır (Erkilet 2017, 286).

İhvan üyesi olan Seriyye, İhvan'ın ılımlı bir mücadele yöntemini savunması üzerine daha radikal bir yöntemi savunmuştur. Kendisi de tutukluluk dönemi geçirmiş ve Seyyid Kutub'un düşüncelerinden etkilenmiştir. Bunun sonucunda yine Kutub ideolojisinin savunucuları olan üniversite öğrencileri ile birlikte Askeri Akademi Grubunu kurmuştur (İbrahim 1984a, 12). Seriyye de Kutub gibi, İslami olmayan rejimin devrilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu doğrultuda, şiddet eylemleri gerçekleştirerek Askeri Akademiye saldırdı ancak başarılı olamadı. Hareketin halk desteğinden yoksun olmasının hareketin başarısızlığının temel nedenlerinden birisi olduğu kimi yazarlarca dile getirilmiştir (İbrahim 1984b, 7). Bu itibarla, ilmi, düşünsel, kültürel alanlarda gelişme göstermeden yalnızca siyasi bir hareket olarak şiddet eylemlerinde bulunmanın halk desteğini arkasına alamayacak olmasının en önemli örneği Seriyye'nin hareketi olmuştur demek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, kaydetmek gerekir ki, başarısız olmasına rağmen bu hareketler kendisinden sonra gelen hareketler ile bir süreklilik oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Abdüsselam Farac'ın Cihad hareketi Seriyye'nin insan kaynağından beslenmiştir (Erkilet 2017, 287). Bu hareketler birbirleri arasında bir süreklilik oluşturarak her defasında daha radikal ve militan grupları meydana getirmişlerdir. Bu dönemde meydana gelen radikal gruplar hem İhvan'ın ılımlı ve uzlaşmacı yöntemi ile hem de siyasi iktidarın baskıcı, şiddete dayalı ve İslami olmayan uygulamaları ile mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda, İslami hareket içerisinde meydana gelen bölünmeler de radikalleşmenin güçlenmesinde etki sahibi olmuşlardır.

Seriyye de Kutub gibi içinde bulunulan toplumun cahiliyye toplumu olduğunu ve devlet yöneticilerinin kafir olduğunu iddia etmekteydi. Ona göre, İslami düzeni kurmanın yegâne yöntemi de cihad idi. Seriyye Kutub'dan farklı olarak, İslami olmayan siyasi partilere ve kamu kurumlarına, sistemi İslami bir sisteme dönüştürmek koşuluyla, katılmanın yanlış olmadığını söylemekteydi. Diğer yandan, İslami değer ve prensiplerin öncelikle insanların zihniyetine ve gönüllerine yerleştirilmesi gerektiği hususunda da Kutub'dan farklı bir çizgideydi (Erkilet 2017, 288).

Abdüsselam Farac öncülüğünde kurulan Cihad hareketi ise Enver Sedat'ın öldürülmesi ile adımı duyurmuştur. Bu hareketin varlığı 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkmıştı. Cihad hareketinin ortaya çıkışının temelinde de 1977 olayları vardır ve bu olaylar esnasında yakalanmış olan militanlar hareketin temel insan kaynağını oluşturmaktaydı. Seriyye'nin hareketinin aksine Cihad hareketi daha farklı kesimlerden insanları barındırmaktaydı. Farklı meslek gruplarından insan ve üniversite öğrencilerinden müteşekkildi. Farac'a göre cihad İslam'ın temel ibadetlerinden bir tanesi, hatta en önemlisidir. Zira Farac, İslam'ı yalnızca ibadete ve ilim tahsil etmeye indirgeyen akımlara karşı çıkmaktaydı. Bu doğrultuda İslam devleti kurmak nihai amaçtı. Farac diğer radikal hareketlerden farklı olarak görüşlerini fıkıh temeline dayandırmaktaydı (Verdani 2011, 170).

Farac, Allah'ın hükümlerinin hâkim kılınmasının tek yolunun İslami düzenin tesis edilmesi olduğuna inanmaktaydı. Kurulu düzenin yöneticileri İslam'dan uzak bir şekilde hükmediyorlardı. Onlara karşı mücadele etmek esastı. Bu mücadelenin yöntemi ise güç kullanmaktı. Sedat suikastı da bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir (Erkilet 2017, 297).

Son olarak, Orta Doğu'daki çoğu İslami hareket tecrübesinde olduğu gibi, Mısır İslami hareketi de zaman içerisinde şiddete karşı şiddet yöntemini benimsemiştir. Ulus devlet rejimlerinin iktidarını sağlamlaştırmak adına muhalefeti bertaraf etmeye yönelik baskı ve şiddet temelli uygulamaları İslami hareket içerisindeki şiddeti artırmış, buna karşılık rejimin baskıları da şiddetlenmiştir. Bu durum karşılıklı radikalleşmeyi meydana getirmiştir (Burgat ve Dowell, 1993, 306).

Sonuç ve Değerlendirme

Orta Doğu'da toplum ve siyaset yapısını anlamak, bölgede İslami hareketlerin ortaya çıkışını, gelişimini ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamayı gerektirmektedir. Çeşitli sayıda ve ideolojide İslami hareketler tarihten bugüne bölgede var olmuşlar ve toplumun ve siyasetin dönüşümü üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır.

İslami hareket kavramı görece modern bir kavram olmakla birlikte, modern öncesi dönemde de İslam temelli toplumsal ve siyasi hareketler var olagelmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan hareketler daha çok İslamcılık kavramı ile nitelendirilmiştir. İslamcılık modern öncesi dönemden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemi tasvir etmektedir. İslami hareketler, modernizmle birlikte ortaya çıkarak daha geniş çerçevede bir toplumsal hareketi tasvir etmektedir.

İkinci anlamda ortaya çıkan İslami hareketler sömürgecilik ve Batılılaşma karşılığında ifadesini bulmuştur. 19. yy'dan günümüze kadar çeşitli faktörlerin etkisiyle dönüşüme uğramışlardır. Mısır İslami hareketi de bölgede ilk ortaya çıkan hareket olarak diğer İslami hareketlerin gelişiminde önemli etkilere sahip olmuştur. Mısır İslami hareketi ise ilk ve en geniş örgütlenmeyi gerçekleştiren Müslüman Kardeşler özelinde değerlendirilebilir. Birçok İslami hareket mevcut olmakla birlikte, Müslüman Kardeşler hareketi bölgede bırakmış olduğu tesir ve ülkenin en büyük teşkilatlanması olması bakımından çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, Benna öncülüğündeki İhvan hareketi kendisinden sonra gelen hareketler açısından önemli bir esin kaynağı olmuştur. Benna sonrası tüm hareketler gerek onun metodolojisini devam ettirmek gerekse onu eleştirmek adına Benna'ya atıfta bulunmuşlardır. Mısır'da hiçbir hareket kendisinden öncekini reddetmemiş, onların hataları ve eksikleri üzerinden yeni fikirler geliştirmişlerdir. Bu da Mısır'da İslami hareketlerin sürekliliği açısından önemli bir husustur. Diğer yandan, 1960-1980 döneminin radikal İslami düşünce ve hareketlerinin anlaşılabilmesi noktasında Müslüman Kardeşlerin fikri altyapısı, mücadele yöntemi ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümün incelenmesi büyük öneme sahiptir.

1952 yılında cumhuriyetin kurulması ve 1954 yılında devrimin müttefikleri olan Nasır ve İhvan arasında kopuş yaşanması İslami hareket açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nasır rejiminin baskı, kontrol ve şiddete dayalı yönetim anlayışı Seyyid Kutub ideolojisinin ve radikal düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Seyyid Kutub İbn Teymiyye ve Mevdudi çizgisinde hakimiyye ve cahiliyye kavramları çerçevesinde bir İslami direniş metodu geliştirmiş ve düşünceleri Enver Sedat döneminde güçlenen radikal gruplar için temel teşkil etmiştir.

Nasır zindanlarında ağır şartlar altında baskı ve şiddete maruz kalan İslamcılar arasında radikal düşünceler gelişme göstermiştir. Hapis döneminde her ne kadar aksiyona dönüşmemiş olsa da bu dönemde üretilen dini radikalizm düşüncesi, Enver Sedat döneminin hayal kırıklığı, Batı yanlısı politikaları, İsrail ile yakınlaşma, eşitsizlik uçurumunu derinleştiren ve özel teşebbüslere ve yabancı sermayeye ülkeyi açan ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkan radikal, militan gruplar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

Salih Seriyeye ve Abdüsselam Farac gibi eğitimli isimler radikal ve cihadi hareketlere bu dönemde öncülük etmişler ve Kutub ideolojisinin, kimi farklılıklarla, uygulayıcısı olmuşlardır. Mısır'da radikal düşünce ve hareketlerin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine zemin hazırlayan etmenler ulus devlet ideolojisi ve uygulamaları ve ilk dönemlerdeki anlamı taşıyor olmakla birlikte, Selefi düşünce olmuştur.

Orta Doğu'daki çoğu İslami hareket tecrübesinde olduğu gibi, Mısır İslami hareketi de zaman içerisinde şiddete karşı şiddet yöntemini benimsemiştir. Ulus devlet rejimlerinin iktidarını sağlamlaştırmak adına muhalefeti bertaraf etmeye yönelik baskı ve şiddet temelli uygulamaları İslami hareket içerisindeki şiddeti artırmış, buna karşılık rejimin baskıları da şiddetlenmiştir. Bu durum karşılıklı radikalleşmeyi meydana getirmiştir.

Son olarak, çalışmanın geneli itibarıyla şunu da kaydetmek gerekir ki, odak noktası olarak sınırlı bir zaman aralığı ve analiz nesnesi belirlendiğinden göz ardı edilen faktörlerin varlığı kaçınılmaz olmuştur. İslami hareketlerin bölgedeki ve Mısır'daki etkisi, önemi ve çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda bir makalenin sınırları içerisinde derinlemesine ele alınması mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte belirli bir dönemi anlayabilmek adına öne çıkan bir nesneyi- buradaki analiz nesnesi Müslüman Kardeşler hareketi- analiz etmek belirli argümanları sunabilmek açısından uygun görünmektedir. Nitekim Mısır'da ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde büyüyen ve Mısır toplum ve siyasetinde önemli etkiler bırakan Müslüman Kardeşler hareketi kendisinden sonra meydana gelen İslami hareketleri ve bölgenin diğer ülkelerindeki oluşumları da büyük oranda etkilemiştir. Hareketin bu niteliği temel analiz nesnesi olarak ele alınmasını da gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Ayubi, Nazih. 1991. *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London: Routledge.
- Benna, Hasan. 1987. *Dava ve Davetçinin Hatıraları*. Beşir Eryarsoy (çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- _____. *Hatıralarım*. 2007. Beşir Eryarsoy (çev.). İstanbul: Beka Yayınları.
- Bozarslan, Hamit. 2018. *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda El-Kaide'ye*. 5. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulaç, Ali. 2012. "İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi ve Bugünkü Durumu". *Umran Dergisi* 215, ss. 36-47.
- Burgat, François ve William Dowell. 1993. *The Islamic Movement in North Africa*. USA: University of Texas Press.
- Büyükkara, Mehmet Ali. 2017. *Çağdaş İslami Akımlar*. 6. Bs.. İstanbul: Klasik yayınları.
- Clevelend, William. 2015. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Mehmet Harmancı (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çakmaktaş, Nurullah. 2014. "İslami Hareketlerin Sosyolojisi: Mısır'da Selefî Hareket", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Erkiilet, Alev. 2017. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. 7. Bs., İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Hourani, Albert. 2016. *Arap Halkları Tarihi*. 12. Bs. Yavuz Alogan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbrahim, Saadettin. 1984a. "Mısır'ın Militan Müslümanları", *İktibas Dergisi* 4 (75), ss. 8-11.
- _____. 1984b. "Mısır'ın Militan Müslümanları", *İktibas Dergisi* 4 (78), ss. 7-8.
- Kara, İsmail. 1997. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler*. 1. Cilt, 3. Bs., İstanbul: Kitabevi.
- Kepel, Gilles. 1985. *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet&Pharaoh*. USA: University of California Press.
- Kutub, Seyyid. 1987. *Dünya Barışı ve İslam*. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ebru Yayınları.
- _____. 2016. *İstikbal İslam'ındır*. Faik Akcaoğlu (çev.). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- _____. 2019. *Yoldaki İşaretler*. Kübra Öztürk (çev.). İstanbul: Risale yayınları.
- Lia, Brynjar. 2014. *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*. İhsan Toker (çev.). 3. Bs., İstanbul: Ekin Yayınları.
- Malhem, Mohamad Jaber. 2019. "Parlamentar Siyasette İslami Hareketler: Mısır Müslüman Kardeşler Hareketi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Pargeter, Alison. 2016. *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara*. Semih Çelik (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Povey, Tara. 2015. *Social Movements in Egypt and Iran*. London: Palgrave Macmillan.
- Tignor, Robert L.. 2011. *Egypt: A Short History*. USA: Princeton University Press.
- Verdani, Salih. 2011. *Mısır'da İslami Akımlar*. 1. Cilt. Halil Rahman Açar (çev.). Ankara: Fecr Yayınevi.

Dovletgeldi MYRADOV

Doktora Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler-Uluslararası Politik Ekonomi, Marmara Üniversitesi
 dmyradov@yahoo.com
 ORCID: 309270333

Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası

Öz: Çin 1978 yılında geniş çaplı ekonomik reformlara başlamıştır. O zamandan beri Çin ekonomisi aralıksız ve yüksek oranda büyümektedir. Çin 40 yıl önce dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer alırken, günümüzde yüksek orta gelirli ülkelerden biri haline gelmiştir. Çin'in bu kadar kısa sürede böyle büyük başarıyı nasıl elde ettiği dünya genelinde tartışma konusudur. Neoliberaler Çin'in neoliberal ekonomi politikalarını uygulaması sayesinde kalkındığını öne sürerken, Kalkımcı Devlet iktisatçıları ise Çin'in komşu Asya ülkelerinin kalkınma modelini izlediğini ve bu sayede kalkındığını öne sürmektedirler. Diğer taraftan ise 2000'li yılların başlarına Post Washington Konsensüsü ortaya çıkmış ve bu Konsensüsün önde gelen temsilcileri Çin'in Post Washington Konsensüsün ekonomi politikalarını uyguladığını savunmaktadırlar. Bunların dışında Pekin Konsensüsü terimini oluşturan Ramo ise Çin'in diğer kalkınma modellerinden bağımsız olarak kendine has bir model izlediğini öne sürmektedir. Bu çalışma Çin'in reform başlangıcından beri hangi kalkınma modellerinin hangi ekonomi politikalarını izlediğini tespit etmeye ve bunları anlamaya çalışmaktadır. Bunun için öncelikle Washington Konsensüsü, Kalkımcı Devlet ve Post Washington Konsensüslerinin temel argümanlarını, varsayımlarını ve önerdiği ekonomi politikalarını incelemektedir. Sonrasında ise Çin'in bunlardan hangi zaman diliminde hangilerini ne derecede uyguladığını ve hangilerini uygulamadığını örnekleri ile anlatmaktadır. Ayrıca Çin'in uyguladığı ekonomi politikaları ile bu kalkınma modellerinin önerdiği ekonomi politikaları arasındaki benzerlikler ve farkları da anlatmaktadır. Bu makalenin bulgularına göre Çin hiçbir Konsensüs veya kalkınma modelini tamamiyle uygulamamıştır. Farklı zaman dilimlerinde farklı kalkınma modellerinden kendine uygun gördüğü ekonomi politikalarını seçmiştir. Tüm bunların sonucunda ise Çin kendine has eklektik, inovatif, esnek ve pragmatik bir hibrit kalkınma modelini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin, Kalkınma, Wasngington Konsensüsü, Pekin Konsensüsü, Kalkımcı Devlet

İlgili makale "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 29.01.2021/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Myradov, Dovletgeldi. 2021. "Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası" *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 57-82

Dovletgeldi MYRADOV

Ph.D. Student, International Relations-International Political Economy, Marmara University
dmyradov@yahoo.com
ORCID: 309270333

Understanding the Evolution of China's Development Approach: Building a Hybrid Development Model

Abstract: In 1978 China started large-scale economic reforms and since then its economy has been growing without interruption at high rates. Before 40 years China was one of the poorest countries in the World, but today it is a high middle-income country. It is widely discussed that how did China achieve such success in such a short time. While neoliberals argue that China developed thanks to neoliberal economic policies, representatives of the Developmental State argue that China followed the development model of the neighboring East Asian states and developed thanks to it. On the other hand, in the early 2000s Post Washington Consensus emerged and representatives of this Consensus argue that China followed prescriptions of this development model. Apart from these, Ramo who coined the term Beijing Consensus argues that China didn't follow any other development models, but created its own one. This article tries to figure out and understand which economic policies of which development models has China followed since the beginning of its economic reforms. To do this, the first basic assumptions and arguments of Washington Consensus, Post Washington Consensus, and Developmental State are introduced. Afterward, it is described with examples which of these assumptions and arguments were applied to what extend or not applied at all by China. This article also describes similarities and differences between the policies applied by China and those proposed by the aforementioned development models. The findings of this article show that China didn't apply economic policies of any Consensus or development models fully. It applied different economic policies of different development models, which were suitable for its needs in different periods. As a result of this, China developed an eclectic, innovative, flexible and pragmatic hybrid model, which is unique to itself.

Keywords: China, Development Model, Washington Consensus, Beijing Consensus, Developmental State

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 29.01.2021/05.05.2021

To Cite: Myradov, Dovletgeldi. 2021. "Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası" *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 57-82

Çin'in Hibrit Kalkınma Modelini Anlamak

1978 yılında dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Çin, aynı yıl Deng Xiaoping öncülüğünde başlatılan geniş çaplı ekonomik reformlar sayesinde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi haline gelmiştir. Çin uzun süre çift haneli rakamlarla büyümüştür. COVID-19 sebebiyle 2020 yılında dünyada çoğu ülke ekonomileri küçülürken, düşük oranda da olsa büyümeyi başarabilen bir ekonomi olmuştur. Ekonomi reformları sayesinde Çin yaklaşık 800 milyon vatandaşını fakirlikten kurtarmıştır. 2019 verileri ile kişi başı nominal 10.261 dolar milli gelir ile yüksek orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Birçok uzmanın tahminine göre Çin önümüzdeki yıllarda da ortalama yıllık %5 oranında büyümeye devam edecektir ve orta gelir tuzağına takılmadan, yüksek gelirli ülkeler grubuna dâhil olabilen çok az sayılı ülkelere biri olacaktır. Peki, Çin böyle uzun süreli yüksek oranlarda, sürdürülebilir büyümeyi nasıl başardı?

Çin'in kalkınma modelini açıklamak için tek bir Konsensüs veya Kalkınma Modeli yeterli değildir. Çünkü Çin reformlarına başladığı ilk günden itibaren bazı neoliberal politikaları uyguladığı gibi, ekonomik kalkınmada büyük başarılar elde eden komşu Asya ülkelerinin uyguladığı Kalkınmacı Devlet (KD) politikalarını da uygulamıştır. Bunların dışında daha önce dünyanın hiçbir yerinde uygulanmamış ve tamamen kendilerine has olan yeni ekonomi politikalarını da uygulamaya başlamıştır. Çin'in kendine has uyguladığı politikaların toplamını birçok ekonomist "Pekin Konsensüsü" (PK) olarak adlandırmaktadır. 1978'lerde reformlara başlayan Çin, uyguladığı reform politikalarında da çok seçici ve dikkatli davranmıştır. Reformları Washington Konsensüs'ün (WK) önerdiği gibi tek seferde "Big Bang" veya "Şok Terapi" şeklinde değil, aksine aşama aşama uygulamayı tercih etmiştir (Williamson 2012, 6). Önce kolay reformları uygulayan Çin, daha karmaşık olanları ise sonraki aşamalarda hayata geçiriyordu. Çin'in kalkınma modelinde deneme ve inovasyon her zaman ön plandadır. (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2). Çin yöneticileri çoğu reform politikalarını ülke genelinde uygulamadan önce belli bölgelerde deneyip bunların sonucuna göre sonradan ülke genelinde uygulamışlardır. Bu sebeple, deneyselcilik Çin'in reform politikalarında önemli rol oynamıştır. Bu durumu Çin'in reform lideri Deng Xiaoping'in "Taşları hissederek nehri geçmek" sözlerinden daha da iyi anlayabiliriz (Keo 2020, 41).

Çin'in reform süreci aşamasında seçicilik, deneyselcilik (Kennedy 2010, 475) ve aşamacılığın yanı sıra pragmatizm de büyük rol oynamıştır. Deng Xiaoping'in "Kedi fareyi yakaladığı sürece siyah veya beyaz olması önemli değildir" sözleri Çin pragmatizmini anlamamıza yardımcı olacaktır (Garnaut, Song, ve Fang 2018, 107). Reformların başlamasından bu yana Çin, herhangi bir ideolojiye göre hareket etmemiştir. Yabancı ülkelerin politikalarını olduğu gibi değil, Çin'e göre lokalleştirerek, uygulamıştır (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 301). Ekonomi politikalarının seçimine oldukça esnek yaklaşmıştır öyle ki bir politikayı katı bir şekilde savunmamış veya uygulamamıştır çünkü önemli olan uyguladığı ekonomi politikalarının ekonominin büyümesine katkıda bulunmasıydı. Bu sebeple çeşitli yaklaşım, teori ve konsensüslere açık olmuş ve Çin'de en iyi sonuç veren politikaları ise uygulamıştır. Çin'in uyguladığı politikalara o dönemde diğer ülkelerde de uygulanan pozitif veya negatif sonuçlar doğuran diğer yaklaşımlar da Çin yöneticileri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Dışarıda hâkim olan iktisadi kalkınma yaklaşımları da belli bir düzeyde Çin'in uyguladığı ekonomi politikaları üzerinde etkisi olmuştur.

Uluslararası Politik Ekonomide Konsensüs Dönemleri ve Çin

1970 ve 1980'li yılların başlarında devletin makroekonomide aktif rol oynadığı Kalkınmacı Devlet Modeli ön plandayken, 80'li yılların ikinci yarısından itibaren ve 1990'lı yıllarda devletin ekonomide daha az rol oynadığı Washington Konsensüsü veya Neoliberal politikalar ön planda olmuştur. 90'lı yıllarda Washington Konsensüsünün birçok ülkede ekonomik ve finansal krize yol açması sebebiyle sert bir şekilde eleştirilmiştir. (Krogstad 2007, 76). 2000'li yıllar itibariyle ise Washington Konsensüsünün eksiklerini tamamlayan ve devletin ekonomideki rolünün önemini vurgulayan Post Washington Konsensüsü ön plana çıkmaya başlamıştır. 2008 senesinde gerçekleşen Batı kaynaklı küresel çapta meydana gelen finansal krizin ardından, Batı'nın gelişmiş ülkelerinin önerdiği neoliberal ekonomi politikalarına güven azalmıştır ve bu politikalar sorgulanmaya başlamıştır (Lee ve Mathews 2010, 86). 2009 senesi itibariyle Pekin Konsensüsü dikkatleri üzerine çekerek ön plana çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, artık gelişmiş ülkelerin önerdiği politikalar değil, kendileri gibi gelişmekte olan ve bu model sayesinde 40 yıldır yüksek oranlarda aralıksız büyüyen Çin'in Pekin Konsensüsü daha çekici gelmeye başlamıştır (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 299).

Washington Konsensüsü

İlk olarak 1989 yılında İngiliz ekonomist John Williamson 'Washington Konsensüs (WK)' terimini dile getirmiştir. İsminde Washington kelimesinin geçmesinin temel sebebi olarak Washington'a yerleşen; IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi gibi ekonomi politikalarında etkin rol alan kurumların yer alması gösterilmiştir. 80'li yıllarda ekonomik veya finansal kriz yaşamış gelişmekte olan ülkelere, özellikle Latin Amerika ülkelerine, verilecek kredi karşılığında Bretton Woods kurumları tarafından WK politikalarının uygulanması istenmiştir. Bu politikaların amacı ekonomide devletin rolünü büyük oranda kısıtlamak ve piyasanın gücünü arttıran yapısal reformları uygulamaktır.

Bu neoliberal reformlar sırasıyla; Hükümetin az borçlanması, bütçe açığını azaltmak veya önlemesi, kamu harcamalarını sağlık sektörü ve temel eğitim gibi uzun vadede ekonomiye katkı sağlayacak sektörlerle yönlendirilmesi, vergi reformu, faiz oranlarını piyasanın belirlemesinin sağlanması, dalgalı kur rejimine geçip, rekabetçi kur oranının oluşturulması, serbest ticaret rejimine geçilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımının (DYY) önünün açılmasıdır (Williamson 2000, 252).

90'lı yılların başlarında Komünizm dönemini geride bırakan Doğu Avrupa ülkeleri, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden birkaçı ve krizlerle boğuşan Latin Amerika ülkeleri WK'nin önerdiği bu on reformu uygulamıştır. Bu ülkelerin çoğunda kısa vadede hızlı ekonomik büyüme yaşanmış olsa dahi, bu büyüme sürdürülebilir olmamıştır. Sonuç itibariyle WK reçetesi daha yavaş büyüyen ekonomiye, yüksek enflasyona ve yüksek gelir adaletsizliğine yol açmıştır. Ülkelerin mevcut üretimlerinde gerileme kaydedilmiş ve birçok fabrikanın kapanmasına yol açmıştır. Bu durumun en büyük sebebi; ticari engellerin kaldırılması nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin fabrikalarının, gelişen ülkelerin otomatik hatlarda yaptığı verimli ve daha ucuza ürettiği ürünler ile rekabet edememesi gösterilmektedir.

Bunların dışında, sert eleştirilere yol açan diğer neden, WK'nin esnek olmayan politikalarının her ülkeye aynı şekilde (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2) uygulanmak istenmesidir (Ferchen 2013, 411). Çünkü her ülkenin farklı ekonomi politikalarına ihtiyacı vardır ve aynı politika farklı ülkelerde uygulandığında değişik sonuçlar doğurabilmektedir. Bunlar göz önüne alındığında, WK'yi eleştiren ekonomistler her ülkenin özgün (unique) olduğunu belirterek, ekonomi politikalarının bu doğrultuda uygulanması gerektiğini savunmaktadır.

Çoğu uzman WK'nin en güçlü ve etkili olduğu yılların 80-90'lı yıllar olduğunu savunmaktadır. Ancak, bazı uzmanlar 2000'li yılların başlarında etkisinin önemli oranda azaldığını, bazıları ise 2008 küresel finansal krizine kadar devam ettiğini belirtmektedir. Fakat kriz sonrasında devletin ekonomideki rolünün yeniden vurgulanmaya başlamasıyla beraber artık WK'nin öldüğünü bile öne süren uzmanlar olmuştur (Painter 2009). 2008 küresel finansal krizi gelişmekte olan ülkelerin Batı merkezli gelişim modeline olan güvenini sarsmıştır. Pekin Konsensüsü gibi alternatif modeller ise daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır (Williamson 2012, 3). Hatta o zamanın Brezilya Devlet Başkanı Lula: "Bu krizin sebebi beyaz tenli ve mavi gözlü insanlardır" diye Batıyı suçlamıştır (Grice 2009).

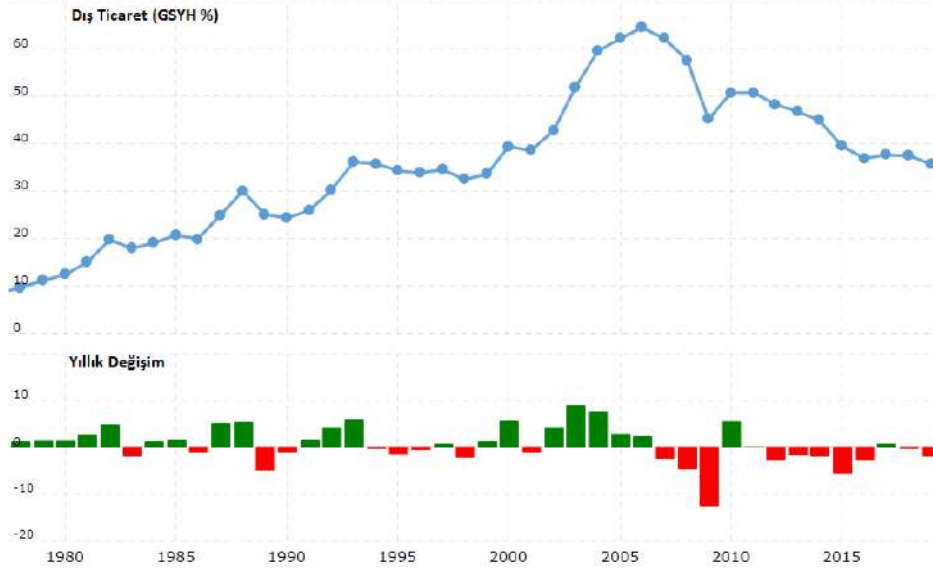
Çin 1978 yılında reformlara başladığında WK daha dünyaya duyurulmamış olsa dahi içeriğini oluşturan neoliberal ekonomi politikaları çoğu ülkede uygulanmakta idi. Hatta bazı uzmanlar tarafından 1970'li yıllarda Neoliberalizmin Keynesçiliğin yerine geçmeye başladığına vurgu yapılarak, WK'nin başlangıç yılının yaklaşık 80'li yılların başı olduğu savunulmaktadır. Dani Rodrik'e göre, "Çin ve Hindistan serbest piyasa politikalarını sınırlı bir şekilde uygulamıştır. Genel olarak bu iki ülkenin uyguladığı ekonomi politikaları WK'nin önerdiği reçetenin tam tersidir. İki ülke de ticaret konusunda korumacı bir politika izlemiş ve özelleştirme yapmadan, geniş kapsamlı sanayi politika planlaması yapmış ve 90'lı yıllar boyunca belirsiz finansal politikalar uygulamışlardır. Eğer bu iki ülke uyguladığı politikalar sebebiyle başarısız olsalardı, o zaman WK politikaları için güçlü bir destek olurlardı. Fakat bu iki ülke başarılı olmuşlardır" (Rodrik 2006, 975).

Çin'in WK'nin önerdiği 10 ekonomi politikası dikkate alındığı zaman; bu politikalarından bazılarını tam, bazılarını kısmen, bazılarını ise hiç uygulamadığını görebiliriz. McKinnon'a göre Çin WK reçetesinde önerilen) bütçe açığının azaltılması, kamu harcamalarının sağlık ve eğitim gibi sektörlere yönlendirilmesi ve vergi reformu gibi ekonomi politikalarını tam uygulamıştır. GSYH'nin hızla büyümesi ve hızla artan geliri sayesinde Çin sağlık sektörüne ve eğitime büyük yatırımlar yapmıştır. Bu sayede eğitime katılım ve okuma yazma oranlarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Çin'de 1982 yılında okuma yazma oranı %65 civarı iken 2018 yılında yaklaşık %96,8'e kadar yükselmiştir (Knoema 2020). Sağlık sektörünün gelişmesi sayesinde ise Çinlilerin ortalama ömrü 70'li senelerde 60 iken 2018 yılında 76,7 yaşına kadar yükselmiştir (Dünya Bankası 2020). Vergi reformu ile beraber vergi tabanı yayılmış ve vergi oranı %17 olarak belirlenmiştir. Bu sayede hükümet yüksek gelir elde etmiştir. Vergi gelirleri merkezi ve yerel hükümetler arasında paylaşılmaktadır (McKinnon 2010, 503).

WK'nin reçetesinde yer alan "faiz oranlarını piyasanın belirlemesinin sağlanması" ve "dalgalı kura geçip, rekabetçi kur oranının oluşturulması" politikaları konusunda Çin'in WK reçetesine tam uyduğu söylenemez. Çünkü devlet faiz ve döviz oranlarını kontrol etmektedir. Çin Hükümeti, bunları belirlemek için piyasa şartlarını göz önüne alarak, bu iki oranı kendi haline bırakmamış, kontrol etmiştir. Çin'in döviz politikası birçok ekonomistlerce liberal olmamakla eleştirilmektedir. Çin bazı durumlarda ihracatı arttırmak için bilinçli bir şekilde kuru manipüle ederek, yuan'ı devalüe etmekle de suçlanmaktadır (Swanson, Stevenson ve Smialek 2019). Çin 2015 yılında dalgalı kur rejimine geçmek için denemelere başlamıştır.

Çin WK'nin önerdiği "serbest ticaret rejimine geçmek" politikasını da tamamen uygulamamıştır. Çin dış ticaret konusunda büyük reformlar gerçekleştirmiştir. 1978 yılında dış ticaretin GSYH'sine oranı sadece %8 iken 2006 yılında bu oran yaklaşık %65'e kadar yükseldiğini görmekteyiz. 2019 yılında ise bu oran %35,68 olarak gerçekleşmiştir. Çin günümüzde dünyanın en çok ticaret yapan ülkesi haline gelmiştir. 2018 yılında toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 4,62 trilyon ABD dolarıdır. Bunun 2,494 trilyon doları ise ihracat olup, ticaret fazlası yaklaşık 360 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2019). Çin günümüzde dünyada ihracatta birinci, ithalatta ise ABD'den sonra ikincidir. Fakat Çin

ihracata dayalı büyüme politikasını takip ettiği için korumacılık ticari politikasının bir kısmı haline gelmiştir.

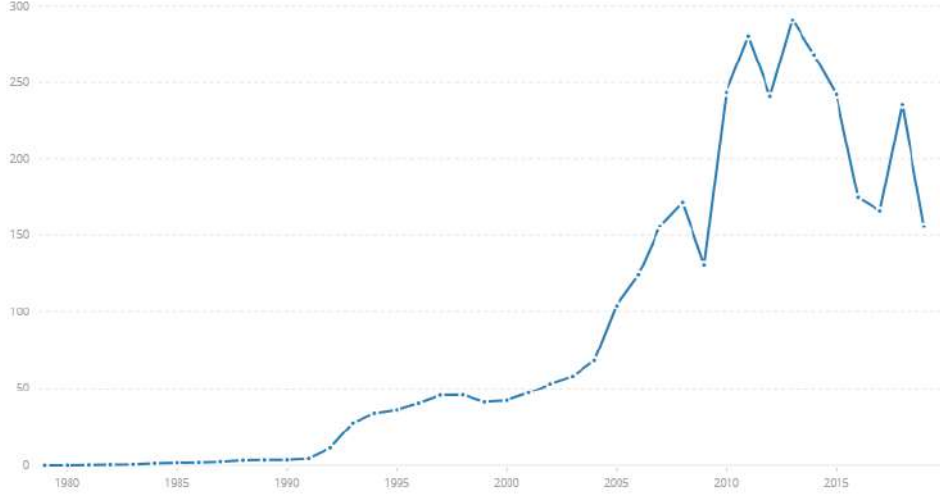

Grafik 1: 1978-2019 yılları arası Çin dış ticaretinin GSYH'sine oranı.

Kaynak: (Macrotrends 2020.)

“Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) önünü açmak” konusunda WK'nin önerdiği kadar olmasa da büyük oranda uygulamıştır. Özellikle reformun ilk yıllarında Çin DYY'ye çok büyük önem vermiştir. DYY sayesinde Çin'e sermaye ve teknoloji gelmeye başlamıştır. Çin'de milyonlarca yeni iş yeri ortaya çıkmış ve DYY sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Reformun ilk yıllarında DYY'nin oranı Çin'in toplam GSYH oranında önemli bir miktar oluşturuyordu. Son yıllarda Çin'in ekonomisinin hızla büyümesi sebebiyle DYY'nin GSYH'deki payı azalmıştır. Çin yabancı yatırımcıları çekmek için Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) (Special Economic Zones) oluşturmuştur.

1982 yılında sadece 430 milyon dolarlık DYY çekebilen Çin, 2019 yılında yaklaşık 141 milyar dolarlık DYY ile ABD'den sonra dünyada en çok DYY çeken ikinci ülke olmuştur. 2019 yılı itibarıyla Çin'in toplam DYY stoku ise 1,769 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Santander Trade Markets 2021). 2014 senesinde ise Çin 268 milyar dolarlık miktar ile dünyada en çok DYY çekebilen ülke olmuştur. 1982 yılında DYY'nin Çin'in GHSY'sine oranı %0,2 iken, bu oran 1993 yılında %6,1'e kadar yükselmiştir, 2019 yılında ise bu oran yaklaşık %1 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2021). Dünyada iş yapma kolaylığı sıralamasında Çin 2019 yılında 190 ülke arasında 31. sırada yer almıştır. Daha 2017 yılında Çin 78. sıradaydı. Çin son iki senedir yaptığı geniş çaplı reformlar sayesinde İş Yapma Kolaylığı sıralamasında en iyi performans sergileyen ilk 10 ülkeden biri olmayı başarabilmiştir (Dünya Bankası 2019).

Grafik 2: 1982-2019 yılları arası Çin'e DYY akışı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2020.)

WK'nin bir diğer önerisi olan "Kamu şirketlerini özelleştirmek" konusunda Çin büyük adımlar atsa da kamu şirketlerinin (State Owned Enterprises-SOEs) en büyükleri hâlâ devletin bünyesindedir. Özellikle telekomünikasyon, ulaşım ve enerji şirketleri devletin kontrolündedir. Çin kamu şirketlerinin verimliliğini arttırmak için onları özel şirketler gibi kurumsallaştırıp, çeşitli teşvikler ile kârlılığını yüksek oranda arttırmıştır (McKinnon 2010, 504). Çin en büyük 1.000 kamu şirketine destek verip, büyümelerini sağlarken, geri kalan 117.000 kamu şirketini özelleştirip, kendi kaderlerine bırakmıştır (The Economist 1997). Ayrıca Çin ilk özelleştirmeyi reformun ilk yılı olan 1978 yılında tarım sektöründe gerçekleştirmiştir. Çin kolektif üretim politikasından vazgeçmiş ve çiftçilere aileleri ile işletmeleri ve üretimi arttırmaları için tarım yerleri vermiştir. Bunun karşılığında çiftçi belli bir kotayı devletin belirlediği fiyattan sattıktan sonra fazla üretim yaparak kotayı tamamladığı takdirde sonradan ürettiği ürünleri serbest piyasa değerinden satabilmekteydi. Bu teşvik sayesinde tarım üretimi hızla artmıştır. Özellikle kırsal alandaki özelleştirmelerin Çin'in hızlı bir şekilde kalkınmasına büyük katkıları olmuştur (Huang 2011, 6).

"Deregülasyon" konusunda Çin'de önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da büyük oranda birçok sektörün fiyatları devlet kontrolündedir. Bu duruma örnek olarak ulaşım, enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki fiyatlar verilebilir. Fakat son senelerde Çin'in birçok sektörde aşama aşama deregülasyon yaptığı gözlemlenmektedir. Reformun ilk yıllarında tarım ürünleri dâhil birçok ürünün fiyatı devlet kontrolünde sabit tutulmaktaydı, ancak her geçen yıl Çin ekonomisi piyasa gücünü artırarak fiyatları serbestleştirmektedir. Çin'in deregülasyon konusunda yavaş adımlar atmasının sebebi özellikle üreticilerin ve tüketicilerin hızlı deregülasyonun beraberinde getireceği düzenlemelere adapte olup olamamaları gibi kaygılarıdır (Garnaut, Song, ve Fang 2018, 101). Fiyatların dışında Çin'de bankacılık, finans sektörü ve sermaye hareketi de devletin kontrolündedir. Ayrıca yabancı firmaların Çin pazarına girişi ve çıkışı konusunda da son yıllarda gelişme sağlanmıştır.

WK reçetesinde yer alan bir diğer ekonomi politika ise "Mülkiyet Haklarının Korunmasıdır". Mülkiyet hakları Çin'de uzun zamandır tartışılan sorunlardan biridir. 1949 kurulan Komünist rejim Çin'de mülkleri hızla kamulaştırmaya başlamıştır. Kapitalistler ve toprak ağalarını da "Kültürel Devrim" ile beraber büyük oranda azalmıştır. 1978 yılında tarım toprakları dâhil her şey devletin kontrolünde idi. Reform ile beraber Çin'de yavaş yavaş özel mülkiyet hakları gelişmeye başlamıştır. Birçok araştırma zayıf mülkiyet hakları yatırım ve üretkenliğin önündeki

büyük engel olduğunu ispat etmiştir. Bu sebepler dikkate alınarak 2016 yılında Çin Komünist Partisinin Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi: “İnsanların refah güvenliği hissini arttırmak, sosyal güveni arttırmak, olumlu beklentileri teşvik etmek ve çeşitli ekonomik kuruluşlar tarafından girişimcilik ve inovasyon için itici gücü arttırmak” konusunda mülkiyet haklarını destekleyen genel kurallar yayınlamıştır (Sara 2016).

Huang'a göre iki farklı Çin kalkınma modeli vardır: İlki 80'li yıllarda WK'nin önerdiği özel girişimcilik, finansal reformlar ve siyasi açılım gibi çoğu politikaları uygulayan piyasa odaklı Çin, diğer model ise 90'lardan itibaren daha devlet merkezli politikalar izleyen Çin'dir. Kennedy'ye göre ise Çin WK'nin önerdiği 10 politikanın 8'ini uygulamıştır. Mali disiplin ve aşırı rekabetçi olması sebebi ile eleştirilse de, rekabetçi döviz kurunu korumak, ticareti ve doğrudan yabancı yatırımını serbestleştirmek gibi birkaç maddeye sadık kalmıştır. Kaynakların verimsiz alanlardan kamu mallarına yönlendirilmesi, vergi tabanının yayılması, piyasaya girişi kolaylaştırmak ve mülkiyet haklarının korunmasının güçlendirilmesi gibi maddelerde ise aşama aşama ilerleme kaydetmiştir. Faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve özelleştirme konusundaysa, yeterince ilerleme kaydedememiştir. 90'lı yıllardan itibaren kamu şirketlerinin belli oranını özelleştirmiştir. Genel olarak Çin'in kalkınma için izlediği ekonomi politikaları WK'nin bazı prensipleri ile örtüşse de WK'nin ideallerinden uzak kalmıştır (Kennedy 2010, 470).

Çin Washington Konsensüs veya Neoliberal politikaları hiç uygulamadan sadece Doğu Asya Kalkınmacı Devlet politikalarını veya sadece Pekin Konsensüs politikalarını uygulayıp büyüdü demek yanlıştır. Çin özellikle ilk yıllarda birçok Neoliberal politikaları ve WK'nin önerdiği 10 maddelik reçetenin bazılarını tamamen uygun politikalar izlerken, bazı politikalarına ise kısmen uygun politikalar izlemiştir. Aşağıdaki Tablo 1'de Çin'in WK'nin önerdiği 10 prensibin hangisini ne derece uyguladığı özetlenmiştir.

Tablo 1: WK'nin 10 politikası Çin'de ne derece uygulandı.¹

No	WK' Politikasının ismi	Çin'de uygulanma derecesi
1	Bütçe açığını azaltmak veya önlemek.	+++
2	Kamu harcamalarını yönlendirmek	+++
3	Vergi reformu	+++
4	Faiz oranlarını piyasanın belirlemesini sağlamak	++
5	Dalgalı kura geçip, rekabetçi kur oranını sağlamak	++
6	Serbest ticaret rejimine geçmek	++
7	Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) önünü açmak	+++
8	Kamu şirketlerini özelleştirmek	++
9	Deregülasyon	++
10	Mülkiyet Haklarının korunması.	++

Kaynak: (Yazarın kendi çalışması 2019)

¹ + = hiç uygulanmadı veya çok zayıf; ++ = kısmen uygulandı; +++ = tam veya yüksek oranda uygulandı.

Post-Washington Konsensüsü

2000'li yılların başlarında WK ciddi eleştiriler almaya başlamıştır. WK politikasının uygulandığı ülkelerde oluşan önemli gelir eşitsizliği, artan fakirlik, yolsuzluk ve enflasyon nedeniyle popülerliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Yapısal Uyum Programlarının uygulandığı ülkeler yavaş büyümüş veya uzun yıllar resesyonda kalmışlardır. Bu reformların uygulandığı ülkelerde reel maaşlarda gerileme ve para birimlerinde devalüasyonlar gözlemlenmiştir. WK reçetesinin uygulama aşamasında veya sonrasında yapılan ihmal ve hataların önlenmesine ek olarak eksikliklerinin tamamlanması için yeni kalkınma modeli olan Post Washington Konsensüsü (PWK) ortaya çıkmıştır.

PWK'nin WK'den temel farkı WK'nin piyasa gücünü artırarak daha fazla serbestleşmeye önem verirken, PWK'nin bu durumun tam zıddını iddia etmektedir. Yani piyasanın sınırlılıklarının ve devletin ekonomideki rolünün önemini altını çizmektedir. Örnek olarak ise devletin ekonomiye aktif olarak müdahale ettiği Doğu Asya ülkeleri gösterilmektedir (Stiglitz 2004, 2). Stiglitz'e göre devlet piyasayı tamamlayarak, piyasanın daha iyi çalışması için müdahalelerde bulunmalı ve piyasanın başarısızlıklarını düzeltmelidir (Stiglitz 1998, 25). PWK için sadece ekonomik büyüme önemli değildir, önemli olan sürdürülebilir, eşitlikçi ve demokratik büyümedir buna ek olarak, halkın refahının artması da ön plandadır. Fakirliğin azaltılması ve enflasyon ile mücadele ise PWK'nin dikkat çektiği diğer önemli politikalarındandır. Firmalar arası rekabet piyasa ekonomisinin verimliliği açısından önemlidir. Ayrıca bir ekonomide rekabetin olması kalkınma için çok önemli bir faktördür (Stiglitz 1998, 5).

Devlet, kurumları ile piyasayı regüle edebilmektedir. Bunun için ise kurumsal reform ve verimli/efektif yönetim gerekmektedir. Serbest piyasa reformlarını güçlü kurum ve yönetim olmadan başarılı bir şekilde gerçekleştirmek imkânsızdır. Kurumların şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Güçlü kurumlar başka ülkelerden kopyalanarak değil, her ülkenin kendi siyasi, sosyal ve kültürel gerçekleri göz önüne alınarak oluşturulmaktadır. (Birdsall ve Fukuyama 2011, 4). Ayrıca verimli kurumlar, şeffaf ekonomi ve hukukun düzgün çalışmasını sağladığı için ortadan belirsizlikleri de kaldırmaktadır. Bu sebeple hem yerli hem de yabancı yatırımcılar rahatlıkla yatırım yapabilmektedir.

Stiglitz'e göre teknoloji ve bilgi olmadan gelişmekte olan ülkeler kalkınamaz. Ar-Ge yatırımları bir ülkenin gelişmesi, yeni ürünlerin keşfedilmesi veya var olan ürünlerin daha da geliştirilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Teknoloji üretkenliği ve verimliliği de önemli oranda arttırmaktadır. Eğer teknolojinin gelişimi piyasanın kendi haline bırakılırsa o zaman bu alanda ilerleme kaydetmek zorlaşmaktadır. Bu durumun asıl sebebi Ar-Ge yatırımlarının çok fazla riski içinde barındırması ve getirisinin her zaman olumlu olmamasıdır, bu nedenden dolayı devlet aktif rol üstlenmelidir veya gelişmiş ülkelerden teknoloji transferleri yapılmalıdır. Bazı durumlarda ise sıfırdan Ar-Ge geliştirmek yerine doğrudan teknoloji transferi yapmak daha olumlu sonuçlar verebilmektedir (Stiglitz 1998, 26).

Özelleştirmeye WK'de olduğu gibi PWK de önem vermektedir. Fakat bu politikayı uygulama konusunda WK ve PWK arasında önemli farklılıklar mevcuttur. WK'ye göre özelleştirme devletin üzerindeki yükü kaldırıp, bütçe masraflarını azaltmak ve devlet için ek gelir elde etmektir. Ayrıca WK'ye göre devlet kontrolündeki şirketler verimsizdirler, bundan dolayı verimli çalışmaları ve üretkenliğin artırılması için özelleştirilmesi şarttır. PWK'ye göre ise özelleştirme yapılmalıdır, fakat hemen değil kademe kademe yapılmalıdır. Özelleştirme yapılmadan önce ise güçlü ve kapasiteli kurumlar gerekmektedir. PWK'ye göre özelleştirmelerin şeffaf ve adil bir ortamda rekabet içinde yapılması çok önemlidir. Ayrıca bir

şirketin özelleştirilmesi onun verimli ve üretken olacağı anlamına gelmemektedir çünkü bu verimliliği ve üretkenliği sağlayacak kurumlar gerekmektedir (Öniş ve Şenses 2005, 276).

PWK'de sadece ekonomi değil ekonomi dışı sosyal faktörler de önemlidir. Beşeri sermayenin geliştirilmesi PWK'nin önem verdiği politikalarından birisidir. Bunun için ise devlet halkına kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri sunabilmelidir. PWK teknolojiye ve yüksek katma değerli ürünler üretecek sanayiye de önem verdiği için, bu sektörlerde çalışabilecek iyi eğitim almış bireyler olmadan ilerleme kaydetmek imkânsızdır (Stiglitz 1998, 25). Ayrıca sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için de eğitim en önemli faktördür. Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi yakın tarihte yüksek gelir grubuna girmiş bu ekonomilerin ortak özellikleri eğitime çok önem vermeleridir.

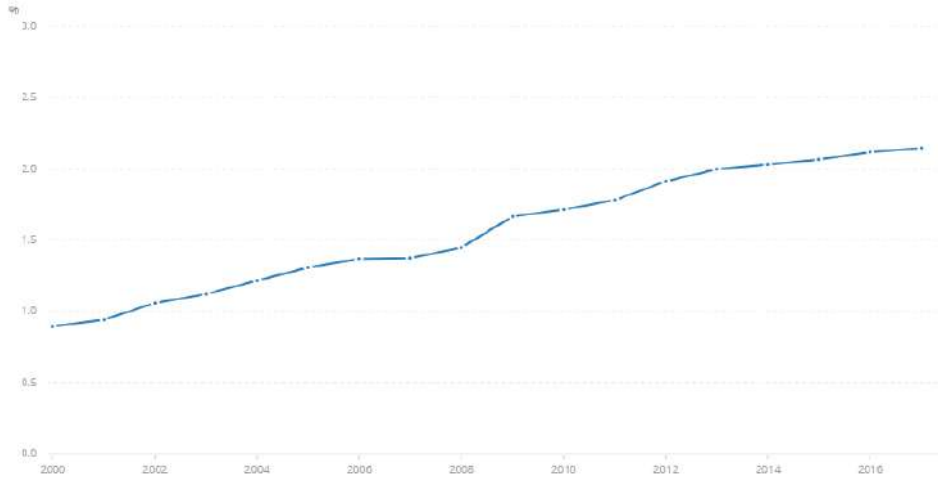
Fiziksel altyapı yatırımları PWK'de diğer önemli prensiplerden biridir. Özellikle yollar, limanlar ve enerji hatları başta gelmektedir. Altyapılar üretime yönelik olmak zorundadırlar. Fakirliğin azaltılması PWK'nin önem verdiği diğer önemli politikalarından biridir (Hayami 2003, 44) ve bu sebeple fakir insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için su, elektrik, doğalgaz ve buna benzer diğer fiziksel altyapı yatırımlarının yapılmasına önem vermektedir. Ayrıca altyapı yatırımlarının fakirliğin azaltılmasında büyük katkıları vardır. 90'lı yılların ikinci yarısında küreselleşmeye karşı olan ve çevreci Sivil Toplum Kuruluşları ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu STK'ların örgütlenmeleri daha da güçlenerek, 2000'li yılların başlarına daha etkili olmaya başlamışlardır. Bu sebeplerden dolayı PWK de çevrenin korunması gerekliliğinin altını çizmeye başlamıştır (Stiglitz 1998, 24).

Williamson'a göre ise PWK'yı WK'dan ayıran farklı sıralaması şu şekildedir: PWK, ekonomiyi ve enflasyonu stabilize etmeyi hedeflemektedir, finansal sektörü serbestleştirmek yerine, bu sektörün regülasyonlarını pekiştirmeye çalışmaktadır, rekabet politikasını önemsemektedir, hükümetin rolünü azaltmak yerine, hükümetin ekonomiyi yönetmesinin verimliliğini arttırabilecek çeşitli mekanizmaları değerlendirmektedir, beşeri sermayenin gelişmesine önem vermektedir ve gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin arttırılmasını desteklemektedir (Williamson 2004, 45).

PWK genel olarak temel WK politikalarını barındırır da bazı politikaların uygulanması, bazılarının ise kaçınılması konusunda önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının sebebi Stiglitz gibi PWK'nin önde gelen temsilcilerinin Çin dâhil Uzak Doğu Kalkınmacı Devletlerin izlediği politikalarından aldığı sonuçlardan etkilendiklerini söyleyebiliriz. PWK'nin gündeme getirdiği yeni konulara ise gelir eşitsizliğinin ve çevre kirliliğinin azaltılmasına vurgu yapması örnek verilebilir. PWK'nin altını çizdiği teknolojinin kalkınmadaki önemi, şeffaflık, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve çevrenin korunması gibi ekonomi politikaları 2000'li yılların başından itibaren Çin'in gündeminde önem kazanmaya başladığını ve buna göre yeni politikalar izlediğini de görmek mümkündür.

Çin'in bilim ve teknoloji alanındaki ilerleme isteği, reformun ilk yıllarına dayanmaktadır. Deng Xioping'in fikri olan tarım modernizasyonu, sanayi modernizasyonu, savunma modernizasyonu ve bilim ve teknoloji modernizasyonu Mao'nun ölümünden sonra 1977 yılında kabul edilmiştir (Naughton 1993, 499). Fakat teknoloji alanındaki ilk önemli atılımlar 2000'li yılların başlarında uygulanmaya başlamıştır. Çin hükümeti 2002 yılında Çin Komünist Partisinin 16. Milli Kongresinde "Yeni Sanayileşme Yolunu" tanıtmıştır. Yeni modelde bilim ve teknoloji, çevre dostu ve enerji tasarruflu teknoloji, enformasyon mühendisliği ve buna benzer alanlar ön plana alınmıştır. Çin kendi teknolojisini geliştirmenin yanı sıra gelişmiş ülkelerde de teknoloji firmalarını satın almaya veya ortak olmaya başlamıştır (Brown ve Singh 2018, 2). 2015 senesinde ise teknoloji alanında ilerlemek için yeni geliştirdiği plan olan "Made in China 2025"i dünyaya tanıtmıştır.

Çin'in Ar-Ge harcamaları 2017 yılında bir önceki yıla göre %12,3 artış ile nominal olarak 254 milyar dolara ulaşmıştır. Nominal değerlerde bu rakamla Çin ABD'den sonra dünyada Ar-Ge'ye en çok yatırım yapan ikinci ülke konumundadır. Bu veriler satın alma gücüne göre hesaplandığında Çin dünyada en çok Ar-Ge harcaması yapan ülkeler arasında ilk sıradadır. 2012 yılında Çin'in toplam Ar-Ge harcamaları ABD'nin toplam Ar-Ge harcamalarının %34'üne tekabül ederken, 2017 yılında bu rakam %44'e tekabül etmiştir. Çin her geçen sene Ar-Ge harcamalarında ABD'ye daha da yaklaşmaktadır (Normile 2018). Çin'in toplam Ar-Ge harcamasının GSYH'sine oranı 2000 yılında %0,9 iken 2017 yılında %2,14 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2019). (Grafik 3.) Çin 2018 yılında 1,54 milyon patent başvurusu ile dünyada açık ara ilk sıradadır. Bu rakam dünyadaki toplam patent başvurularının %46,4'ünü oluşturmaktadır. İkinci sıra ise 597,141 başvuru ile ABD'dedir. Ticari marka başvurularında da Çin 7,4 milyon başvuru ile ilk sırada iken, 640,181 ile ABD ikinci sırada yer almıştır (WIPO 2019).

Grafik 3: 2000-2017 arası Çin'in Ar-Ge harcamalarının toplam GSYH'ye oranı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2019.)

Çin 2000'li yıllardan itibaren gelir adaletsizliğini azaltma konusunda çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Çin'in 1985-2001 arası uyguladığı politikalar fakirliğin azaltılması konusunda verimli olsa da, eşitsizliği arttırmıştır (Lin 2003, 105). Çin'de eşitsizliğin artmasının en büyük sebebi bölgelerin ve şehir-köy arasındaki gelişmişlik seviyesinin arasındaki farklardır. Kıyı bölgelerinde veya şehirlerde işsizlik düşük ve ortalama maaşlar yüksek iken, denize çıkışı olmayan merkezi ve batı bölgelerinde veya köylerde ortalama maaşlar düşük ve işsizlik ise daha yüksektir (Chandra vd. 2018, 9). 2000'li yılların başlarında Çin hükümeti aldığı karar ile sadece şehir halkının faydalandığı emeklilik maaşını köy halkının da hizmetine sunmuştur. 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde Çin hükümeti köy ve şehir halkının arasındaki gelir eşitsizliğini azaltmak için kırsal nüfus için yardımların asgari geçim standartlarında yapılmasının yaygınlaştırılmasına desteklemiştir (Kyung-Sup, Fine ve Weiss 2012, 178). 2002 yılında Çin'de Gini katsayısı 42 iken 2016'da bu rakam 38,5'e kadar gerilemiştir (Dünya Bankası 2019).

İlk olarak 1983 yılında Çin hükümeti çevreyi korumanın devlet politikası olacağını belirtse dahi 1998 yılına kadar çevre konusunda önemli adımlar atılmamıştır. 1998 yılında ülke birkaç kez sel baskınına uğramıştır. Aynı sene içerisinde çevreden sorumlu Lider Grup bakanlık seviyesine yükseltilerek Devlet Çevre Koruma İdaresi oluşturulmuştur. 1998-2001 seneleri arasında Çin Merkezi Hükümeti ormanların korunması, tarım alanların ormanlığa çevrilmesi, vejetasyon ve çiftlik sübvansiyonları için yaklaşık 40 milyar yuan yatırım yapmıştır ve aynı dönem içinde 7,7 milyon hektar çiftliği ormana çevirmiştir (Zhiyong). 2003-2008 yılları arasında ise çevrenin

korunması için 240 milyar dolar yatırım yapmıştır (Chunmei ve Zhaolan 2010, 1702). 2006 yılında düzenlenen 6. Çevre Koruma toplantısında Çin başbakanı üç yeni politikayı tanıtmıştır, bunlar: çevresel koruma ve ekonomik karar alma süreçlerini eşit bir temelde bir araya getirme, ekonomik büyümeden kaynaklanan kirletici emisyonları daha fazla ayırıştırma ve çevre sorunlarını çözmek için çeşitli araçları uygulamaktır (OECD 2006).

Pekin Konsensüsü

“Pekin Konsensüsü” (PK) terimi ilk olarak 2004 yılında Büyük Britanya’da “Foreign Policy Centre” isimli bir düşünce kuruluşunda çalışan Joshua Cooper Ramo tarafından dile getirilmiştir. “Pekin Konsensüsü” aynı zamanda Ramo yayınladığı makalenin de ismi idi. Ramo makalesinde Çin Kalkınma Modeline bu ismi vermektedir. Ramo tarafından bu isim özellikle seçilmişti çünkü ona göre Çin Kalkınma Modeli WK’nin tüm maddelerinin tam zıddı idi (Huang 2010, 31). PK buna rağmen çok büyük başarılar elde etmiştir. Ramo’ya göre Çin uzun yıllar boyunca sürdürülebilir bir kalkınma modelini uygulamaktaydı. Ramo artık diğer gelişmekte olan ülkelerin WK’nin politikaları yerine Çin’in gelişmek için uyguladığı politikaları uygulamaları gerektiğini savunmaktadır.

PK’nin WK’den en büyük farkı herhangi bir ülke için önceden hazırlanmış, sabit bir reçete sunmamasıdır. Önceden hazırlanmış ekonomik politikaları tek seferde “şok terapi” şeklinde değil, ihtiyaca göre aşama aşama uygulamaktadır (Yao 2011, 28). Her ülkenin özgün olduğunu, bu nedenle ihtiyaçlarının da farklı olduğunu altını çizmektedir. Bu sebeple PK esnektir ve belli bir ideolojisi yoktur. İhtiyaca göre uygulanması gereken ekonomi politika her zaman değişebilir. PK pragmatiktir. Eğer ekonomik kalkınmaya katkısı olacak bir politika ise birbirinden değişik gelişim modellerinin önerdiği ekonomi politikalarını da seçip, uygulayabilmektedir. PK’nin bir diğer özelliği ise eklektik olmasıdır. Bunun en büyük sebebi ise PK’nin pragmatik ve esnek olmasından kaynaklanmaktadır. PK’nin başka bir özelliği ise deneyselci olmasıdır. Çin genelinde uygulanmak istenen çoğu politikalar önce herhangi bir bölgede veya şehirde belli bir süre denenir, eğer olumlu sonuç alınırsa ülke geneline veya diğer bölgelerde de uygulanmaya başlanır. Tüm bunların dışında PK inovasyona çok önem vermektedir ve her zaman daha verimli sonuçlar elde etmeye açıktır (Ramo 2004, 4).

PK’nin WK’den bir diğer önemli farkı ise Doğu Asya Kalkınmacı Devletlerine benzer bir şekilde devlet ekonomiyeye aktif müdahale etmektedir. Fakat Çin modelinde devletin ekonomiyeye müdahalesi komşu Asya ülkeleri ile kıyaslandığında daha fazladır (Shaun 2011, 1331). Devlet makroekonomi planlamalarını yapmaktadır. Devletin elinde birçok önemli şirketler bulunmaktadır. WK sanayileşme konusuna hiç değinmezken, PK’de devlet sanayi ve ticari politikalar belirleyip, bunları uygulamaktadır. Dış ticaret konusunda stratejik sektörleri devlet yüksek vergiler ve kotalarla korumaktadır. Ayrıca devlet ihracat için önemli teşvikler vererek ihracat odaklı büyümektedir. Stratejik öneme sahip olan ulaşım, telekomünikasyon ve enerji sektöründeki şirketler de devletin kontrolindedir.

Daha Mao Zedong zamanı Çin liderleri yabancı ekonomi politikalarını lokalleştirerek adapte edilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Mao’nun kendisi partiden arkadaşlarına Stalinist modeli olduğu gibi değil, Çin’in güncel ekonomik durumuna ve kültürüne göre yerelleştirerek adapte edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Reformların başlangıcının ilk yıllarında ise Deng Çin’in kalkınması için gelişmiş Batı ülkelerini ve gelişmiş komşu Asya ülkelerini örnek almalarının gerekliliğinin farkındaydı. Fakat Deng hiçbir ekonomi modelinin olduğu gibi Çin’de uygulanmasına sıcak bakmıyordu. Deng’in genel olarak reformlarında neoliberal politikalar ağır bassa dahi sosyo-ekonomik olarak her zaman Çin kendine has özellikleri de taşımaktaydı (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 302).

PK'nin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: pragmatizm, deneyselcilik, eklektizm, esneklik, inovasyon, yabancı ekonomi politikalarını yerelleştirerek uygulamak, reformların aşamalı uygulanması (önce kolay reformlar, zor olanlar sonradan), devletin ekonomide aktif rolü ve ihracat odaklı büyüme.

Çin ekonomisinin büyümesi ihracata bağlıdır ve 2008 küresel kriz zamanı dış talepte önemli azalma olmasına rağmen Çin bu krizi fazla etkilenmeden atlattır. 2008 Küresel Krizi sonrasında Washington Post köşe yazarı David Ignatius PK'nin artık WK'nin yerine geçtiğini ima ederek "Artık hepimiz Çinliyiz" demiştir (Ignatius 2008). PK özellikle 2008 sonrası WK'ye bir alternatif olarak dünyada konuşulmaya başlanmıştır (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2). Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin önerdiği politik ekonomileri değil; kendileri gibi gelişmekte olan bir ülkenin 40 yıldır aralıksız büyüyerek ispat ettiği bir modeli artık daha güvenilir bulmaktadır.

Çin 1978'den sonra Sovyet sistemine benzer merkezi planlama sisteminden yetki dağıtım (decentralisation) sistemine geçmiştir. Yetkilerin birçoğu bölgesel yöneticilere dağıtılarak, Vilayet (Province) yöneticilerine geniş yetkiler verilmiştir. Böylece Çin'de farklı vilayetlerin aralarında rekabet de başlamıştır. Vilayet yöneticileri birer girişimciye dönüşmüşlerdir. Bu yöneticiler farklı modeller deneyerek ekonomik büyümeyi sağlamış ve doğrudan yabancı yatırımcı çekme konusunda büyük başarılar elde etmişlerdir. Ayrıca Çin'in vilayet yöneticileri çok inovatiflerdir. Ekonomi alanında belirlenen hedeflere ulaşan vilayet yöneticileri ÇKP'de daha da yükselebilmekteydiler.

Çin Reformlarına başladığı zaman devlet şirketleri (State Owned Enterprises) ekonominin büyük kısmını oluşturmaktaydı. Özellikle 90'lı yıllar itibari ile Çin devlet şirketlerinin büyüklerini ve stratejik öneme sahip olanlarını elinde tutmaya devam etmiştir (Ralston 2006, 827). Geri kalan stratejik önem arz etmeyen küçük kamu şirketlerini ise özelleştirmiştir. Devlet özellikle teknoloji alanında faaliyet gösteren devlet şirketlerini elinde tutmuş ve bu şirketleri kurumsallaştırmaya çalışıp, kârlılıklarını arttırarak, verimli yönetmeye karar vermiştir. Böylece sanayinin de gelişip, ilerlemesine bu kamu şirketleri büyük katkıda bulunmaya başlamıştır. Emek ağırlıklı çalışan ve üretim yapan kamu şirketlerinin ise zamanla özelleştirilmesine karar verilmiştir.

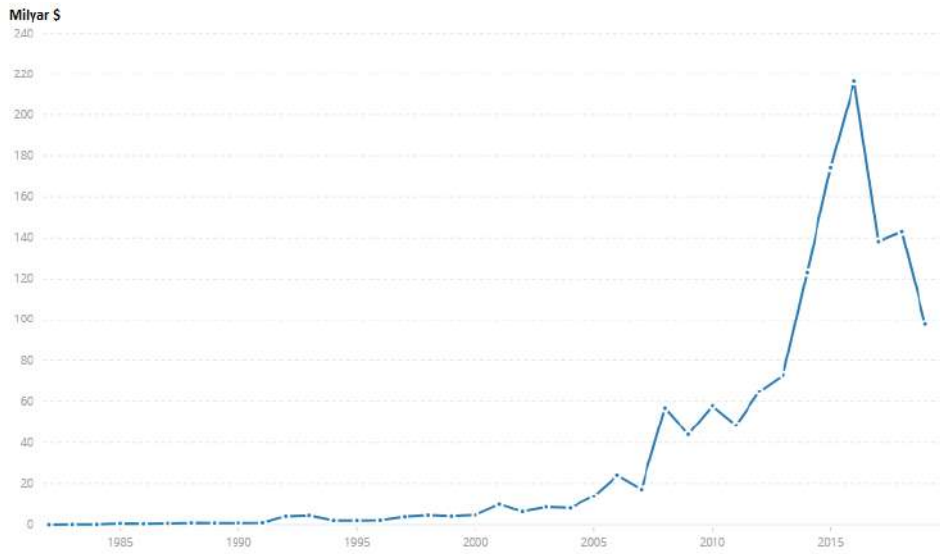
Diğer ülkelerden farklı olarak özellikle reformların başlangıç yıllarından 90'lı yıllara kadar Köy ve Kasaba şirketleri (KKŞ) (Township and Village Enterprises) Çin ekonomisinin hızlı büyümesinde önemli rol oynamıştır (Stiglitz 2004, 4). KKŞ'ler bölgesel yönetimlerin kontrolünde olan piyasa odaklı kamu şirketleridir. 1995 yılında toplam GSYH'nin 30%'u KKŞ'ler tarafından üretilmekteydi (Perotti, Sun, ve Zou 1999, 152). Bu işletmelerin büyük çoğunluğu da Çin'in kıyı bölgelerinde yerleşmekteydi. 1982 yılında Çin nüfusunun %82'si kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. KKŞ'ler kırsal alanının işsiz nüfusunun istihdama katılıp, ekonomiye kazandırılması açısından önemli rol oynamıştır. Reform öncesi "Komün ve Ekip İşletmeleri" olarak adlandırılan bu şirketler sadece demir, çelik, çimento, kimyasal gübre, hidroelektrik enerji ve çiftçilik aletleri üretmekteydi. Reformların başlamasıyla beraber bu işletmelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki 1978 yılında sadece 1,5 milyon KKŞ mevcut iken 1985 yılında sayısı rakamları 12 milyona ulaşmış, sağladığı istihdam sayısı ise 1978 yılında 28 milyon iken, 1996 yılında 135 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Bu işletmelerin ciroları da 1978 yılında 4 milyar yuan iken, 1992 yılında 1,8 trilyon yuana ulaşmıştır (Vogel 2011, 382).

Çin'in Özel Ekonomik Bölgeleri (ÖEB) DYY yatırım çekmesi konusunda çok büyük katkıları olmuştur. Bu bölgelerin yönetimi Çin'in genel yönetiminden farklıdır ve serbest piyasa odaklı ekonomik politikalar ile yönetilmektedir. ÖEB'ler esnek yönetimi ve başta vergi olmak üzere

çeşitli teşvikler ile yabancı yatırımı ve teknolojiyi çekmeyi başaramıştır. Günümüzde 147 ülkede ÖEB'ler mevcuttur fakat ÖEB bu ülkelerin hiçbirinin ekonomisinde Çin ekonomisindeki gibi kalkınma stratejisinde önemli rol oynamamıştır. Çin 2.543 adet ÖEB ile dünyadaki tüm ÖEB'lerin yarısından fazlasına sahiptir.

Özel Ekonomik Bölgelerde yabancı yatırımcılar için özel vergi teşvikleri ve merkezi hükümetten uluslararası ticaret faaliyetlerinde daha fazla bağımsızlık sağlanmaktadır. Bu bölgelerde inşaat, öncelikle yabancı sermayenin çekilmesine ve kullanılmasına dayanmakta, birincil ekonomik formlar, tamamen yabancı sermayeli işletmelerin yanı sıra Çin-yabancı ortak girişimleri ve ortaklıklarından oluşmakta, ürünler öncelik olarak ihracata odaklı ve ekonomik faaliyetler öncelikle piyasa güçleri tarafından yönlendirilmektedir (Gupta 2008, 18).

Çin son senelerde Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde altyapı yatırımları yapmaktadır. Çin'in dışa dönük Doğrudan Yatırımı son senelerde önemli oranda artmıştır. Çin Devletinin net dışa dönük DYY oranı 2019 senesinde yaklaşık 97,7 milyar dolar iken, 2016 senesinde bu oran 216 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiş ve böylece net dışa dönük DYY ile Çin dünyada ilk sırada yer almıştır. Çin yaptığı bu yatırımlar karşılığında genelde hammadde, enerji ürünleri ve tarım ve hayvan ürünleri almaktadır. Ayrıca Çin dünyanın birçok ülkesine Batı ülkelerinden farklı olarak, herhangi bir şart belirlemeden ve diğer ülkelerin iç işlerine karışmadan, düşük faizli ve uzun vadeli krediler vermektedir. 2000 ve 2017 yılları arasında diğer ülkelerin Çin'e olan borçları 500 milyar dolardan 5 trilyon dolara, yani 10 katına çıkmıştır (Tan 2019).

Grafik 4: 1982-2019 yılları arasında Çin'in dışarıya dönük net doğrudan yabancı yatırımı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2020)

Çin'in yaptığı yatırımlar, verdiği krediler veya ana ürünler karşılığı inşa ettiği üst ve altyapı projeleri ile fakir ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde çok etkilidir. Bu sebeple Çin'in kalkınma modeli bu ülkeler için çok çekici ve mantıklı gelmektedir. PK özellikle Afrika ülkelerinde popülerdir, fakat PK'nin çeşitli sebeplerden dolayı her ülkeye uygulanabilmesi çok zordur. Bunlara örnek olarak: Çin reformunun ilk yıllarında ucuza çalışabilecek yüz milyonlarca göreceli olarak kaliteli iş gücü vardı. Bu iş gücü ve çeşitli teşvikleri sayesinde Çin milyarlarca dolarlık DYY çekebilmiştir. Çin gelen DYY sayesinde kendi teknoloji endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynayan "know-how" ve teknoloji transferi gerçekleştirmiştir. Beş bin yıllık devlet geleneği ve kültüre sahip olan Çin'in kendine has güçlü ve etkili çalışan

bürokrasisi vardır. Tasarruf oranı yüksektir ve bunun sayesinde Çin hükümeti çeşitli sosyal ve fiziksel altyapı yatırımları yapabilmektedir. Çin askeri güç olarak da dünyada önde gelen ülkelerden biridir.

PK aynı zamanda birçok eleştiriye de maruz kalmaktadır. Çoğu ekonomist PK'nin belirsiz ve sistemsiz olduğunu, tam olarak Konsensüs veya Teori olmadığını belirtmektedir. İhracatının büyük kısmını hala yabancı sermayeli şirketlerin karşılaması ve çoğu yüksek teknoloji ürünlerinin en önemli parçalarını yurtdışından satın alması sebebiyle de şimdilik başarılı bir kalkınma modeli olduğunu söylemenin erken olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca Çin ekonomisinin ihracata çok bağlı olması ve iç talebin zayıf olması sebebiyle küresel ticaret koşullarının kötüleşmesi durumunda ekonomisi olumsuz etkilenebilmektedir. Fazla dışarıya bağımlılık ise PK'nin zayıf yönlerinden biri olarak görülmektedir.

Kalkınmacı Devlet Dönemi ve Çin

Kalkınmacı Devlet (KD) modeli 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 70'li ve 80'li yıllarda başta Japonya olmak üzere çeşitli Uzak Doğu Asya ülkeleri tarafından başarıyla uygulanan bir kalkınma modelidir. KD ne serbest piyasa kapitalizmi ne de devlet planlı sosyalist bir sitemdir. Aksine bu ikisinin karışımıdır. KD'de devlet otoriter teknokrazi ile yönetilmektedir ve gelir ve zenginliğin eşit şekilde halka dağıtılması konusunda çaba göstermektedir (Hugo 2008, 1154). Bu modelde devlet otonom, güçlü ve kapasitelidir. Devlet tüm makroekonomik planlamayı iş dünyası ile iş birliği içerisinde yapmaktadır. Bu iş birliği makroekonomik istikrar için çok önemlidir. Devlet çeşitli kurumlar aracılığı ile ekonomiyi kontrol etmekte, yönlendirmekte ve gerektiğinde müdahale etmektedir. Kalkınmacı Devleti kavramsallaştıran ilk kişi 70'li yıllarda Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığını yakından inceleyen Chalmers Johnson'dur (Johnson 1999, 32).

KD belli bir sanayi politikasını geliştirip bunları takip etmektedir. Devlet öncelikle sanayide destekleyeceği sektörü özel sektör ile birlikte yaptığı incelemeler sonucu belirlemektedir. Kaynakların büyük kısmını yüksek getiriler vaat eden ve halkın refahına da katkısı olacak teknoloji ve ağır sanayi gibi sektörlerle yönlendirmektedir. (Fine, Saraswati, ve Tavasac 2013, 35). Teknoloji alanında hâlihazırda çok satılan ürünlerin üretiminin olabileceği gibi, uluslararası piyasada hangi yeni teknolojik ürünlere yüksek talep olabileceği de hesaplanmakta ve belirlenmektedir. Ar-Ge yatırımı ve teknoloji alanında riskler çok yüksektir. Bu sektör çeşitli dışallıklardan kolayca etkilenebilmektedir. Bu sebeple devlet belli bir süre bu sektörde kurulmasına destek olduğu şirketleri korumaktadır. Devlet bu şirketlerin kendi ayağında durmaya başladığında desteğini kesmektedir. Bunların dışında devlet beşeri sermayeye büyük yatırımlar yapmaktadır çünkü yüksek katma değerli ürünlerin üretimi için kaliteli eğitim alan bireylere ihtiyaç duyulmaktadır.

KD'de Weber bürokrasisi önemli rol oynamaktadır. Bu bürokrasi modelde bürokratlar özel sınavlar ile meritokratik sistemle işe alınmaktadırlar. Güçlü, etkili ve verimli çalışacak bürokrasi olmadan KD politikalarını yürütmek imkânsızdır. Bunun için bürokratlar alanlarında uzman kişilerden oluşmaktadır. Hükümet otonom olması sebebiyle kapitalist veya işçi sınıfın çıkarlarından bağımsız olarak uygun gördüğü politikaları uygulamaktadır. Japonya'da devletin elinde fazla şirket bulunmasa da özel sektör bürokrat elitleri tarafından sıkı kontrol edilmektedir. Bu bürokratlar seçimlerden etkilenmediği için kapitalist veya işçi sınıfın baskılarına da maruz kalmamaktadırlar. Bu sebeplerden dolayı bu bürokratlar ülkesi için uzun dönemli politikalar izleyebilmektedirler ve seçimler ile değişen hükümetler de bu planı bozamaz veya değiştiremezler.

KD, sanayi politikalarını yürütecek bürokratların yanı sıra verimli çalışan kurumlara da önem vermektedir. Kurumlar çıkar gruplarının etkisinin dışındadır ve bürokratları da bu gruplardan korumaktadır. Sanayi politikaların herhangi bir çıkar grubunun etkisi altına girmeden bağımsız ve otonom bir şekilde yürütülmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kurumların fonksiyonu Post Washington Konsensüs'ün önerdiği kurumların fonksiyonundan farklıdır. Doğu Asya KD'lerinde pilot ajanslar tüm süreçleri yönlendirmekte ve koordine etmektedirler. KD'lerin güçlü kurumlarından birine örnek olarak Japonya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı gösterebiliriz. Bu Bakanlık tüm yeni sektörlerin oluşum sürecini yöneterek, her bir sektörü uluslararası rekabete açılacağı noktaya kadar krediler ile besledi. Güney Kore'de ise 1960'larda Park rejimi zamanı farklı fonksiyonları olan birkaç kurum kurulmuştur. Bunlar ekonomik planlar belirleyen Ekonomi Planlama Kurulu, sanayi politikalarını ve ihracatını destekleyen Ticaret ve Sanayi Bakanlığını ve ekonomi planlarını finanse eden Maliye Bakanlığı gibi kurumlardır (Lee ve Mathews 2010, 93).

KD'de devlet faiz oranlarını ve banka kredilerini yöneterek finans sektörünü de kontrolünde tutmaktadır. Devlet stratejik olarak belirlenen sanayi sektörlerine finans kaynaklarını yönlendirmektedir. Stratejik sektörler sağlanan kredilerin ne az ne de çok olması gerekir. Şirketlere kredilerin doğru miktarda sağlanması için Doğu Asya ülkelerinin her birinde farklı kurumlar bu alanda çalışmaktadır. (Örn: Merkez Bankası veya Para Otoritesi) Kalkınma konusunda başarılı olmuş tüm Doğu Asya ülkelerinde kredi faizleri stratejik sektör şirketlerine düşük faizli kredi verirken (Beeson 2004, 3), stratejik sektörlerin dışındaki şirketlere ise normal veya daha yüksek faiz ile krediler vermiştir. Ayrıca stratejik sektöre sağlanan düşük faiz oranlarının reel faiz oranlarının altında olmasından da kaçınılmaktadır.

KD'de devlet uluslararası piyasada rahat rekabet edebilecek dev holdingler (conglomerate) yaratmaktadır. Japonya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Zaibatsu olarak bilinen bu holdinglerin ekonominin büyük kısmını oluşturmakta idiler. Bu holdinglerin büyüklüğü ve etkisi sayesinde devlet ekonomiyi de kontrol etmekte idi. Bu şirketler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Keiretsu olarak devam etmiştir. Japon Keiretsu'larına örnek olarak Mitsui Group'u, Mitsubishi Motors'u veya Sumitomo Corporation'ı gösterebiliriz. Keiretsu'lar XX yüzyılın ikinci yarısında Japon ekonomisini domine etmişlerdir. XXI yüzyılda da eskisi kadar güçlü olmasa da ekonomide etkisini devam ettirmektedir. Güney Kore'de ise bu tarz dev holdingler Chaebol olarak adlandırılmaktadır (Keun ve Woo 2001, 723). Chaebol'lar Güney Kore'de siyasette de çok etkilidir. Genelde büyük ailelerin sahip oldukları Chaebol'lara örnek olarak Samsung, LG, Hyundai ve SK Group'u gösterebiliriz.

KD için ihracat çok büyük önem arz etmektedir. Devlet ihracata dayalı büyüme modelini takip etmektedir (Haggard 2018, 58). İhraç ettiği ürünler yüksek katma değerli olmalıdır. Sanayi ve ticari politikalar kapsamında destek verdiği şirketleri ihracata yönlendirmektedir. Bunun için KD kendi ülkesinde kurulan ve stratejik olarak belirlenen sektörlerin sahip olduğu şirketleri kendi ayakları üstünde durup, uluslararası rekabete başlayıncaya kadar korumacı ticari politikalar izlemektedir. Devlet ihracat yapan firmalara çeşitli teşvikler, düşük faizli krediler vermekte ve çeşitli imtiyazlar tanımaktadır. İç piyasa firmaları arasında sağlanamayan rekabet uluslararası ticaret yapan firmalar sayesinde sağlanmaktadır (Keun ve Mathews 2010, 93). Böylece ihracat yapan firmalar daha verimli, hızlı, rekabetçi ve daha üretken olmak için çabalamaktadır.

Reformun başlangıç yıllarında Deng Xiaoping gelişmiş komşu Doğu Asya ülkelerini ziyaret etmiştir. Bunların başında ise Japonya ve Güney Kore gelmekteydi. Deng ilk olarak 1978 senesinin sonlarına Japonya'ya gitmiştir. Deng Japonya'nın son derece modern fabrikalarını gezmiş ve meşhur demir yollarını da görmüştür. Böylece iki eski düşman ülke tarihlerinde yeni sayfa açıp büyük bir iş birliğine başlamışlardır. Deng: "Biz eksikliklerimizi kabul etmeliyiz, biz geri kalmış bir ülkeyiz ve Japonya'dan birçok şeyi öğrenmeliyiz." diye belirtmiştir. Japonlar

Deng'i Tokyo'nun güneyinde yerleşen ve üretim hatlarına daha yeni robotlar yerleştirilen Nissan Zama'nın fabrikasına götürmüştür. Deng'e bu fabrikada ortalama bir işçi başına yıllık 94 arabanın üretildiği bilgisi verince Deng o zaman Changchun'da yerleşen Çin'in en modern araba fabrikasında toplam yıllık 93 arabadan daha az ürettiklerini belirtip, "modernizasyonun ne demek olduğunu şimdi anlıyorum" diye belirtmiştir. (McGregor 2018).

Çin de diğer KD'ler gibi sanayi politikaları geliştirip bunu çeşitli kurumlar aracılığı ile uygulamıştır. Çin sanayisini piyasanın kendi kontrolüne bırakmamış, belirlediği stratejik sektörleri en baştan koruyup, geliştirmiş ve yönlendirmiştir. 1990'lardaki Sanayi Politikaları ana hattında, Çin hükümeti temel sanayi endüstrisi olarak beş endüstri seçmeye karar verdi. Bunlar: makina, elektronik, petrokimya, inşaat ve otomobil endüstrileridir. Elektronik ve özellikle bilgi teknolojisi için yeni bir rekabetçi sektör geliştirme stratejisi seçildi. Petrokimya ve otomotiv sanayileri için ise büyük şirketlerin oligopolist hâkimiyetini sağlamak için farklı bir stratejiye karar verildi (Baek 2005, 493).

Çin Japon sanayi planının etkisi altında kalmıştır ve 1980'li yıllardan günümüze kadar bu etki devam etmiştir. Çinli yetkililer Güney Kore, Tayvan ve Singapurlu ekonomi planlamacıları ile de bilgi alışverişlerinde bulunmuşlardır. Fakat Japonların yaklaşımının Ulusal Ekonomi Yönetiminde üzerindeki etkisi derin ve daha uzun süreli olduğu görülmektedir (Heilmann ve Shih 2013, 4). Çin KD devletlerinde olduğu gibi bürokratlar ve iş dünyası yakın bir iş birliği içerisinde. Özellikle reformların başladığı yıllarda Çin'de kapitalist sınıf neredeyse hiç yoktu. Zamanla devletin desteği ile yavaş yavaş kapitalist sınıfı oluşmaya başlamıştır. Mevcut kapitalist sınıfın ise Komünist Partiye bağlı olması ve devletin sanayi politikalarına etki edebilecek güçte olmaması, Çin hükümetinin sanayi politikalarını yürütebilecek güçlü bir otonomiye sahip olmasını sağlamıştır.

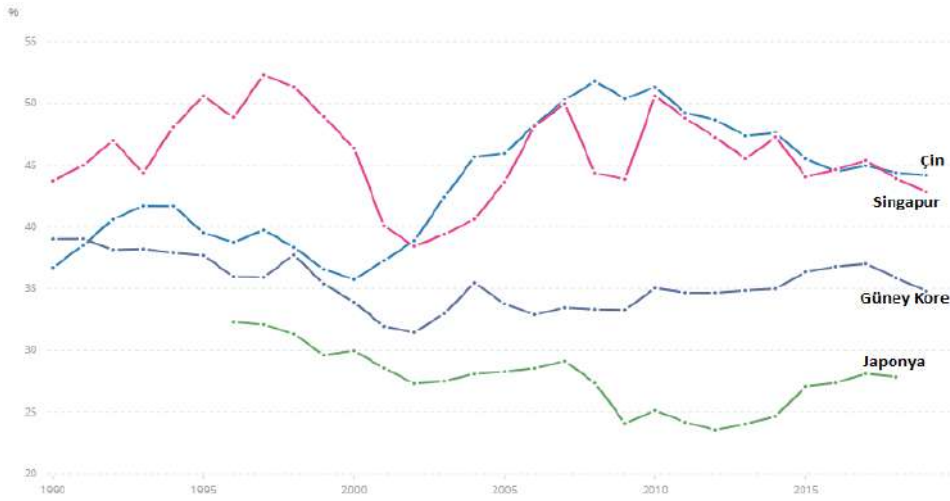
Çin'in bürokrasisinin güçlü, verimli ve etkili çalışması sebebiyle, Çin bürokrasisi KD'lerinin Weber bürokrasisine benzemektedir. Çin bürokrasisi alanlarında uzman teknokratlardan oluşmaktadır. 1993-2003 arası Çin Devlet Başkanı olan Jiang Zemin, 2003-2013 arası Çin Devlet Başkanı olan Hu Jintao ve 2013'ten beri Çin Devlet Başkanı görevinde olan Xi Jinping mühendislik fakültesinden mezundur. Ayrıca, Devlet Konseyini oluşturan 20 bürokratin yarısından fazlası mühendislik fakültelerinden mezun teknokratlardan oluşmaktadır. Çin'in sadece Komünist Parti tarafından yönetilmesi sebebiyle sanayi planları uzun vadeli yapılarak, planların kesintiye uğramadan uygulanmaya devam edilmesi söz konusudur.

Bazı uzmanlar Çin'de "Siyasi Meritokrasinin" olduğunu ve ortalamanın üzerinde yeteneğe ve erdeme sahip kamu görevlileri çeşitli sınavlar ve performans değerlendirmeleri ile siyasi sistemde yükselmektedir (Bell 2018). Ayrıca merkez hükümet bölgesel yöneticilerini çeşitli teşvikler ile başarılar elde etmesini sağlamaktadır. Örnek olarak bölgesel yönetimde başarılı olan bürokratlar Komünist Parti'de yükselmekte veya başarısız olanlar görevden alınmaktadır. Çin merkez hükümeti bölgesel yöneticilere geniş yetkiler vermekte buna ek olarak, girişimcilik ve inovasyon için bu bürokratları cesaretlendirmektedir. Bu sebeple bürokratlar hedeflenen büyüme rakamlarını yakalamak için sürekli çeşitli deneyler uygulamaktadır. Bu durum, bürokratlardan bazılarının girişimci gibi davranmaya yönlendirmektedir.

Çin'in Doğu Asya'nın KD'leri ile benzer bir diğer yönü ise devletin finans sistemini kontrol etmesidir. Devlet kaynakları yönlendirmede başrol oynamaktadır. Çin hükümeti makroekonomik politikaların verimli olması açısından bankacılık sistemini de kontrol etmektedir. Çoğu zaman kaynakları verimsiz kullandığı ile eleştirilse de, Çin hükümeti destek vermeye karar verdiği devlet şirketlerine düşük faizli krediler vermeye devam etmektedir. Kurumsal finansman açısından ise iç rezervlerin yanı sıra kamu, sektöründeki birincil fon arzı kesinlikle banka kredilerine dayanırken, kamu dışı sektör doğrudan yabancı yatırımlara veya

gayri resmî borçlanmalara dayanmaktadır. 1993 yılında bankaların pazarlanması süreci başlamıştır ve sonuç olarak dört adet devlet ticaret bankası ortaya çıkmıştır. Ayrıca düşük paya sahip olsalar da banka dışı finans kuruluşları da mevcuttur (Baek 2005, 491).

Diğer KD'ler gibi Çin'de de tasarruf oranları yüksektir. Hatta Doğu Asya ülkeleri arasında 2019 yılı itibariyle GSYH'ye %44.17'lik oran ile en yüksek tasarruf oranlarına sahip ülkedir (Grafik 5). Bu ise devletin daha rahat altyapı yatırımları sağlamasını ve şirketlere daha rahat kredi verebilmesini sağlamaktadır. Doğu Asya KD ülkeleri ve Çin'in bir diğer ortak özelliği ise kültürlerinde Konfüçyüsçülüğün hâkim olmasıdır. Konfüçyüsçülük insanlara kendini tutmayı, mütevazılığı ve gösterişten uzak durmayı öğretmektedir. Bazı uzmanlar Doğu Asya ülkelerindeki yüksek tasarruf oranlarının ana sebebinin bu olduğunu düşünmektedir. Bunun dışında Konfüçyüsçülükte büyüğe veya otoriteye saygı da önemlidir. Öyle ki, kabul edilmiş bir yönetim varsa, bu otoriteye başkaldırılmaması, saygı gösterilmesi ve sosyal istikrara önem verilmesi de öğretilmektedir. (Tisdell 2009, 272; Radice 2008, 1154).

Grafik 5: 1990-2018 yılları arası Çin, Güney Kore, Japonya ve Singapur'da gayri safi yurtiçi tasarrufun GSYH'ye oranı %.

Kaynak: (Dünya Bankası 2021)

Diğer taraftan hem KD ülkeleri hem Çin ihracata dayalı büyüme modeli seçmişlerdir. Çin stratejik olarak belirlediği sektörleri korumuş, ihracatı çeşitli araçlar ile teşvik etmiş ve günümüzde dünyada en çok ihracat yapan ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca izlediği dış ticaret politikası sonucu Çin aynı zamanda dünyada en fazla dış ticaret fazlası veren ülkedir. Çin'in Doğu Asya KD'lerinden farklı olarak ihracatı yapan firmaların arasında yabancı firmaların yüksek payının olmasıdır (Beeson 2009, 27). Çin'in komşu KD'lerinden bir diğer farkı ise ihracatın ekonomide daha fazla rol oynaması, yani daha fazla ihracat odaklı olmasıdır (Garnaut, Song, ve Fangg 2013, 82). Bu durum ise ekonomiyi dışa daha bağımlı yapmaktadır.

Japonya'nın Keiretsularını ve Güney Kore'nin ise Chaebol'larını ekonomiyi yönlendirmek ve uluslararası piyasada rekabet etmek ve ihracatı arttırmak için kullanması, Çin için de cazip gelmiştir. Fakat Çin'de kapitalist, büyük aileler yoktu. Çin'de tüm şirketler devletin kontrolündeydi ancak devlet bunları hemen özelleştirmek istemiyordu. Çin Keiretsu ve Chaebol'lar gibi birkaç sektöre yayılan holdingler yerine demir-çelik, otomobil, elektrik ve elektronik veya petrokimya gibi tek sanayi sektörüne odaklanan şirketleri destekleme kararı almıştır (Kroeber 2016, 93).

2000'li yılların başlarına ise Çin kendi devlet şirketlerinin verimliliğinin ve uluslararası rekabetini arttırmak için Japon Keiretsu ve Güney Kore Chaebol holdinglerini örnek almıştır (Baek 2005, 489). Günümüzde Fortune dergisinin Global 500 listesinde 119 Çin şirketi vardır. Bu firmaların toplam hasılatı ise 8,2 trilyon \$ (Fortune 2019). Forbes dergisine göre ise 2019 yılı itibarıyla dünyanın halka açık en büyük 10 şirketinin 5'i Çin şirketleridir. Bunlardan biri de toplam varlıklara göre dünyanın en büyük bankası olan Çin Endüstri ve Ticaret Bankası'dır. Uluslararası piyasada başarılı olan bazı büyük Çin şirketleri: Meizu, ZTE, Huawei, Xiaomi, Lenovo, Geely, Alibaba, Tencent, China Mobile, Baidu ve benzerleridir.

Çin'i KD ülkelerinden ayıran diğer bir fark ise yönetim ve sanayi politikalarını uygulama biçimidir. Çin reformlara başlamadan önce Sovyet sistemine benzer merkezden yönetilen bir ülke iken, reform sonrası hem siyasi hem ekonomik olarak merkezlesmiştir (decentralization). Bölgesel yönetimlere hem siyasi hem ekonomik açıdan geniş yetkiler verilmiştir. Bölgesel yönetimler merkez hükümetin hedeflediği ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için merkez hükümetin belirlediği sanayi politikaların yanı sıra kendi geliştirdikleri politikaları da uygulamaktadır. Çin'in en hızlı büyüyen ve en gelişmiş doğu ve güney doğu kıyı bölgelerinin gelişmesinde merkezi hükümetin planladığı sanayi politikalarından daha çok bölgeler arası rekabet ve Doğrudan Yabancı Yatırım büyük rol oynamıştır. Çin'in kıyı bölgelerinin aşırı rekabetçi atmosferinde şirketler ayakta kalmak için sürekli kendilerini geliştirmek ve inovatif politikalar izlemek zorunda kalmışlardır (Kennedy 2010, 471).

Sonuç

Görüldüğü gibi Çin reformun ilk yıllarından itibaren hibrit ekonomik kalkınma modelini takip etmektedir. Reformların başlangıç yılı olan 1978 yılından itibaren WK'nin neoliberal ekonomi politikalarını uyguladığı gibi PWK ekonomi politikalarını da uygulamıştır. Aynı zamanda komşu ülkelerde başarı ile uygulanan KD ekonomi politikalarını da uygulamıştır. Tüm bu politikaları uygularken de Çin deneme yanılma yaklaşımını benimsemiş, önce kolay politikaları sonra ise zor politikaları aşamalı olarak uygulamıştır. Çin yabancı politikaları lokalleştirerek adapte etmiş, her zaman inovasyona önem vermiş, yeniliklere açık olmuş, esnekliği korumuş ve en önemlisi pragmatik olmuştur. Böylece Çin daha önce eşi benzeri görülmemiş bir yaklaşım ile 40 senedir aralıksız bir şekilde yüksek oranlarda büyüme performansı sergilemiştir. Önümüzdeki senelerde büyüme hızı düşse dahi, birçok öngörülere göre Çin ekonomisi büyümeye devam edecektir ve projeksiyonlara göre 2030 senesinde nominal olarak dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır. Çin'in kendine has kalkınma modeline ise Pekin Konsensüsü ismi verilmiştir ve bu Konsensüs özellikle 2008 Dünya finans krizi sonrası daha çok konuşulmuş ve bazı ülkelerde birtakım yaklaşımları uygulanmaya dahi başlanmıştır.

Çin'in uyguladığı ekonomi politikalarında değişik zaman dilimlerinde farklı Konsensüslerin ağırlığının daha fazla olduğu da gözlemlenmektedir. Özellikle reformların ilk yıllarında Deng yönetimi zamanında dünyada neoliberal politikalar geniş kabul görmüş ve birçok ülkede uygulanmaktaydı. Aynı dönemde Çin'de WK'nin reçetesinde bulunan DYY'nin önünün açılması, ticaretin serbestleşmesi, vergi reformu ve bütçe harcamaların eğitime ve sağlığa yönlendirilmesi gibi bazı neoliberal politikaları kendi ihtiyacına ve durumuna göre lokalleştirerek adapte etmiştir. 90'lı yıllarda ise Çin özellikle özelleştirme politikalarına hız vermiş ve mülkiyet haklarının korunmasında, faiz, kur ve deregülasyon alanlarında da ilerlemeler kaydetmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise Çin'de ortaya çıkan gelir adaletsizliği, çevre kirliliği ve dünyada teknolojinin hızla ilerlemesi sebebiyle yüksek katma değerli ürünler üretme ihtiyacı doğmuş ve bu nedenle PWK politikalarının bazıları uygulanmıştır. Ayrıca PWK'nin öncülerinden Stiglitz'in de Çin'in ekonomik büyüme performansından ve bunun için uyguladığı politikalarından da etkilendiğini söylenebilir.

Bunların dışında Deng Xiaoping Çin lideri olduktan sonra, daha reformlara başlamadan önce Batının gelişmiş kapitalist devletlerinin yanı sıra gelişmiş ve hızla gelişen komşu Asya ülkelerine de ziyaretlerde bulunmuştur. Deng özellikle Japonya ziyareti sırasında Japonya'nın gelişmişlik seviyesinden, hızlı trenlerinden ve modern fabrikalarından çok etkilenmiştir. Deng birkaç kez başta Japonya olmak üzere gelişmiş komşu Asya ülkelerine çalışma grupları göndermiştir. Bu gruplar ülkelerin devlet yetkilileri ve iktisatçıları ile fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Çin'in reformların ilk yıllarından itibaren KD devletlerin uyguladığı politikaları uyguladığını, hatta bu politikaları günümüzde de devam ettirdiğini görmekteyiz. Bunlara örnek olarak ihracat odaklı büyümesini, devletin ekonomideki ve finanstaki aktif rolünü, büyük şirketleri yaratmasını, şirketler ve devlet arasındaki ilişkiyi geliştirmesini ve de korumasını, stratejik sanayi sektörleri belirleyip bu sektörleri korumasına ek olarak geliştirmesi, meritokrasiye dayalı güçlü ve verimli bürokrasisini gösterebiliriz.

Çin'in hangi dönemde hangi Kalkınma Modelinden ne kadar etkilendiğini aşağıdaki tabloda özetleyebiliriz.²

Tablo 2: Çin farklı Kalkınma Modellerin politikalarını farklı zaman dilimlerinde ne derece uyguladı.

Zaman dilimi ve Çin'de uygulanma derecesi		Konsensüs İsmi	Çin'de önemli görülen etkileri
1978-1989	xx	Washington Konsensüs	80'li yıllarda DYY'nin önü açılmış, serbest ticarete başlanmıştır. 90'lı yıllarda özelleştirmelere hız verilmiştir, mülkiyet haklarında, kur ve faiz politikalarında ilerlemeler kaydedilmiştir. 1998 Asya krizi ve gelişmekte olan ülkelerde alınan olumsuz sonuçlar nedeniyle 2000'li yıllardan itibaren dünyada WK'ye eleştiriler artıp, etkisi azalmaya başlamıştır. Bu sebeple Çin'de neoliberal politikaların etkisi azalmıştır.
1989-1999	xx		
2000-2009	x		
2009-2019	x		
2000-2009	xx	Post Washington Konsensüs	2000'li yıllar itibariyle Çin artan gelir eşitsizliğini ve çevre kirliliğini azaltmaya yönelik politikaları arttırırken, teknoloji alanında da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kurumların verimliliğini arttırmaya yönelik politikalar da uygulamaya başlamıştır. Devletin ekonomideki faaliyetlerinin arttığı da gözlemlenmektedir.
2009-2019	xx		
1978-1989	xx		Reformun ilk günlerinden KD politikaları Çin'de lokalleştirilerek uygulanmaya başlanmıştır. Örnek: İhracat odaklı

² xxx=tüm politikaları uygulandı/çok etkiledi; xx=kısmen uygulandı/kısmen etkiledi, x=çok az bir kısmı veya hiç uygulanmadı/az etkiledi veya hiç etkilemedi.

1989-1999	xx	Kalkınmacı Devlet	büyüme, devletin ekonomi ve finanstaki rolü, Weber bürokrasisi, stratejik sanayi politika geliştirme. Bu ekonomi politikalarının 1978'den 2008 yılında kadar uygulandığını görmekteyiz. 2009 sonrası Çin dış ticarete fazla bağlı olmayıp, iç talebi canlandırmaya ve hizmet sektörünü geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır.
2000-2009	xx		
2009-2019	x		

Kaynak: (Yazarın kendi çalışması 2019)

Kaynakça

- Baek, Seung-Wook. 2005. "Does China follow "the East Asian development model"?" Journal of Contemporary Asia 35.4 : 485-498. DOI: 10.1080/00472330580000281
- Beeson, Mark. 2004. "The rise and fall (?) of the developmental state: The vicissitudes and implications of East Asian interventionism." Developmental states: relevancy, redundancy or reconfiguration : 1-12. ISBN-10: 1594541434
- Beeson, Mark. 2009. "Developmental states in East Asia: a comparison of the Japanese and Chinese experiences." Asian Perspective 33.2 : 5-39. DOI: 10.1353/apr.2009.0016
- Bell, Daniel. 2018. "China's political meritocracy versus Western democracy" The Economist. 12 Haziran 2018. <https://www.economist.com/open-future/2018/06/12/chinas-political-meritocracy-versus-western-democracy>
- Birdsall, Nancy, ve Francis Fukuyama. 2011. "The Post-Washington Consensus." Foreign Affairs. <https://cpb-us-e2.wpmucdn.com/sites.uci.edu/dist/b/1981/files/2014/12/The-Post-Washington-Consensus-Foreign-Affairs.pdf>
- Breslin, Shaun. 2011. "The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?." International Affairs 87.6: 1323-1343. DOI: 10.1111/j.1468-2346.2011.01039.x
- Brown, Michael, ve Pavneet Singh. 2018. "China's Technology Transfer Strategy." Defense Innovation Unit Experimental: 3. [https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_\(1\).pdf](https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_(1).pdf)
- Chunmei, Wang, ve Lin Zhaolan. 2010. "Environmental policies in China over the past 10 years: progress, problems and prospects." Procedia Environmental Sciences 2: 1701-1712. DOI: 10.1016/j.proenv.2010.10.181
- Dünya Bankası. 2019. "Doing Business 2020: China's Strong Reform Agenda Places it in the Top 10 Improver List for the Second Consecutive Year." 24 Ekim 2019. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/10/24/doing-business-2020-chinas-strong-reform-agenda-places-it-in-the-top-10-improver-list-for-the-second-consecutive-year>
- Dünya Bankası. 2019. "GINI index (World Bank estimate) – China." Erişim: 20.11.2019. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2015&locations=CN&start=1990&view=chart>
- Dünya Bankası. 2019. "Research and development expenditure (% of GDP) – China." Erişim: 10.12.2019. <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2017&locations=CN&start=2000>
- Dünya Bankası. 2020. "Life expectancy at birth, total years China." Erişim: 05.12.2020. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=CN>
- Dünya Bankası. 2021. "China Trade Statistics, World Integrated Trade Solutions." Erişim: 05.01.2021 <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>

- Dünya Bankası. 2021. "Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP)." Erişim: 10.01.2021
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=CN>
- Ferchen, Matt. 2013. "Whose China model is it anyway? The contentious search for consensus." *Review of International Political Economy* 20.2: 390-420. DOI: 10.1080/09692290.2012.660184
- Fine, Ben, Jyoti Saraswati, ve Daniela Tavasac. 2013. *Beyond the developmental state: Industrial policy into the 21st century*. Pluto. ISBN: 9780745331669
- Fortune. 2019. "Fortune Global 500." Erişim: 10.12.2019
<https://fortune.com/global500/2019/search/?hqcountry=China>
- Garnaut, Ross, Ligang Song, ve Cai Fang, der. 2018. *China's 40 years of reform and development: 1978–2018*. ANU Press. DOI: 10.22459/CYRD.07.2018
- Garnaut, Ross, Ligang Song, ve Cai Fang. 2013. *China: A new model for growth and development*. ANU Press. DOI: 10.22459/CNMGD.07.2013
- Grice, Andrew. 2009. "Financial crisis 'caused by white men with blue eyes'" *The Independent*. 27 Mart 2009. <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/financial-crisis-caused-by-white-men-with-blue-eyes-1655354.html>
- Gupta, Kulwant Rai, der. 2008. *Special economic zones: issues, laws and procedures*. Vol. 2. Atlantic Publishers & Dist. ISBN-10: 8126908858
- Haggard, Stephan. 2018. *Developmental states*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108552738
- Hayami, Yujiro. 2003. "From the Washington consensus to the post-Washington consensus: Retrospect and prospect." *Asian Development Review* 20.2: 40-65. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.177.3477&rep=rep1&type=pdf>
- Heilmann, Sebastian, ve Lea Shih. 2013. "The rise of industrial policy in China, 1978-2012." *Harvard-Yenching Institute Working Paper Series* 17.7: 1-24. http://chinapolitik.org/files/no_100.pdf
- Hsu, Sara. 2016. "China Is Finally Improving Property Rights Protections" *Forbes*. 30 Kasım 2016. <https://www.forbes.com/sites/sarahsu/2016/11/30/china-improving-property-rights-protections/#7a96b6436e5c>
- Huang, Yasheng. 2010. "Debating China's economic growth: The Beijing consensus or the Washington consensus." *Academy of Management Perspectives* 24.2: 31-47. DOI: 10.5465/amp.24.2.31
- Huang, Yasheng. 2011. "Rethinking the Beijing consensus." *Asia Policy* 11: 1-26. DOI: 10.1353/asp.2011.0001
- Ignatius, David. 2008. "We're all Chinese now." *The Denver Post*. 15 Ekim 2018. <https://www.denverpost.com/2008/10/15/were-are-all-chinese-now/>
- Jain-Chandra, Ms Sonali, Niny Khor, Rui Mano, Johanna Schauer, Mr Philippe Wingender, ve Juzhong Zhuang. 2018. "Inequality in China—trends, drivers and policy remedies." *International Monetary Fund*, 2018. https://www.elibrary.imf.org/doc/IMF001/25174-9781484357538/25174-9781484357538/Other_formats/Source_PDF/25174-9781484360972.pdf

- Johnson, Chalmers. 1999. "The developmental state: Odyssey of a concept." *The developmental state*: 32-60. https://www.darryljarvis.com/uploads/2/2/6/9/22690064/09.woocummingsmeredith_the_developmental_state_odyssey_of_a_concept.pdf
- Kennedy, Scott. 2010. "The myth of the Beijing Consensus." *Journal of Contemporary China* 19.65: 461-477. DOI: 10.1080/10670561003666087
- Keo, Bernard Z. "Crossing the River by Feeling the Stones Deng Xiaoping in the Making of Modern China." *Education About ASIA* 25.2 (2020). <https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/crossing-the-river-by-feeling-the-stones-deng-xiaoping-in-the-making-of-modern-china.pdf>
- Knoema. 2021. "China - Adult (15+) literacy rate." Erişim: 02.01.2021. <https://knoema.com/atlas/China/topics/Education/Literacy/Adult-literacy-rate>
- Kroeber, Arthur R. 2010. *China's Economy: What Everyone Needs to Know®*. Oxford University Press. ISBN: 9780190946487
- Krogstad, Erlend. 2007. "The Post-Washington Consensus: Brand New Agenda or Old Wine in a New Bottle?." *Challenge* 50.2: 67-85. DOI: 10.2753/0577-5132500205
- Kyung-Sup, Chang, Ben Fine, ve Linda Weiss, der. 2012. *Developmental politics in transition: The neoliberal era and beyond*. Springer. ISBN: 978-1-137-02830-3
- Lee, Keun, ve John A. Mathews. 2010. "From Washington consensus to best consensus for world development." *Asian-Pacific Economic Literature* 24.1: 86-103. DOI: 10.1111/j.1467-8411.2010.01251.x
- Lee, Keun, ve Wing Woo. 2001. "Business groups in China: compared with Korean chaebols." *The post-financial Crisis Challenges for Asian Industrialization*, Elsevier Sciences 721-747. https://www.researchgate.net/publication/288281156_Business_groups_in_China_compared_with_Korean_chaebols
- Li, Xin, Kjeld Erik Brødsgaard, ve Michael Jacobsen. 2010. "Redefining Beijing Consensus: ten economic principles." *China Economic Journal* 2.3: 297-311. DOI: 10.1080/17538960903529535
- Lin, Bo Qiang. 2003. "Economic growth, income inequality, and poverty reduction in People's Republic of China." *Asian development review* 20.2 : 105-124. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.177.1538&rep=rep1&type=pdf>
- McGregor, Richard. 2018. "Forget Texas, China came out when Deng tipped his hat to Japan" *South China Morning Post*. 1 Aralık 2018. <https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/2175446/forget-texas-china-came-out-when-deng-tipped-his-hat-japan>
- McKinnon, Ronald I. 2010. "China in Africa: the Washington consensus versus the Beijing consensus." *International Finance* 13.3: 495-506. DOI: 10.1111/j.1468-2362.2010.01270.x
- Naughton, Barry. 1993. "Deng Xiaoping: the economist." *The China Quarterly* 135: 491-514. DOI: 10.1017/S0305741000013886
- Normile, Dennis. 2018. "Surging R&D spending in China narrows gap with United States" *Science Mag.* 10 Ekim 2018 <https://www.sciencemag.org/news/2018/10/surging-rd-spending-china-narrows-gap-united-states>

- OECD. 2006. "ENVIRONMENTAL PERFORMANCE REVIEW OF CHINA." Erişim: 15.11.2019. <https://www.oecd.org/env/country-reviews/37657409.pdf>
- Öniş, Ziya, ve Fikret Şenses. 2005. "Rethinking the emerging post-Washington consensus." *Development and change* 36.2: 263-290. DOI: 10.1111/j.0012-155X.2005.00411.x
- Painter, Anthony. 2009. "The Washington consensus is dead". *The Guardian*. 10 Nisan 2009. <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2009/apr/09/obama-g20-nato-foreign-policy>
- Perotti, Enrico C., Laixiang Sun, ve Liang Zou. 1999. "State-owned versus township and village enterprises in China." *Comparative Economic Studies* 41.2-3: 151-179. DOI: 10.1057/ces.1999.11
- Qasem, Islam, Teun Van Dongen, ve Marjolein de Ridder. 2011. "The Beijing Consensus: An Alternative Approach to Development." *World Foresight Forum, Issue Brief. No. 2*. https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/WFF02_Issue_Brief_The_Beijing_Consensus_02.pdf
- Radice, Hugo. 2008. "The developmental state under global neoliberalism." *Third World Quarterly* 29.6: 1153-1174. DOI: 10.1080/01436590802201121
- Ralston, David A., vd. 2006. "Today's state-owned enterprises of China: are they dying dinosaurs or dynamic dynamos?." *Strategic Management Journal* 27.9: 825-843. DOI: 10.1002/smj.545
- Ramo, Joshua Cooper. 2004. "The Beijing Consensus" *The Foreign Policy Centre*. ISBN-10: 1903558352
- Rodrik, Dani. 2006. "Goodbye Washington consensus, hello Washington confusion? A review of the World Bank's economic growth in the 1990s: learning from a decade of reform." *Journal of Economic literature* 44.4: 973-987. DOI: 10.1257/jel.44.4.973
- Santander Trade Markets. 2021. "China: Foreign Investment." Erişim: 15.01.2021. <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/china/foreign-investment>
- Stiglitz, Joseph E. 1998. *More instruments and broader goals: moving toward the post-Washington consensus*. Helsinki: UNU/WIDER. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL02-1998.pdf>
- Stiglitz, Joseph. 2004. "The post Washington Consensus." *The Initiative for Policy Dialogue*: 1-15. http://policydialogue.org/files/events/Stiglitz_Post_Washington_Consensus_Paper.pdf
- Swanson, Ana, Alexandra Stevenson ve Jeanna Smialek. 2019. "China's Currency Moves Escalate Trade War, Rattling Markets" *The New York Times*. 5 Ağustos 2019. <https://www.nytimes.com/2019/08/05/business/economy/us-china-yuan-renminbi-trump.html>
- Tan, Weizhen. 2019. "About half of China's loans to developing countries are 'hidden,' study finds" *CNBC*. 12 Temmuz 2019 <https://www.cnbc.com/2019/07/12/chinas-lending-to-other-countries-jumps-causing-hidden-debt.html>
- *The Economist*. 1997. "China adopts the chaebol." 5 Haziran 1997. <https://www.economist.com/business/1997/06/05/china-adopts-the-chaebol>

- Tisdell, Clem. 2009. "Economic reform and openness in China: China's development policies in the last 30 years." *Economic Analysis and Policy* 39.2: 271-294. DOI: 10.1016/S0313-5926(09)50021-5
- Vogel, Ezra F. 2011. *Deng Xiaoping and the transformation of China*. Vol. 10. Belknap Press of Harvard University Press. eISBN: 978-0-674-06283-2
- WIPO (World Intellectual Property Organization.) 2019. "World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach Record Heights in 2018". Erişim: 15.11.2019. 16 Ekim 2019. https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2019/article_0012.html
- Williamson, John. 2000. "What should the World Bank think about the Washington Consensus?." *The World Bank Research Observer* 15.2: 251-264. DOI: 10.1093/wbro/15.2.251
- Williamson, John. 2004. "The Washington Consensus as policy prescription for development." *Challenges in the 1990s: leading policy makers speak from experience*. 33-53.
- Williamson, John. 2012. "Is the "Beijing Consensus" now dominant?." *Asia Policy* 13: 1-16. <https://www.jstor.org/stable/24905162?seq=1>
- Yao, Yang. 2011. "Beijing Consensus or Washington Consensus: What Explains China's Economic Success?." *Development Outreach* 13.1: 26-31. DOI: 10.1596/1020-797X_13_1_26
- Zhiyong, Li. "17 A policy review on watershed protection and poverty alleviation by the Grain for Green Programme in China" *Food and Agriculture Organization of United Nations*. Erişim: 01.12.2019. <http://www.fao.org/3/ae537e/ae537e0j.htm>

Nazlıcan KAVUKCU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Uluslararası Güvenlik, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
 nazlicandasdemir@gmail.com
 ORCID: 324069267

Radikal Dini Hareketlerin Orta Asya'daki Yansıması: Özbekistan Örneği

Öz: Türklerin anayurdu olan Orta Asya'nın kalbinde Özbekistan yer almaktadır. İslamiyet'in kabul edildiği dönemde kısa süre içerisinde dini bir merkez haline gelmiştir ve pek çok tasavvuf akımının doğduğu yerdir. Rus varlığının bölgeye girmesinin ardından, yüzyıllarca sürececek bir baskı ve asimilasyon politikasının ortasına düşen Türkistan halkları, İslami kimliklerini korumak adına çok büyük mücadeleler vermişlerdir. Din adamlarının önderliğinde merkezi yönetime karşı yürütülen bu direniş faaliyetleri, toplum içinde "dini liderlerin desteğiyle silahlı mücadeleye girişme" fikrini zaman içinde normalleştirmiş hatta kutsallaştırmıştır. Erken dönemde yerleşen bu alışkanlık, çeşitli mihraklarca ustaca kullanılmış ve radikalize olmaya eğimli halk kitleleri, belirli ideolojiler etrafında bir araya getirilmiştir. Vehhabiliğin Özbekler arasında yayılması ve ardından tüm Orta Asya'ya sirayet etmesi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından meyvelerini vermiştir. 1979 sonrası süreçte değişen ve dönüşen Orta Asya'daki dini radikalizm, Taliban'ın rehberliğinde yükselmiştir. Gorbaçov'un başlattığı glasnost ve perestroyka politikaları ile gün yüzüne çıkma olanağı bulan Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir gibi gruplar, bağımsızlık sonrası süreçte başta Özbekistan olmak üzere diğer Orta Asya devletlerine de tehdit teşkil etmiştir. Çalışmada bu sorunun arkasında yatan nedenlerin anlaşılması adına sürecin hangi aşamalardan geçtiğine değinilmiş ve temel dinamikleri ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle Orta Asya Türk toplumlarının İslamiyet'e bakış açısı incelenmiş ve tarihsel süreçteki varoluş mücadelesi açıklanmıştır. Ardından, radikalleşmeyi tetikleyen etmenler ve bağımsızlık sonrası süreçte ciddi birer tehdit haline gelen radikal dini örgütler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Özbekistan, Radikalizm, İslam, Özbekistan İslami Hareketi, Hizb-ut Tahrir*

İlgili makale "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 20.10.2020/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Kavukcu, Nazlıcan. 2021. "Radikal Dini Hareketlerin Orta Asya'daki Yansıması: Özbekistan Örneği" *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 83-105

Nazlıcan KAVUKCU

Master Student, Institute of Security Sciences, The Turkish National Police Academy
nazlicandasdemir@gmail.com
ORCID: 324069267

The Impact of the Radical Religious Movements in Central Asia: The Case of Uzbekistan

Abstract: Located in the heart of Central Asia, Uzbekistan is the homeland of the Turks. With the arrival of Islam it shortly became a religious centre and many Sufism movements were born there. Despite a century-long policy of oppression and assimilation under the Russian presence in the region, the peoples of Turkestan have resisted and protected their Islamic identity. The activities of resistance under the leadership of the clergy against the central government have normalized and sanctified the idea of “engaging in armed struggle with the support of religious leaders” in society. This way of thinking, established in the early period, was skilfully used by various bodies and organizations and the masses of people who were inclined to be radicalized were brought together around certain ideologies. The spread of Wahhabism that started among Uzbeks and spread to all of Central Asia bore fruit after the Soviet Union’s invasion of Afghanistan. Religious radicalism in Central Asia, which changed and transformed after 1979, rose under the guidance of the Taliban. Groups such as the Islamic Movement of Uzbekistan and Hizb-ut Tahrir, that found the opportunity to show themselves with the glasnost and perestroika policies initiated by Gorbachev, posed a threat to Central Asian states, and especially Uzbekistan, in the post-independence period. On this study, in order to understand the reasons behind this problem, the stages and basic dynamics of the process is touched upon. In this context, first of all, the perspective of the Central Asian Turkish societies towards Islam is discussed and the struggle for existence in the historical process is examined. Then, the factors that trigger radicalization and radical religious organizations that have become a serious threat in the post-independence term are analysed.

Keywords: *Uzbekistan, Radicalism, Islam, Hizb-ut Tahrir, Islamic Movement of Uzbekistan*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 20.10.2020/05.05.2021

To Cite: Kavukcu, Nazlıcan. 2021. “Radikal Dini Hareketlerin Orta Asya’daki Yansıması: Özbekistan Örneği”
DSJOURNAL 2 (1) (June): 83-105

Radikal Dini Hareketlerin Odağında Bir Ülke: Özbekistan Örneği

Devlet olarak tanımladığımız yapı temelde bir halk üzerine bina edilmiş, o halkın kültüründen ve dininden müteşekkil bir oluşumdur. Bu nedenle en seküler devletler bile yeri geldiğinde halkın dini eğilimlerini göz önünde bulundurarak adım atmaktadır. Hristiyanlık, İslamiyet, Musevilik ve diğer pek çok din, kendi devlet ve yönetim geleneğini içinde barındırır. Dolayısıyla halkın beklentileri ve devlet işleyişi arasındaki dine bakış farklılığı önemli bir sorundur. Çok uluslu imparatorluklar döneminde ziyadesiyle hissedilen bu farklılık, bir güvenlik tehdidi olarak algılanmış ve sert önlemler alınmak durumunda kalınmıştır.

Bunun en önemli örneklerinden biri de Rus İmparatorluğu ve ardılı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'dir. Katı bir Ortodoks geleneğe sahip olan Rus İmparatorluğu 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman Türk toplulukları üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamıştır. Hem Hristiyan dünyasının liderliğini üstlenme çabası hem de sınırlarını güvence altına alma düşüncesiyle Müslüman Türk halklarını ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olarak algılanagelmiştir. 20. yüzyıla kadar Ruslaştırma ve Ortodokslastırma üzerinden yürüyen bu politika, asırlar boyunca süren asimilasyon, dinden döndürme ve ötekileştirme faaliyetlerini beraberinde getirmiştir.

Ancak İslam'ı çok erken dönemlerde benimsemiş olan Türkler için dini kimliklerini korumak her şeyden önce gelmiştir. Tasavvufi akımların da etkisiyle Türk kimliğine derinlemesine işlenen İslamiyet, bölgede hâkim olmak isteyen devletler tarafından hep rahatsızlık duyulan bir konu olmuştur. Sadece Çarlık Rusya döneminin değil Sovyetler Birliği döneminin de en büyük mücadelesi din ile olmuştur. 1991'e kadar, söz edildiği gibi Ortodokslastırma üzerinden ilerleyen mücadele, Sovyetler döneminde ayrılmaya sebep olan en büyük faktörü yani dinleri ortadan kaldırmak şeklinde hayat bulmuştur. Tüm bu süreçler, dini kimliklerini terk etmeyen Müslüman halklar içinde radikalleşmeyi tetikleyen bir faktör olmuştur. Radikalleşme ise zaman içinde terörü doğurmuştur. (Erdoğan, 2018; Öztürk, 2019)

Radikalleşme, terörizme giden süreçte bir basamaktır. Uluslararası ilişkiler literatüründe ne radikalizm ne de terörizm üzerine hemfikir olunan bir tanım bulunmamaktadır. Kurum ve Avcı'nın da dediği gibi radikalizmin fikirleri, terörizmin eylemleri ifade ettiği söylenebilir (Kurum Avcı, 2018, 48). Şiddetin sistemli bir şekilde kullanılmaya başlandığı noktada radikalizmin teröre evrildiğinden söz edebiliriz. Fakat son yıllarda radikalizm ve din kavramları, daha da daraltmak gerekirse İslam ile radikalizm bütünleşik bir hale gelmiştir. Din istismarına dayalı terör örgütlerindeki radikalleşme, tehdit gücü en yüksek radikalleşme türüdür (Polis Akademisi, 2017, 10).

David Rapoport, Modern Terörün Dört Dalgası isimli makalesinde terörün zaman içindeki dönüşümünü analiz etmiştir. Buna göre, İlk dalga 1880'lerde başlayan Anarşist Dalga'dır. İkincisi 1920 ve sonrasında görülen Anti-Kolonyal Dalga, üçüncüsü ise 1960'ların sonunda sıklıkla görülen Yeni Sol Dalga'dır (Rapoport, 2002). Rapoport'un değindiği dördüncü dalga, dini dalgadır. 1979'da meydana gelen İran İslam Devrimi ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgali bunun tetikleyicisi olmuştur. 20-25 yıl sürmesi öngörülen sürecin tetikleyici faktörleri; küreselleşme, dini ideoloji, şiddet ve kitle imha silahlarının artmasıdır. Önceki üç aşamadan

farkı, seküler egemen bir devlet değil dine dayalı bir yapı kurmak istiyor olmalarıdır. (Rapoport, 2002)

Çalışmanın amacı Orta Asya'daki radikal islami örgütlerin ortaya çıkışındaki temel faktörleri Özbekistan özelinde ele almaktır. Büyük oranda Sünni Hanefi mezhebe sahip olan Türkistan¹ Müslüman halkları için radikalleşme anlamındaki esas dönüşüm Vehhabilik ile tanışmalarının ardından başlamıştır. Söz konusu dönüşümün temel dinamiklerini anlamak, öncelikle Türk halklarının İslamiyet'e bakış açısını ve yaşayışını anlamakla başlar. Bu nedenle çalışmada ilk etapta bölgedeki İslam ve Tasavvuf anlayışı derinlemesine ele alınacaktır. Çarlık rejiminin ardından kurulacak yeni sistemde, daha özgür ve daha rahat bir şekilde dini kimliklerini sürdürebileceklerini uman Müslümanlar, Komünist Rusya'nın dini yok etmeye güdümlü politikaları karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu minvalde sonraki bölümlerde, Türk halkları tarafından birleştirici bir üst kimlik olarak İslamın korunma çabası ifade edilecek ve 1991 sonrasında kurulan sisteme de temel teşkil eden ilkeler ortaya konulacaktır. Günümüze değin uzanan, esasında 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından yeni bir aşamaya geçtiğini ifade edebileceğimiz radikalleşme konusu, bölgede yaşanan gelişmeler ışığında, hâkim iki radikal örgüt (Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir) üzerinden izah edilecektir.

Türkistan'da İslam ve Tasavvufi Akımlar

Kökenine bakıldığında milattan önceki dönemlerden itibaren izlerine rastlanan Türk kimliği, İslam ile Karahanlılar döneminde tanışmıştır. Satuk Buğra Han, Süfîler ile tanışmasının ardından İslam dinini benimsemiş ve devlet dini olarak kabul etmiştir. Topluluk halinde² din değiştirmelerin başlamasının ardından Müslümanlık Türkistan'da hızla yayılmıştır (Merçil, 2000, 302). O dönemden itibaren, hem İslam'ın yayılması hem de korunması noktasında Süfîlerin payı yadsınamayacak kadar çoktur. Bölgede İslam'ı yayma amacıyla şehir şehir gezmiş, verdikleri vaazlarla halkı İslam'a davet etmiş ve oldukça da başarılı olmuşlardır. Öyle ki; 12. yüzyıla gelindiğinde bölge tasavvufun merkezi haline gelmiş ve günümüzde de yaygın olan dört tarikattan üçü (Yesevîyye, Kübrevîyye ve Nakşibendiyye) bu coğrafyada doğmuştur (Avcı, 2020). Moğol baskınlarının ardından büyük bir yıkım geçiren Türkistan halkları ruhani huzuru, Süfîlerin sayesinde tanıştıkları İslam'da bulmuşlardır. Bu noktada, hem bölgedeki dini

¹ Çalışma boyunca kullanılacak olan Türkistan kavramını kısaca tanımlamakta fayda vardır. Türk halklarının tarih sahnesine çıktığı günden Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarını da içine alan süreç boyunca bölge (istisnaları olmakla birlikte), Türkistan olarak anılmakta idi. Tarih yazınlarında, devletlerarası söylemde bu şekilde anılmakta idi. Öyle ki, Çarlık Rusyası bu coğrafyanın idaresi için "Türkistan Genel Valiliği"ni kurmuştur. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında ise Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla bir yönetim birimi bulunmaktaydı. Ancak daha sonra ulusların yeniden inşasını hedefleyen politikaları doğrultusunda bu idari birim, Özbek, Kazak, Kırgız, Tacik ve Türkmen Sovyet Cumhuriyetleri olmak üzere parçalara ayrılmıştır. Bu dönemden itibaren ise "Orta Asya" tabirinin Türkistan coğrafyasının bir parçası olan bu bölge için kullanıldığı görülmektedir. Bölgenin tam sınırları konusunda literatürde farklı görüşler olmakla birlikte, en yaygın coğrafi tanımı Bal'ın da eserinde yer verdiği şekliyle şöyledir: "Batı'da Hazar Denizi ile Horasan dağları, güneyde Hindikuş ve Kûh-i Sefîd dağları, kuzeyde Kazakistan bozkırlarının kuzey sınırları arasında kalan ve 5.340.066 km² sahayı içine alan bir bölgedir. Çin işgali altında kalan ve 1.503.563 km²'yi bulan kısmına 'Doğu Türkistan', Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu 3.836.503 km²'yi bulan kısmına da 'Batı Türkistan' denilmektedir." (Bal, - : 7) Ancak günümüzde hazırlanan çalışmalarda da Türkistan ve Orta Asya kavramlarının bir biri yerine sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, anlatımı kolaylaştırmak, okuru yormamak ve kelime tekrardan kaçınmak adına zaman zaman bu iki kavram bir biri yerine kullanılacaktır. İlk bölümlerde anlatılan konularda, o zamanın tabiri ile genel anlamda bahsedildiğinde "Türkistan" ifadesi, ilerleyen bölümlerde ise Özbekistan ve çevresinden daha sıklıkla bahsedileceği ve günümüzde de kullanılan bir tabir olduğu için "Orta Asya" ifadesi tercih edilecektir.

²Toplu halde İslamiyet'e geçişte en büyük adım Satuk Buğra'nın oğulları Musa ve Baytaş Han zamanında yaşanmıştır. 200.000 çadırılık Türk halkı İslamiyet'i kabul etmiştir (Merçil, 2000).

anlayışı hem de din adamlarının gücünü anlamak adına söz edilen üç tasavvufî akıma kısaca göz atmakta yarar vardır.

İslamiyet'in bölgede yayılmasında erken dönemin en önemli ismi şüphesiz ki Ahmed Yesevî'dir. Karahanlılar'ın hüküm sürdüğü dönemden başlayarak Türkistan bozkırlarında, yaylalarında ve obalarında verdiği vaazlar ile din ve Peygamber sevgisini Türk halkına aşılamıştır. Onun yetiştirdiği tasavvuf âlimlerinin Anadolu'ya ulaşmaları sayesinde İslam bu topraklara da sirayet etme imkânı bulmuştur (Erkan, 2019, 131). Bu ulvi amaç doğrultusunda mücadele eden Ahmed Yesevî'yi ön plana çıkaran ve günümüzde dahi saygı duyulan bir din adamı olmasını sağlayan etken ise onun kullandığı dil, üslup ve hoşgörüdür. Halkın seviyesine inerek onların anlayabileceği bir dille İslam dinini sevdirmeye çalışmış ve asla zorlayıcı olmamıştır. *Divan-ı Hikmet* adlı eseri aracılığıyla Yesevîliğin temel çerçevesini çizmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Bu kapsamda Yesevîliğin şu esaslara dayandığını söylemek mümkündür: insan sevgisi, hoşgörü, eşitlik ve adalet, İslam bilginliğini artırmak ve hak yolundan ayrılmamak. İslam'ın doğru yaşanmasına önem veren Yesevî için esas olan Kur'an ve Sünnet'tir (Erkan, 2019, 142). Halvet ve zikir en önemli iki unsurdur. Bir kişinin tarikata mensup olabilmesi için önemli derecede İslam bilgisine sahip olması beklenmektedir. Bu eğitimin temel taşlarından biri de 40 gün boyunca dünyadan uzaklaşarak huşu içinde ibadet edilmesi anlamına gelen halvettir.

Genel teamülden farklı olarak Yesevîyye'de halvet, ferdî değil, gruplarla icra edilmektedir. Halvete girecek olan müritler, halvetten bir gün önce oruca başlamaktadırlar. Onlar, oruç, zikir ve tekbirlerle ruhlarını bu zorlu yolculuğa hazırlamaktadırlar.... gece yarısına kadar zikrullâh ile meşgul olunmakta ve "Hikmetler" den bölümler okunmaktadır. (Gündüzöz, 2017, 1227)

Yesevî tarikatının bir diğer öne çıkan yanı ise yukarıda bahsi geçen Kübrevilik ve Nakşibendîlik gibi diğer yaygın tasavvufî akımların kendi bünyesinden çıkmış olmasıdır. Necmeddin Kübra önderliğinde Harezm'de kurulan Kübreviyye tarikatı, irşad faaliyeti yürütmek üzere pek çok derviş yetiştirmiş ve "XIII ve XIV yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş alanda yaygınlık kazanmıştır." (Yaylımov, 2012). Kübrevilik üç temel ayaktan oluşmaktadır: Kur'an ve Sünnet, geçmişteki din âlimlerinin öğretileri ve şeyhin kendi tecrübeleri (Gökbulut, 2009, 186). *Şeriat, Tarikat ve Hakikat* kavramlarını temel alan Necmeddin Kübra, Risâle İle'l-Hâim adlı eserinde sekiz şarttan söz etmektedir.

Sözü edilen sekiz şart şunlardır: Devamlı abdestli olmak, devamlı oruçlu olmak, devamlı susmak, devamlı halvette bulunmak, devamlı zikretmek, devamlı şeyhle kalbî râbîta ve bağlılık içinde olmak, devamlı olarak havâtırı defetmek, Allah'tan gelen şeye itiraz etmemek. (Gökbulut, 2009, 186)

Kübreviler bazı teamüllerde Nakşibendîler ile zıt düşmekteydiler. Örneğin "bazı Kübreviler'in Hz. Ali'den ve Hz. Ebu Bekir'den gelen silsileler ile zikri nefesi tutarak yapma konularında Nakşibendi mensuplarıyla tartıştıkları bilinmektedir." (Tosun, 2012, 492).

Kökeni Abdülhalik Gücdüvani'ye dayanan Nakşibendîliğin bu isim ile anılması Bahaeddin Nakşibend ile olmuştur. Nakşibendîliğin temelinde de şeriat ve tarikat yatmaktadır. Ahmed Yesevî'nin öğretilerini takiben, şeriatı öğrenmeden bir kimse tarikata kabul edilmemektedir. Tarikatın temel olarak 11 prensibi¹ bulunmaktadır. Bu anlayışın diğerlerinden farkı ise halvet

¹ Bu 11 ilke şunlardır: Hûş der-dem, Nazar ber-kadem, Sefer der-vatan, Halvet der-encümen, Yâdkerd, Bâzgeşt, Nigâhdâşt, Yâddâşt, Vukuf-i zamani, Vukuf-i adedi, Vukuf-i kalbi. (İsabaeva, 2017: 141-142)

konusuna yaklaşımıdır. Nakşibend, Çilehanede tek başına ibadet etmenin değil, aksine insan içine karışmanın, onlarla hemhal olmanın daha makbul olduğunu savunmaktadır (İsabaeva, 2017, 138-142). İlerleyen dönemlerde Nakşibendilik, kimi şehirlerde Yesevîliğin yerini almaya başlamıştır. Manevi merkezi olan Buhara şehri dâhil olmak üzere Nakşibendilik; Türkistan'a, Çin'e, Kaşgar'a oradan Kırgızistan'a, Türkmen kabilelerine ve Harezm'e kadar ulaşmıştır (Bennigsen, 1988, 85).

İslam felsefesinin ve tasavvufun Türk kimliği ile kaynaştığı bir yer haline gelen Orta Asya'da Horasan, Fergana, Buhara, Merv ve Hive gibi şehirler dini birer merkez olmuştur. İşanlar, pirlar, üstadlar ve şeyhler aracılığıyla güçlenen tasavvufi akımlar büyük kitleleri etki altına almıştır. Öyle ki; 19. yüzyılın sonlarında Fergana Vadisi'nde, İşan denen Sufî önderler, Rus baskınlarına karşı halkı örgütleyip silahlı direniş göstermiştir. (Avcı, 2020) Bu isyandan bahsetmek, konunun ilerleyen kısımlarında radikal ayaklanmaların temel dinamiğinin anlaşılması noktasında faydalı olacaktır.

Dini Radikalizme Doğru: İslami Kimliği Korumada Sufilerin Payı

Türkistan'ın işgalinde önemli bir ilerleme kaydeden Çarlık Rusya, bölge üzerindeki hâkimiyetini artırmak için 1867'de Türkistan Genel Valiliği'ni kurmuştur. Türkistan'da halk ayaklanmaları sıklıkla görülmekteydi.¹ Türk halkları Rusların iskân, tarım ve ekonomi politikaları altında ezilmekte, toprakları sebep gösterilmeksizin Ruslara verilmekteydi. Bölgenin etnik ve dini yapısını kırmak amacıyla binlerce Rus aile Türkistan'a yerleştirilmekte ve tüm bunlara ek olarak, İslam dini aşağılanmakta idi. Vurgun, meydana gelen isyanın ardında yatan nedenlerden şöyle söz etmektedir:

İslam dininin, Müslüman olmayanların oyuncağı olması ve namaz vakitlerinde Rus imparatoru adına zorunlu olarak hutbe okutulması halka büyük acı vermişti. Rus hükümeti İslam dinini baskı altına almaya çalışmış ve din adamlarını köşeye sıkıştırmak için elinden geleni yapmıştı. (Vurgun, 2015, 612)

Bu gibi gelişmeler Müslüman halkı din adamlarının (Sufiler) etrafında direniş amacıyla bir araya getirmiştir. Nakşibendîlerin Dükçü İşan aracılığıyla örgütlediği direniş, bu bakımdan dikkate değerdir. Dini âlimlerin ve tarikatların halk üzerindeki nüfuzunu ortaya koyması bakımından önemli bir örnektir.

Rus işgalinden sonra Fergana bölgesine gelen İşanlar sufîzmi yaymaktan ziyade kutsal cihad propagandasına ağırlık vermiş, Ruslara karşı isyan çıkarabilmek için murid elde etmeye çalışmışlardır. (Vurgun, 2015, 613).

Halkın çağrısına daha fazla sessiz kalamayan Dükçü İşan, başlangıçta çok taraftar olmasa da sonradan isyanın liderliğini üstlenmiştir. Ancak sonucuna bakıldığında başarıya ulaşamamış bir isyan hareketi olduğu görülmektedir. Gereken desteği madden ve manen alamamış olan Dükçü İşan, kanlı bir şekilde bastırılan ayaklanmanın ardından idam edilmiştir. (Vurgun, 2015, 617)

Olayların ardından Rus devleti, benzer bir hadisenin yeniden yaşanmaması için çok sert tedbirler almıştır. Sufilerin gücünü ve halk üzerindeki etkisini hafife alan Ruslar, politikalarında daha sistematik bir şekilde din karşıtlığına yer vermiştir. Tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi,

¹ Bu ayaklanmaların en bilineni ve en uzun süreni Başkırt İsyanları olmuştur. 16. yüzyılın sonundan başlayarak kısa aralıklarla 200 yıl kadar devam etmiştir (Doğan, 2011).

tarikatlar bu dönemde de İslami kimliğin korunması için büyük çabalar göstermiştir. Bu konuda Osman Türer şunları ifade etmektedir:

1942-1943 yıllarındaki son Çeçen ayaklanmasına kadar işgalci Ruslara karşı Müslümanların bölgede yaptığı bütün silahlı direniş hareketlerinin Sufî tarikatlar tarafından yönetildiğini ve desteklendiğini görmekteyiz..... Komünist Sovyet idaresi, karşısında en büyük İslami güç olarak daima tarikatları görmüş ve onlara karşı sürekli olarak yoğun bir suçlama kampanyası ve sindirme politikası uygulamıştır. (Türer, 1993, 365)

Türkistan’da Bağımsızlık Mücadelesi ve Vehhabiliğin Bölgeye Girişi

Bozulan ve yozlaşan devlet düzeni, ekonomik sorunlar ve siyasi memnuniyetsizlik, halk içinde Çarlık yönetimine karşı tepkileri ayyuka çıkarmış bulunmaktaydı. Sadece Müslüman halka değil Ukraynalı, Lehli ve Yahudi vatandaşlara da aynı baskı ve zulüm sirayet etmişti. O dönemlerde komünizm yanlıları, ezilen halkları bir araya getirmeye çalışmakta ve kurulacak yeni düzenin, hepsinin sorunlarını çözeceğini vaat etmekteydi. Bundandır ki, çoğu tarikat ve öncüsü din adamları komünizm savunucularına destek vermiştir. Konu, özünde komünizmin yanında yer almak değil, mevcut rejimin karşısında yer almaktan ibarettir elbette. Kaynayan bir kazan haline gelmiş olan Türkistan coğrafyası, kendilerine müjdelenen bağımsızlık umudu ile bu hareketin destekçisi olmuşlardır ve nihayetinde 1917 yılında Çarlık’ın sonu getirilmiştir. (Gündüz, 2005, Çaha, 2017; Raufhan, 2019)

Bolşevik Devrimi’nin ardından başa geçen Lenin köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir. “Ulusların kendi kaderini tayin hakkı” çerçevesinde yeni Rus devleti bünyesinde bulunan halklara bağımsızlık vaat edilmiştir. Bu doğrultuda haklarını almak isteyen Türkler, Aralık 1917’de topladıkları Hokand Kurultayı’nın ardından Mustafa Çokyay önderliğinde Hokand Muhtariyet Hükümeti’ni kurmuştur ancak çok kısa bir süre içerisinde Kızılordu tarafından kanlı bir şekilde dağıtılmıştır (Gök, 2012). Yerine, 1918’de Taşkent merkezli Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti (TOSC) kurulmuştur.¹ Yıllardır bağımsızlık için gün sayan Türkistan halkları bu vahim olay karşısında büyük bir halk ayaklanması başlatmıştır. Esasında Türkistan Milli Bağımsızlık Hareketi (TMBH) olarak bilinmesi gereken bu ayaklanma, Rus kaynaklar tarafından çetevari bir imaj çizmek amacıyla “basmacı hareketi” olarak nitelenmiştir (Gümüş, 2015, 652). Bunun sebebi açıktır; illegal, devlet otoritesine karşı bir ayrılıkçı hareket olarak tanımlamak suretiyle müdahaleye meşru zemin hazırlamak.

Rusların İslamiyet’i aşağılayan tutumu ve baskıcı politikalarının üstüne bir de verdikleri bağımsızlık sözünü tutmamaları bardağı taşıran son damla olmuştur. Türkistan’da büyük bir destekçi kitlesine ulaşan bağımsızlık hareketine elbette din adamları da destek vermiştir. Orta Asya’nın güçlü tarikat ve dini önderleri ile kendilerini *Qorbaşı* (Korbaşılar)² olarak adlandıran TMBH liderleri aynı çizgide buluşmuştur. Kısa sürede Fergana’ya ve oradan tüm Türkistan’a sıçrayan milliyetçi dalgayı bastırmak adına büyük çaba harcayan Sovyet güvenlik kuvvetleri 1920’lerden sonra amaçlarına ulaşmıştır. 1924 yılında büyük ölçüde bastırılmış görünse de

¹ 1918’de hazırlanan ihtilal anayasasının yerine 1924’te yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasaya göre daha evvelden ilan edilen Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti dağıtılmış, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Sovyetleri kurulmuştur. Hazırlanan sonraki 1936 anayasasında ise Özbek Sovyeti Kırgızistan, Kazakistan ve Özbek Sovyeti olarak üç parçaya, Kafkas cumhuriyetlerinin de dağılarak Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan olmak üzere üç bölünmesine karar verilmiştir.

² Ali Bademci’nin Türkistan Millî İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa isimli eserinin birinci cildinde ayaklanmanın liderlerine ilişkin kullandığı unvandır. Detaylı bilgi için bkz: Bademci, Ali, (1975), “1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa Cilt: I”, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.226.

1935 yılına kadar TMBH, devletin varlığı için önemli bir tehdit olarak görünmüştür. Kızılordu'nun zulmünden kaçan bölge halkı çeşitli coğrafyalara dağılmıştır. “*Korbaşılar ve onları maddi manevî destekleyenler Türkistan'ı terk ederek Afganistan, Hindistan ve Doğu Buhara'ya doğru kaçmak zorunda kalmıştır.*” (Gümüş, 2015, 666). Ayaklanma sonrası pek çok Özbek Arabistan'a gitmiş ve orada Vehhâbilik ile tanışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Dine Bakışı ve Radikalleşmenin Temelleri

Aralık 1917'de devrimin ardından Lenin ve Stalin, yaptıkları bir konuşmalarında şu ifadelere yer vermişlerdir:

Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları Sibiryâ ve Türkmenistan Kırgızları ve Sart'ları, Kafkas-ötesinin Türk ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas Dağlıları, sizler!.. Camileri ve ibadethaneleri yıktırılmış, inanışları ve gelenekleri Çarlar ve Rusya'nın yıkıcıları tarafından boğulmuş olan sizler !.. İnanışlarınız ve gelenekleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız bundan sonra serbesttir ve dokunulmazlık içindedir. Milli hayatınızı serbestçe ve müdahalesiz şekilde organize ediniz. Bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm haklarının hakları gibi, İhtilal'in bütün gücü ve onun organları olan milletvekilleri işçiler, askerler ve köylülerin Sovyetleri tarafından korunacaktır. O halde bu ihtilali destekleyiniz! (USSR, akt. Topsakal, 1982, 35)

Daha önceki bölümlerde de söz edildiği gibi, devrimin tabanını kuvvetlendirmek adına Müslüman ve Türk halklara yönelik verilen cezbedici vaatler, gerçek bir temele dayanmadığını kısa süre içinde göstermiştir. Çok değil Bolşevik Devrimi'nden bir sene sonra Müslümanlara yönelik kısıtlayıcı uygulamalar baş göstermiştir. “*Bu tarihlerde Müslümanların milliyetçi kuruluşları dağıtılmış liderleri öldürülmüş veya hapse atılmıştır.*” (Topsakal, 2018, 697). Lenin'in ölümünün ardından 1924 ve 1936 yılında yeniden düzenlenen anayasa Türkistan'ı temelden etkileyecek değişiklikler öngörmekteydi. Örneğin TOSC bölünmüş ve yeni Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Sovyetleri kurulmuştur.¹

Dini anlamda önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Tek tip bir halk oluşturma amacıyla en önemli farklılıklardan olan din mefhumu ortadan kaldırılmak istenmiştir. Türkistan özelinde bakıldığında bunun önemi daha net anlaşılacaktır. Çünkü bu bölgedeki halk, federal bölgenin kurallarından ziyade genelde yerel ulema sınıfının kurallarına itibar etmektedir. Üstelik TMBH'nin etkileri henüz silinmemiştir ve yeni rejimin ideolojisine uymayacak şekilde din adamları merkezli bir yönetim anlayışı mevcuttur. Erşahin, konuyla ilgili şu ifadelerle bulunmuştur:

Türkistan hanlıkları içinde uleması ile İslam dünyasında ün salmış olan Buhara'yı sırasıyla Fergana vadisindeki Hokand ve Harezmi'deki Hive izliyordu. Özellikle Buhara; uleması ve dini kurumları ile diğer hanlıklara örnek teşkil ediyordu. (Erşahin, 2018, 701)

Ulema sınıfının gücünün farkında olan Sovyet Rusya, bu sınıfın ortadan kaldırılmasını yeni dönemde bir öncelik olarak belirlemiştir. Dini kurumlar kapatılmış (resmi olmayan), devlete bağlı (resmi olan) olanların açık kalmasına nadiren izin verilmiştir. Din adamlarından kendilerinden taraf olanlar ile işbirliği kurularak İslam ve komünizmin ortak yönlerini vurgulayacak vaatler verilmesi telkin edilmiş, dinde reform yapılması tavsiye edilmiştir. Ulema sınıfının maddi kaynaklarını kesmek amacıyla medrese ve vakıf gibi kurumlar da kapatılmıştır.

¹ Özellikle Fergana Vadisi anlaşmazlıkların odağı olmuştur. Orta Asya'nın dini merkezi sayılan pek çok kenti bünyesinde barındıran, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın kesişimindeki vadidir.

Farklı sovyetlere ayrılan Türk halkları arasında, birlik düşüncesini bozacak tohumlar ekilmiştir. (Bennigsen, 1988; Erdoğan, 2018)

Erşahin, buna istinaden şu tespitte bulunmuştur:

Türkler ise muhafazakârlar (kadimci ulema ve baylar/zenginler), milliyetçiler (bazı cedidci ulema ve ziyalılar/aydınlar) ve sosyalistler (bazı cedidci aydınlar) şeklinde üç gruptu. Toplum da daha ziyade örfe dayalı hayat süren kırsal kesim (yarı göçebe Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler) ve şeriatı esas alan yerleşikler/şehirliler (Özbekler ve Tacikler) olarak ayrılmışlar; birbirlerine yabancılaştırılmış hatta düşman haline getirilmişlerdi. (Erşahin, 2018, 706)

Bu gelişmelerin ardında yatan tek neden elbette ki Türk birliğini bozmak değildir. Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından resmi olarak hayata geçirilen komünist rejimin karakteristik özelliklerinden biri de dinlere olan bakış açısıdır. Marx'ın deyimiyle din "halkın afyonudur."

Ona göre; din olgusunun halkın bilinçlenmesine engel olan ve onun rasyonel hareket etmesinin önüne geçen olumsuz bir etkidir ve bu özelliği nedeniyle de tepeden tabana bir tür "bilinçlenme" olarak devrimci bir şekilde empoze edilen yeni Sovyet insanı (Homo Sovieticus) tipolojisine muhalefet potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. (Çaman ve Dağcı, 2010, 9)

Bu nedenle, yeni Rus düzeni her tür dini ve dinsel kurumu reddetmiştir. Bünyesinde barındırdığı onlarca millete, bu milletlerin sahip olduğu farklı din, dil, kültüre rağmen uygulanan bu politika ileriye yönelik pek çok sorunun temelini teşkil etmiştir. Orta Asya Türk toplumlarının büyük oranda İslamiyet'i benimsemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk kimliğinin dini bağlamda bundan yara almaması mümkün değildir.

Artan ateizm propagandası ve dinden uzaklaştırmaya teşvik, tesettürün yasaklanması, İslami kurumların kapatılması gibi eylemler uygulamaya konmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu politikalar görece yumuşamış İslam'ın, devlet kontrolü altında sürdürülmesi amacıyla Orta Asya Müslüman Ruhani Kurulu (SADUM) kurulmuştur (Çaman ve Dağcı, 2010, 14). Ancak bu kurum, daha ziyade İslam'ın etkisini kırmak için kullanılmış ve başarılı da olmuştur. Türkistan'ın dini merkezi olan Özbekistan özelinde bu çalışmalar yoğunlaştırılmış, mescit ve medreseler yakılmış, değerli eşyalarına el konmuştur. Dini eğitim sistemi tamamen tasfiye edilmiştir. Öyle ki, 1989 yılına gelindiğinde bütün Sovyetler'de sadece Buhara ve Taşkent'te bulunan iki medrese açıktır. "İmamların çoğu takibata alınmış, birçoğu idam edilmiştir" (Derin, 2006, 9).

Tüm bu baskıcı politikalara ve çabalara rağmen İslam'ın yok edilememiş olmasındaki en büyük etken şüphesiz ki yukarıda adı geçen İslami akımlardır. Devlet kontrolüne alınamayan, gizli den gizliye sürdürülen ibadetler, zikir ve tasavvuf sohbetleri ile İslami değerler yaşatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan bir diğer sebep de İslam'ın, Sovyetler bünyesindeki farklı halklar arasında birleştirici bir unsur olarak öne çıkmasıdır. Asimile olmamak adına Müslüman halkın dini gelenek ve göreneklerine daha da sıkı sarıldığını belirten Türer, bu noktada tarikatların etkisi ve gücünü şu sözlerle açıklamaktadır:

Sufi tarikatlar; XI. asırdan itibaren İslam'ı tebliğ ve O'nu dış tehditlere karşı muhafaza etme görevlerini üstlenerek, Türk dünyasının hızlı Müslümanlaşmasında ve orada İslam'ın kalıcı bir şekilde yerleşmesinde en aktif rolü oynadıkları gibi, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin Rus hâkimiyetine girdiği son dönemlerde de, bir taraftarı Rus işgalcilere karşı

yapılan silahlı İslami direniş hareketlerini bizzat yönetmişler, diğer taraftan Komünist idarenin İslam aleyhine yürüttüğü yoğun propaganda ve Müslümanları sindirme kampanyasına karşı Müslüman halkı yönetim aleyhine şuurlandırarak inanç ve kültürlerini muhafaza etme hususunda, tahminlerin ötesinde gizli bir mücadele vermişlerdir. (Türer, 1993, 366)

Özellikle Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler bünyesindeki Müslüman halklar, pasif kalmamışlar ve dünyada olan gelişmelere kulak tıkamamışlardır. SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemde Özbek ve Tacikler; Afgan mücahitlere katılmak için Pakistan'a geçmiş, Pakistan'da radikal İslami anlayışa sahip medreselerde eğitim almışlardır.

Afganistan'ın İşgalinin Özbekistan'a Etkisi

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali pek çok anlamda dönüm noktası olmuştur. 1979 yılında başlayan işgale, uzun zamandır dış dünyadan soyutlanmış olan Orta Asya halkları da sessiz kalmamıştır. Zira bu bölge onlar için çok da yabancı değildir. 20. yüzyılın başından itibaren meydana gelen ayaklanmaların ardından, göç etmek zorunda kalan insanların çoğu Afganistan'a gitmiştir. Ülkenin kuzeyinde çok sayıda şehir kurmuş ve yerel halk ile bağlarını kuvvetlendirmişlerdir. İşgal başladığında ise bu şehirlerin lojistik bakımdan kritik öneme sahip olması avantaj yaratmıştır. (Demir ve Yılmaz, 2017; Ülger, 2008)

Yıllar süren Sovyetlerin komünist dayatması altında sıkışık kalmış olan Orta Asya Müslüman halkları, Afganistan'a gerçekleştirilen müdahalede adeta bir cevap sahası bulmuştur. Sovyet ateizmi ve komünizmine karşı, din kardeşlerine destek olmak amacıyla pek çok Özbek ve Tacik vatandaşı Afganistan'a gitmiştir. Buradaki esas nokta ise Özbekler başta olmak üzere savaşa katılan diğer Orta Asya Müslümanlarının siyasal İslam, mücahitlik ve cihat fikirleri ile tanışmış olmalarıdır. (Demir ve Yılmaz, 2017)

1920'lerden beri Afganistan'da yaşamakta olan Özbeklerin çoğu Vehhabiliği benimsemiştir. Suudi Arabistan bu Özbekleri Orta Asya'ya Vehhabiliği yaymak amacıyla kullanmıştır. Afganistan'da aldıkları eğitim ve edindikleri tecrübeyle geri dönen bu gruplar aracılığıyla Vehhabilik Orta Asya'da hızla yayılmaya başlamıştır. Özbekistan ve Kırgızistan başta olmak üzere bölgedeki cami ve medreseleri finanse etmiştir. Akimjan Kyzy'a göre buradaki amaç

İslami eğitim merkezleri ve medrese açmak suretiyle kolayca etkilenebilen ve dünyada olup biten birçok şeyden habersiz fakir gençleri, Vehhhabilik doktrini çerçevesinde aktif hale getirmeye çalışmaktır. (Akimjan Kyzy, 2018, 32)

Böyle bir ortam içerisinde yükselen Sovyet tehdidine karşı bir araya gelen Müslüman ülkeler, radikal gruplar ve Rusya karşıtı büyük güçler bir cephe oluşturmuştur. Demir ve Yılmaz konuya ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Afganistan cihadına yönelik uluslararası iş paylaşımında dini medreselere ekonomik destek sağlama görevi, Basra Körfezi'ndeki zengin Arap ülkelere, özellikle de Suudi Arabistan'a verildi. Silah yardımı işini ABD ve İngiltere üstlendi. Pakistan ise yardımların koordinasyonundan sorumluydu. (Demir ve Yılmaz, 2017)

Orta Asya'nın en önemli bölgelerinden biri olan Fergana Vadisi, Orta Asya'dan Afganistan'a giden gönüllülerin merkezi olarak öne çıkmıştır. Vadi'nin izole bir konumda olması, birçok siyasi ve dinî kişi ile entelektüeller için sığınak vazifesi görmüştür (Demirci, 2012, 36). Zira Fergana, devlet karşıtı hareketlerin içinde yer almasıyla da bilinen Nakşibendiyye tarikatı ile

Kübreviyye ve Kadiriyye tarikatlarının en yaygın olduğu alanlardan birisidir. Bölgenin yapısı, dini oluşumlara ve cihatçı fikirleri sergilemeye müsaittir. Bu nedenle, radikal grupların ve liderlerinin sığınacağı bir liman olarak görülmüştür çoğu zaman. Aynı dönemde İran İslam Devrimi'nin yaşanması ve Sovyetler'in Afganistan'da başarılı olamayışı, bu unsurları iştahlandırmıştır. Taliban rejiminin kurulması, dine dayalı bir yönetimin de kurulabileceği fikrini güçlendirmiştir. (Demirci, 2012; Demir ve Yılmaz, 2017). Öte yandan, Mihail Gorbaçov'un başlattığı *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılandırma) politikası da bu hususta etkili olmuştur. Sovyetler'in dağılmaya yüz tutmuş yapısını toparlayabilme umuduyla başlatılan bu politika çerçevesinde ülkede demokratikleşme ve özgürleşme adına adımlar atılmıştır. Ancak, devlet içindeki muhalif unsurlar bu özgürleşmeyi fırsat bilip daha da güç kazanmışlardır.

“Bölgede radikal eğilimli İslami Yeniden Doğuş Partisi 1990'da Astrahan şehrinde kurulmuştur.” (Bodur, 2004) “Tacikistan'da aynı dönemde kurulan Tacikistan İslami Rönesans Partisi Taliban'dan güçlü destek bularak Tacikistan iç savaşının önemli taraflarından biri haline gelmiştir.” (Demir ve Yılmaz, 2017) Zaman içinde diğer radikal gruplar bir araya gelerek 1996'da Özbek İslami Hareketi adı altında toplanmıştır. İktidarı devirip yerine bir İslam devleti kurma yönündeki niyetlerini açıkça belirten bu örgüte çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı değinilecektir. Ancak burada değinmek istediğimiz nokta; bölgenin radikal İslami örgütlenmelere ne kadar meyilli olduğunu gözler önüne sermek ve komşu ülkelerde meydana gelen gelişmelerin (Tacikistan örneğinde olduğu gibi) bu gruplar üzerinde ne denli etkili olabileceğini ortaya koymaktır.

1991 Sonrası Süreç

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletleri, kuracakları yeni düzende dinin nasıl konumlanacağı konusunda tereddüt yaşamışlardır. Halk ise hem dini hem de siyasi özgürlüğü kazanmış olmanın verdiği rahatlıkla İslam'a daha sıkı sarılmıştır. Şehirleşmenin çok fazla olmadığı ve nüfusunun çoğu kırsal alanda yaşamakta olan Özbekistan ve Tacikistan için bu durum sorun yaratmaktaydı. Çünkü bu denetim boşluğunu fark eden yabancı unsurlar, bölge halkını istedikleri yöne çekebilirdi. (Akdoğan, 2014, 38) Zira, Sovyetlerin baskıcı politikaları nedeniyle yer altına çekilmiş olan dini faaliyetler, özellikle de kırsal bölgelerde, herhangi bir denetime tabi tutulamıyordu.¹ Bunun en önemli sebeplerinden bir de din adamlarının bilgi ve sayı olarak yetersizliği idi. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi her tarikatın ayrı bir öğretisi ve uygulamada farklılıkları bulunmaktaydı. Kimisi rejim için bir tehdit oluşturmazken kimisi bu denetimsizliği fırsat bilerek radikalleşme yolunda ilerliyor, hem güç anlamında etki alanını genişletiyor hem de insanları yönlendirebilme kabiliyetini geliştiriyordu. Böyle bir ortam ise yeni kurulan Orta Asya cumhuriyetleri bakımından tehdit teşkil ediyordu.

Şehirli kesim ise daha farklı bir İslam anlayışına sahip idi. Müslümanlığı bir kimlik olarak benimsemişti ancak uygulamadaki bilgi eksikliği ve dezenformasyon sorun yaratmaktaydı. Kırsal kesimdekilere kıyasla günlük yaşama yansıyan dini pratikler konusunda daha zayıftılar. Bu nedenle halk, kendilerini yönlendirecek din adamlarına ihtiyaç duymaktaydı. On yıllardır süregelen Sovyet devlet sisteminin bir sonucu olarak halka yetecek kadar çok ve yeterli eğitime sahip din adamı bulunmamaktaydı. Bu durum da yabancı din adamlarının bölgeye girmesinin,

¹ Buradaki denetimden kasıt zamanında Sovyet kurumlarının denetim adı altında gerçekleştirdiği kapatma ve yasaklama faaliyetleri değildir. Dini kaidelere ve Kur'an esasına riayetini objektif olarak devletin resmi kurumlarınca denetimi kastedilmektedir.

radikal dini düşüncelerin yayılmasının ve kitlelerin yönlendirilmesinin önünü açmıştır. (Akdoğan, 2014; Demir ve Yılmaz, 2017)

Devlet kontrolünün dışında ortaya çıkmış olan dini eğitim kurumlarını bir düzen içerisinde yönetmek gerekmekteydi. Bu nedenle eğitimi din adamlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Söz konusu eksikliği gidermek adına pek çok kişi devlet tarafından Suudi Arabistan'a ya da Mısır'a eğitime gönderilmiştir. Vehhâbiliğin yayılmasına hız kazandıran en önemli faktörlerden birisi de bu olmuştur.

Bölgedeki halk ve mensubu oldukları tarikatlar, İslam'ın artık daha rahat bir şekilde yaşanabileceğini umarken, zaman içerisinde beklemediklerini bulamayacaklarını anlamıştır. Çünkü yeni devletlerin başına gelen liderlerin çoğu, evvelde Komünist Parti bünyesinde ya da devlet kademelerinde üst makamlarda bulunmuş kişilerdir. Örneğin Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, Komünist Parti'nin ilk sekreteridir (Derin, 2006, 10). Toplumun ve coğrafyanın radikalleşmeye ne kadar müsait olduğunu bilen Kerimov, eski Sovyet alışkanlıklarının da getirdiği bir refleksle, zaman içinde kısıtlamaları yeniden getirmiştir. Devletin bekası için gerekeni yapmış olsa da uzun vadede dini radikalizmi tetikleyen bir neden de bu olmuştur. Çünkü, ileride daha detaylı değinilecek olan kimi uygulamalar, devletin güvenliğinden ziyade eski baskıcı uygulamaları hatırlatan temel dini özgürlüklere ket vuran bir yapıya bürünmüştür. Söz konusu etken sadece Özbekistan için değil diğer Orta Asya devletleri için de söz konusudur.

Esasında bağımsızlığın ilk yıllarında Kerimov yine de, ülkeyi bir arada tutmak ve milli bilinci inşa etmek adına en büyük ortak payda olan İslam'a tutunmuştur. Yeni camiler açılmış, İslami eğitim almak isteyen öğrencilere engel olunmamış, günlük hayattaki dini pratikler serbest bırakılmıştır. Fakat tüm bunların yanında Kerimov, komünist ideolojide yetişmiş bir kişidir ve dine bakış açısı farklıdır. (Behar vd., 1994) Başlangıçtaki dini serbestleşmeye rağmen Özbek Anayasası'nı sekülerlikten ödün vermeden hazırlamıştır:

Anayasa din özgürlüğü ve vicdan hürriyetini garanti etmektedir (Özbekistan Anayasası, md 18). Anayasa metnine göre Özbekistan din ve devlet işlerinin ayrıldığı seküler bir devlettir (Özbekistan Anayasası, md. 61). Anayasal olarak dini temelli her türlü düşmanlık yasaklanmış (Özbekistan Anayasası, md. 13) ve inançsızlık da koruma altına alınmıştır (Özbekistan Anayasası, md.31). Aynı zamanda seküler devletin gereği olarak dini temellerde bir parti kuruluşu da Özbek Anayasası tarafından yasaklanmıştır (Özbekistan Anayasası, md.57). (Çaman ve Dağcı, 2010, 13-14)

Eski alışkanlıklar doğrultusunda, tıpkı Sovyetler'in yaptığı gibi, Kerimov da zaman içinde din üzerindeki devlet kontrolünü artırmıştır. Kamusal alanda İslami giyim tarzını yasaklamış, erkeklerin sakal bırakmasını, toplu Kur'an okuma ve mevlit törenlerini engellemiştir. Bu durum; toplumun temelinde yatan dini akımların radikalleşmesi potansiyelini yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü en temel haklardan olan kişinin dini inancının gerektirdiği şekilde giyinmesi ve dinin gereklerini yapabilmesi özgürlüğüne kısıtlama getirilmesi, argümanlarına "kendilerince haklı" bir temel oluşturmuş ve ne yazık ki radikal grupların propagandalarına malzeme vermiştir. Burada Kerimov'un hatası devletin güvenliği için radikal grupların etkinliğini azaltacak kararlar alması değildir. Hata, bunu yaparken aldığı önlemlerin dozunun, radikal olmayan kişilerin, halkın içinden muhafazakar insanların bile tepkisini çekecek, onlarda rahatsızlık uyandıracak derecede olmasıdır.

Elbette ki dini eğitim kurumları, bağımsızlığın kazanılmasının ardından en çok gündeme gelen konulardan biri olmuştur. "1993'e kadar yalnızca Özbekistan'da 5000'e yakın devlet kontrolü dışında dini okul açılmıştır" (Haghayeghi, 1995, akt. Demirci, 2012). İslam Kerimov'un

getirdiği kısıtlamalardaki aşırılık, bir noktadan sonra diktatörlüğe evrilmeye başlayınca halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ülkenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasına karşın halkın fakir olması, bu kısıtlamalarla birleşince devlete karşı bir hareket ihtimalini güçlendirmiştir. Vefatından önce yaptığı son düzenlemelerden birinde yine kapsamlı yasaklar getirmiştir. Ramazan ayında yapılan toplu iftarların, öğrencilerin camide teravih namazı dâhil tüm vakitlerde namaz kılmasının, başkalarına kendi evinde bile olsa Kur'an öğretmenin ve gençlerin hacca gitmesinin yasaklanması halk içindeki huzursuzluğu artırmıştır (Güngör ve Polat, 2012, 136). Kerimov'un bu endişesinin temelinde, Özbekistan'ın Tacikistan ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi, dini akımlar nedeniyle ortaya çıkabilecek tehditleri engelleme arzusu yatmaktadır. Ancak aldığı bu önlemlerin, amacıyla ne derece uyumlu ya da ne kadar etkili oldukları tartışmaya açıktır.

Peki, neden Özbekistan radikalist grupların uğrak mekânı haline gelmiştir? İslami hareketlerin Orta Asya'daki merkez üssünün Özbekistan olması en temelde, ülkenin kimlik kodlarının dini ve tasavvufi akımlar üzerinden şekillenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yüzyıllardan beri süre gelen büyük tasavvufi akımların, tarikatların ve din adamlarının ana yurdu olmuştur. Halk, Rus federal devletinin ya da federe yönetimlerden ziyade, din âlimlerinin yönlendirmelerine daha açık olmuştur. Çünkü uzun yıllar boyunca Rus yönetimlerine karşı İslami kimliğin koruyucusu olma rolünü üstlenmişlerdir ve halk üzerindeki etkileri daha fazladır.

Öte yandan Orta Asya geneline bakıldığında Özbekistan nüfus bakımından da bir üstünlüğe sahiptir. Hem nüfusun diğer ülkelere oranla daha çok oluşu hem de komşu ülkelerde yaşayan Özbeklerin sayısı oldukça fazladır. Bu da Özbekistan özelinde gerçekleşecek bir dini hareketliliğin, kısa sürede diğer ülkelere yayılabilme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. (Demirci, 2012; Akdoğan, 2014)

Elbette taşmaya hazır olan bu kazanın altına fırsatı kaçırmayıp odun atanlar da çok olmuştur. 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle gözlerini Orta Asya'ya çeviren Amerika Birleşik Devletleri (ABD), çöküş süreci başladıktan sonra bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Çözümü hızlandırmak adına, *Yeşil Kuşak Projesi* doğrultusunda öne çıkan İslami grupları desteklemiştir. 1991'den sonra ise bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler için Rusya'ya alternatif bir büyük güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece bu nedenle değil, Çin ve Rusya'da ilerlemekte olan nükleer faaliyetler ve kurulması planlanan yeni tesisler, bölgenin sahip olduğu yer altı kaynakları da ABD'yi bölgeye adım atmaya teşvik eden faktörler arasındadır. (Arı ve Pirinççi, 2010) İşte bu durum, daha önce izah edilmeye çalışıldığı gibi, radikal grupların dış güçler tarafından kullanılmaya açık hale gelmesine ve devletin güvenliğine tehdit oluşturmasına yol açmıştır.

Renkli Devrimler ve Andican Olayları

2000'li yılların başlarında Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde ortaya çıkan ve genellikle Rus yanlısı iktidarın değişmesiyle sonuçlanan ayaklanmalar dizisi "Renkli Devrimler" olarak anılmaktadır.¹ Bu bölümde, ilk olarak Gürcistan'da ortaya çıkan ve bölgeye sirayet eden gelişmelerin Özbekistan'daki yansımalarını ele alacağız.

Yeşil Devrim olarak anılan olayların merkezi, Özbekistan'da Fergana Bölgesi'ndeki Andican şehri olmuştur. 2005'te Ekremiler adında bir gruba mensup 23 kişi anayasal düzeni zorla

¹ Sırasıyla; Gürcistan (Kırmızı Devrim/Karanfil-Kasım 2003), Ukrayna (Turuncu Devrim-Kasım 2004) ve Kırgızistan (Sarı Devrim-Mart 2005) en son Özbekistan (Yeşil Devrim-Mayıs 2005)'da gerçekleşmiştir.

değiştirme ve yerine İslami bir devlet kurma suçlamasıyla tutuklanmıştır. Bu karara tepki gösteren halk, ayaklanarak sokak gösterileri düzenlemiş ve hapisanede bulunan Ekremiler'e mensup kişilerin serbest bırakılmasını talep etmiştir. İslami temelli yaşanan olaylar nedeniyle bu harekete Yeşil Devrim denilmiştir. Peki, bu gelişmelerin perde arkasında yatan şey nedir ve Ekremiler olarak anılan grup kimdir?

Ekremiler'in; çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak ele alınacak olan Hizb-ut Tahrir örgütünü reddeden grup olduğu bilinmekle birlikte, bu grup Hizb-ut Tahrir üyelerinden biri olan Ekrem Yoldaşov tarafından kurulmuştur ve güçlü bir kitlesi bulunmaktadır. “*‘İmana Yol’ isimli kitaplarıyla tanınan Ekremiler’in, dini grup olmanın yanı sıra kurdukları şirketlerle ekonomik alanda da örgütlendikleri belirtilmektedir.*” (İnternet Haber, 2005).

2005 Mayısının ikinci haftasında başlayan gösteriler ilk etapta barışçıl bir seviyede seyretmekteydi. Ancak 13 Mayıs günü, söz konusu grup üyelerinin mahkemesinin olduğu gün, olayların gidişatı değişmiştir. Gece saatlerinde Ekremiye tarikatına mensup bir grup silahlı kişinin hapisaneyi basarak yüzlerce mahkûmu serbest bırakması ve polislerin rehin alınması üzerine Kerimov, Kırgızistan örneğini göz önünde bulundurarak sert bir müdahalede bulunmuştur (İnternet Haber, 2005). Yüzlerce kişi, Özbek Ordusu tarafından açılan ateş nedeniyle hayatını kaybederken pek çoğu da yaralanmıştır. Resmi makamlarca yapılan açıklamalarda ölü sayısının 187 olduğu söylene de bu sayının binleri bulduğu da iddialar arasındadır (Euronews, 2016). Olayların bastırılmasının ardından ise binlerce kişi fişlenerek seri şekilde tutuklama dalgası başlatılmış, “*yabancı televizyon kanallarının yayınına yasak getiren Özbekistan yönetimi, Kazakistan ile sınırı da kapatmıştır*”. (İnternet Haber, 2005)

O dönemde izlediği yöntemin arkasında duran İslam Kerimov'un vefatının ardından olayla ilgili yeni bilgiler ortaya çıkmıştır.

Başsavcı Yardımcısı Svetlana Artukova Özbek haber ajansı Kalampir'e verdiği röportajda Andican Katliamı hakkında çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Artukova kendisinin de Andican'daki olayları soruşturan ekipte bulunduğunu ve masum insanların da bölgede öldürüldüğünü itiraf etmiştir... Artukova 'Haberleşmenin durumu kötüydü. Kumandanlar da direktifleri uygun bir şekilde yerine getirmediler. Yeterli hazırlık yoktu. Hatalar yaptık' dedi. (Qırım Haber Ajansı, 2020).

Ancak Andican Olayları, diğer renkli devrimlerden farklı bir karaktere sahiptir. İslami bir temeli bulunan bu ayaklanmanın başarıya ulaşması halinde Kerimov yönetimi yıkılacak ve yerine, İslamcılarının getireceği bir kişi oturacaktı. Bu durum ise ne ABD'nin ne de Rusya'nın isteyeceği bir sonuç olurdu. O nedenle, Yeşil devrim daha lokal bir seviyede “prova” olarak kalmıştır demek yanlış olmayacaktır (Oğan, 2005). Fakat şunu da söylemek gerekir ki; bu tip bir ayaklanma vesilesiyle Kerimov yönetiminin zayıflaması elbette ki ABD'nin işine gelirdi. “*Bu sayede her iki grubun çatışarak güç kaybetmesi ise ülkeye “üçüncü” bir gücün gelişini kolaylaştırıcı etki yapabilirdi*” (Oğan, 2005).

Özbekistan İslami Hareketi

Daha önce de söz edildiği üzere radikal dini grupların örgütlü bir şekilde ortaya çıkışı 1970'lerde olmuştur. Afganistan'ın işgalinin bu konudaki payı yadsınamaz elbette. O dönemde Vehhabilik ile tanışan Özbek ve Tacikler, küçük çaplı örgütler kurarak mücadelelerini sürdürmüştür. Gorbaçev'in uygulamaya koyduğu *glasnost* ve *perestroyka* politikalarının ardından sayıları gün geçtikçe artan bu örgütlerden bazıları Bereket, Adalet, Tövbe ve İslam

Leşkerleri'dir (Akdoğan, 2014, 50). Ancak büyük ölçekli örgütler haline gelmeleri 1991 sonrasında gerçekleşmiştir. Kurulan yeni yönetimlerden belediklerini bulamayan radikal İslamcı gruplar, faaliyetlerine hız kazandırmışlardır. Fergana Vadisi bu grupların toplanma merkezi haline gelmiştir. Orta Asya geneline yayılmış olan yeraltı dini kuruluşları, tarikatlar ve tekkeler aracılığıyla üye toplamışlardır.

1990'ların başında İslami Rönesans Partisi'nden ayrılan, ileride Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)'nin kurucusu olacak iki isimden Tahir Yoldaşev *Adalet Partisi'nin*, Cuma Namangani ise *Tövbe* grubunun kurulmasına öncülük etmiştir. Bu grupların amacı İslami gelenekleri yaşatmak ve şeriatı uygulamak olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1992'ye kadar geçen süreçte, örgütün popülaritesi artmış halk tarafından adalet sağlayıcıları ya da toplum huzurunu koruyan dini polis gücü olarak tanımlanmaya başlamıştır (Akdoğan, 2014, 53). İki grubun yandaşları 1991'de Özbekistan Komünist Partisi genel merkezini işgal etmişlerdir (Fredholm, 2003, 3).

Bu oluşumdan ve eylemlerinden rahatsız olan Kerimov yönetimi 1992'de Adalet Partisi'nin faaliyetlerini yasaklamıştır. Daha doğrusu Kerimov, radikal İslami gruplara yönelik sistematik bir mücadele başlatmıştır. Ancak bu kapsamda alınan tedbirler öyle boyutlara ulaşmıştır ki, ülkede iktidara yönelik yapılan en ufak bir eleştiri dahi rejim karşıtlığı olarak anılmış ve tutuklamalar yapılmıştır. Bölgede yaygın olan dini eğitim kurumlarına üyelik, artık en büyük suç haline gelmiştir. Bu gibi gelişmeler ülkedeki dini radikalizmi tırmandırmış ve bu tip grupların çok daha kolay üye bulmasını sağlamıştır. Kapsamlı tevkifat dalgası üzerine Yoldaşev ve yandaşları Tacikistan'a geçmiş ve oradaki iç savaş boyunca Birleşik Tacik Muhalefeti'nin yanında aktif rol almıştır. 1997'de savaşın bitmesinin ardından Afganistan'a gitmiş Usame bin Ladin'in güçlerine katılmışlardır. (Weitz, 2004, 506)

Örgütün kuruluş yılına dair farklı bilgiler mevcuttur.¹ Tahir Yoldaşev ve Cuma Namangani önderliğinde kurulan Özbekistan İslami Hareketi; Taliban'ın desteğini almış ve Orta Asya'da bir İslam devleti kurma amacıyla yola çıkmıştır. Örgütün ideolojik alt yapısında Usame bin Ladin çok etkili olmuştur.

Örgütün en ses getiren eylemi 1999'da İslam Kerimov'a düzenledikleri bombalı suikasttır. Saldırıdan yara almadan kurtulan Özbek Cumhurbaşkanı, bu olayın ardından geniş kapsamlı bir tahkikat başlatmıştır. Saldırılı ÖİH üstlenmiştir ancak Kerimov, olayla ilgisi olduğu şüphesiyle Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'ye ait tüm okulları kapattırılmış, tüm çalışanlarını da sınır dışı etmiştir. (RUSEN, 2017) Aynı yıl Ağustos ayında Oş'ta dört kamu görevlisini, bir ay sonra dört Japon jeologu ve sekiz Kırgızistan vatandaşı kaçırılmıştır.

Mayıs 2001'de Hezb-e İslami Türkistan (Türkistan İslam Partisi) adıyla bir siyasi parti kurduğunu ilan eden Namangani, faaliyet alanına sadece Özbekistan'ı değil, aynı zamanda Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Sincan'ı da dâhil etmiştir (Fredholm, 2003, 10). Örgütün tam da dönüşüm içinde olduğu ve Taliban ile ilişkilerini kuvvetlendirdiği bu dönemde gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin 2001'deki Afganistan müdahalesinde, Taliban güçlerinin yanında yer alan ÖİH, ekonomik anlamda büyük darbe

¹ Zeyno Baran, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell tarafından hazırlanan "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus: Implications for the EU" isimli çalışmaya göre örgütün kuruluş yılı 1992, Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur'un "Orta Asya'da Militan İslamcı Hareketler ve Vahhabilik" adlı makalesinde yer verdiğine göre 1996, Richard Weitz'in "Storm Clouds over Central Asia: Revival of the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU)?" isimli çalışmasına göre ise 1998 yılında kurulmuştur. Bu nedenle hepsinin ortak noktası olarak, örgütün Tacik İç Savaşı döneminde temellerinin atıldığını söylemek mümkündür.

almış, ayrıca kurucularından olan Cuma Namangani ölmüştür.¹ Toparlanmak adına geri çekilen örgüt içinde ayrışmalar başlamıştır. Terör ile mücadele noktasında Amerika ile işbirliği yapan bölge ülkeleri sayesinde örgüt zayıf vermiştir. (Fredholm, 2003)

2002'de Kırgızistan Bişkek'te, 2003'te ise Oş'ta bir döviz bürosuna bombalı saldırı düzenlemiştir. Örgütün ses getiren bir diğer önemli saldırısı ise 2004'te Taşkent'te intihar bombacısı kullanarak gerçekleştirdiği saldırıdır. 2004 yılı içerisinde Taşkent'te iki bombalı saldırı daha yapan örgüt, sonraki yıllarda hedefini Tacikistan'a çevirmiştir. Kısa sürede büyük bir kitleye ulaşan örgüt 2000'lerde bölge ülkeleri için önemli bir tehdit haline gelmiştir. (Counter Extremism Project, 2020)

Eylemlerine bombalı saldırılar ile devam eden ÖİH, 2012 yılında Tehrik-i-Taliban Pakistan ile birlikte Pakistan'daki Bannu hapishanesine gerçekleştirdiği eylemin ardından TTP komutanı Adnan Rashid dâhil yaklaşık 400 militanı serbest bırakmıştır (Counter Extremism Project, 2020). Taliban ve El-Kaide ile birlikte Afganistan ve Pakistan'da eylemlerde bulunan ÖİH, 2015 yılında Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) yayın organlarından El-Bayan Radyosu'nun duyurduğu üzere İŞİD'e bağlılığını açıklamıştır (BBC, 7 2015). Çeşitli devletlerin istihbarat servisleri ve diğer radikal örgütler tarafından finanse edilmekte olan ÖİH, Orta Asya ülkelerinde bulunan kimi camilerden ve vakıflardan da para yardımı almaktadırlar. Önemli gelir kaynaklarının bir diğeri ise eroin ticaretidir. (Fredholm, 2003, 5).

Hizb-ut Tahrir

Hizb-ut Tahrir el İslami (İslami Kurtuluş Partisi), Orta Asya'da da faaliyet gösteren ve popüleritesi olan bir örgüt olsa da kuruluş itibarıyla çok daha eskilere dayanmaktadır. “*Bu örgüt, Filistinli eğitimci ve siyasetçi Takiyuddin el Nahbani tarafından 1952-1953 yılları arasında kurulmuştur.*” (Akdoğan, 2014, 55). Amaçları şeriat düzeni üzerine kurulacak bir halifelik sistemi kurmaktır. Örgüt, ÖİH'nin aksine şiddet kullanımına karşı olduğunu beyan etmektedir.³ Bu tutumları İslami düzeni isteyen ancak barışçıl yollarla olmasını dileyen halk kitleleri tarafından daha çok tercih edilmesini sağlamıştır.⁴ Bir diğer öne çıkan özelliği ise sadece Orta Asya⁵ ve körfez bölgesindeki Müslümanlara değil, Çin'deki Uygurlara da hitap etmesidir.⁶ Uygurları kurtarmayı vadetmektedir (Ülger, 2008, 452).

HT'nin en belirgin örgütlenme biçimi, sayıları beş ilâ yedi kişi arasında değişebilen gizli hücrelerdir. Hücrenin başında bulunan kişi dışında diğer hücre üyeleri bir üst

¹ Örgütün diğer kurucu üyesi Tahir Yoldaşev 2009'da ABD saldırısı sonucu öldürülmüştür.

² Örgütün nerede kurulduğuna dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Akdoğan, Doğu Kudüs'te Ürdün denetimindeki topraklarda kurulduğunu belirtirken Bodur, Suudi Arabistan'da kurulduklarını ifade etmiştir.

³ Şiddet karşıtı olduğunu vurgulayan bir örgütün, resmi yönetimleri devirip tek bir halife liderliğinde yeni bir İslam devleti kurmayı amaçlaması da esasında bir şiddet eylemidir. Ayrıca örgütün dağıttığı bildirilerde açık ifadelerle Yahudileri nerede görürlerse öldürmeleri emredilmiştir. (BBC News, 2003)

⁴ Hizb-ut Tahrir'in daha hızlı yayılmasının sebeplerinden birisi de halkın, mevcut yönetimin yetersizliğine bir alternatif olarak İslami Kurtuluş Partisi'ni görmesidir. Sosyal adaletsizlik, işsizlik, yoksulluk gibi faktörler halkı yönetime karşı bir tavır almaya itmekteydi. Bu noktada da Hizb-ut Tahrir bir çıkış yolu olarak görülmüştür kimi çevreler tarafından.

⁵ Örgütün Orta Asya'daki merkezi başta radikalizmin göbeği Fergana Vadisi olmakla birlikte, Namangan ve Oş vilayetleridir.

⁶ Hizb-ut Tahrir Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Türkiye, Özbekistan, Çin ve Rusya tarafından yasaklanmıştır. Ancak, örgütün uluslararası hareket üssünün Londra olması nedeniyle İngiltere'de faaliyetleri serbest bırakılmıştır. Bir dönem yasaklanması gündeme gelmişse de, şiddet eylemlerine karışmadığı gerekçesiyle bu fikirden vazgeçilmiştir. (Counter Extremism Project, Hizb-ut Tahrir, <https://www.counterextremism.com/threat/hizb-ut-tahrir>)

basamakta kimin yer aldığını bilmemektedirler. (Akçalı ve Efeğil, 2003, akt. Salih Akdoğan).

Yöntemleri basılı yayınlar ile halka ideolojilerini ve amaçlarını anlatmak, din düşmanlarına ve kapitalizme karşı İslam'ın ve şeriatın yüceliğini öne çıkarmak ve bildirimler dağıtmak gibi daha şiddetten uzak eylemlerdir. Örgütün çeşitli ülkelerde farklı farklı kolları bulunmaktadır. Özbekistan'da etkin olanı ise Ekremiler grubudur. Ekrem Yoldaşev'in liderlik ettiği grup "İman Yolu" adlı eserleri ile halk arasında yayılma alanı bulmuştur. Fakir ve eğitimsiz gençlere, zenginlerden aldıkları bağışlarla yardım ederek halkın takdirini kazanmaya çalışmışlar ve bu gençleri etki altına almışlardır. 2003'teki ABD'nin Irak müdahalesinin ardından yaptıkları propagandalar, açık açık cihat çağrılarını haline dönüşmüştür. Destek veren kesim içerisinde ayrışmalar başlamış ve artık silahlı mücadele gerektiğine dair sesler yükselmeye başlamıştır. (Kang, 2010, 71)

Ancak bu grubun adının dünyada duyurması Andican olayları sırasında olmuştur. 2005 yılında Ekremilere mensup olduğu iddia edilen 23 işadaminin, radikal dini örgütlere mensup olma ve yolsuzluk suçlamalarıyla hapse atılmaları üzerine başlayan protesto gösterileri Mayıs ayında bir halk ayaklanmasına evrilmiş ve hapisteki örgüt mensupları kaçırılmıştır. Bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastıran Kerimov yönetimi uluslararası arenada büyük tepki çekmiş olsa da, Ekremiler büyük darbe almış ve ülke dışına dağılmışlardır. Özbekistan'da eski gücünü kaybetmiş olsa da günümüzde kırktan fazla ülkede faaliyet göstermeye devam etmektedir. (İnternet Haber, 2005)

Sonuç ve Değerlendirme

Brzezinski'nin tabiriyle ABD'nin jeopolitik ödülü ve satranç tahtasının merkez karesi, Mackinder'in Kalpgahı olan Orta Asya, hiç şüphesiz ki dünyanın politik olarak en önemli noktalarından biridir. Köklü Türk milletinin doğduğu ve onlarca devlet kurduğu bu coğrafya, diğer iki önemli güce; Rus ve Çin devletlerine ev sahipliği yapmıştır, yapmaktadır. Bölgeyi önemli kılan bir diğer etmen ise İslam dininin, kültürünün ve medeniyetinin odağı olmasıdır. Fergana, Hive ve Buhara gibi dini merkezler pek çok din âliminin yurdu olmuştur. Ancak zaman içerisinde bu karakteristik özellik bir takım dış etkenler nedeniyle devletlerin bekasımı tehdit eder düzeye ulaşmıştır.

Yüzyıllar boyunca Rus hâkimiyetinde kalan Türkistan halkı ne Türk ne de İslami kimliklerini gönüllerince yaşayamamıştır. Bundan dolayı dini hayat ağırlıklı olarak tasavvufa dayalı şekilde, resmi olmayan dini eğitim kurumları (medreseler, tekkeler, camiler vb.) aracılığıyla gizli yürütülmüştür. Daimi olarak otoriteye karşı dini koruma içgüdüleri içinde yaşamış olan bölge halkları, zemin buldukça çeşitli birlikler halinde örgütlenmişlerdir. Başlangıçta tehdit edici nitelikte olmayan bu topluluklar zaman içinde aldıkları önlemlerin dozunu artırmış ve mücadele şekillerini değiştirmiştir. Özellikle Vehhabizmin bölgeye girişi, söz edilen değişiklik taraftarlarının hepsinin etrafından toplanabileceği bir ideoloji açığını kapatmıştır. Bölgenin radikal İslam'a kaymaya eğilimli oluşu, kendisine taban bulmaya çalışan bu tip gruplar açısından kolaylaştırıcı bir etken olmuştur. Örneğin İslami Yeniden Doğuş Partisi Astrahan'da kurulmuş olsa da Tacikistan dâhil diğer bölge ülkelerinde faaliyet göstermiş, kendisine kitle bulabilmiştir.

Bu anlamda Orta Asya'da çok geniş bir yayılma sahası elde eden bir diğer terör örgütü, hepimizin yakından tanıdığı Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'dür. FETÖ, 1990'lardan başlayarak bölgede açtığı okullarla ve verdiği burslarla gençleri etrafında toplamış, iş insanları

aracılığıyla ticaret hayatına girmiş ve devlet nezdinde desteklenen kabul gören bir topluluk haline gelmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında en güçlü olduğu ülke Kırgızistan'dır. En az etkili olduğu ise Özbekistan'dır. (RUSEN, 2017) Bunda Kerimov'un büyük katkısı olduğunu söylemek gerekir. 1999 yılında uğradığı suikastın ardından Kerimov, bu tip dini yapılanmalara ait okulları kapattırarak, mensuplarını ya da ilişkili olduğu düşünülen kişileri ise sınır dışı etmiştir. Fethullah Gülen Cemaati ile iltisaklı kişilerin de parmağı olduğu iddiaları üzerine Kerimov'un aldığı katı tedbirler, günümüzde Özbekistan'ın FETÖ'den en az hasar alan devlet olmasını sağlamıştır. Elbette ki bu tehdidi gören tek kişi Kerimov değildir. Özbek ve Türk istihbarat teşkilatlarının ortak çalışmaları da tehlikenin boyutlarının ortaya çıkarılmasında oldukça faydalı olmuştur. Dönemin MİT Orta Asya Başmüşaviri Kaşif Kozinoğlu, hazırladığı çalışmalar ile Kerimov yönetimini ikaz etmiştir (Gedek, 2013). Alınan bu önlemlere rağmen 2005'teki Andican olaylarında da Ekremiler grubuna mensup kimi iş insanlarının Fethullah Gülen Cemaati¹ ile bağlantısı olduğu iddia edilmiştir. O zaman alınan tüm tedbirlerin ötesinde, yapılan yargılamaların ardından 2009 ve 2011 yıllarında büyük bir tevkifat dalgası başlatılmış, suçlu bulunan iş insanlarının mallarına el konulup sınır dışı edilmişlerdir. (İnternet Haber, 2005)

Esasında buradaki husus; sadece FETÖ'nün değil onun gibi diğer örgütlerin ne kadar kolay kendilerine zemin bulabildikleridir. FETÖ sadece Özbekistan'da değil, diğer ülkelerde de son derece yayılmış olduğu için, ne kadar yasaklanırsa yasaklansın diğer ülkeler üzerinde yine faaliyetlerini sürdürebilmekteydi. Ekremiler grubu da ülkede faaliyetleri yasaklanmasına rağmen Hizb-ut Tahrir aracılığıyla her yerde varlık sergilemeye devam etmekteydi. Burada elbette ki dış desteklerin çok önemli bir yeri vardır ancak özünde "toplumsal yapı" temel taşıdır. Zira radikal grupların devlete tehdit oluşturmaması için alınan önlemler, yine bu grupları güçlendirmiştir. Neorealizmde sözü edilen güvenlik ikilemi bu durum için de söz konusudur. Kısıtlamalar ve yasaklamalar, örgütlerin halk içindeki kitlesine karşı "söylemlerindeki haklılığı kanıtlayan, dini yozlaştırmaya ya da yok etmeye çalışan yönetimlerin amaçlarını ortaya koyan birer gelişme" olarak lanse edilmiştir. Haliyle bu durum kitlelerin daha da radikalize olmasına ve örgütlerin güç kazanmasına yol açmıştır. Halkın içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullar, işsizliğin getirdiği hükümet karşıtı bakış açısı ve adaletsizlik duygusu da birer katalizör işlevi görmüştür. Bölgenin son derece hassas dinamikler üzerine kurulu toplumsal yapısı, yeterince güçlü olmayan hükümetlerin elinde kimi zaman birer saatli bomba haline dönüşmüştür. (Fredholm, 2003; Oğan, 2005 ve Akimjan Kyzy, 2018)

Son yıllara bakıldığında, Kerimov'un 2016 yılında vefatının ardından cumhurbaşkanlığına seçilen Şevket Mirziyoyev'in istikrarı sağlanması, halkın refahını gözeten ekonomik açılımlar yapması ve dini hayatın özgürleşmesine yönelik reformlar gerçekleştirmesinin radikalleşmeye negatif etki yapacağını öngörmek mümkündür. Açıklanan istihdam paketleri ülkedeki işsizliği bir nebze de olsa azaltacak, başlatılan tarım reformu ile pamuk ağırlıklı üretimden çok kalemlerli üretime geçilecektir. Tacikistan ve Kırgızistan ile çözüm sürecine giren sınır sorunları halk içindeki gerilimi azaltacak ve yönetime duydukları güveni tazeleyecektir. Önceki iktidarın aksine, dini pratikleri serbest bırakan, İslam'ın günlük hayatta gerektiği şekilde tezahür etmesine olanak sağlayan Cumhurbaşkanı, göreve geldiği günden itibaren Özbek halkı tarafından saygı duyulan bir figür haline gelmiştir. Haliyle bu gelişmeler iktidarın sağlamlaşmasına pozitif katkı yapacak ve toplumun eskisi kadar kolay radikalize olma olasılığını azaltacaktır. (TRT AVAZ, 2021)

¹ O zamanki anılış şekline göre Nurcular idi.

Kaynakça

- Akçalı, Pınar ve Efeğil, Ertan. 2003. “Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları” Gündoğan Yayınları. İstanbul 2003. s.129-157 (aktaran Salih Akdoğan).
- Akimjan Kyzy, Bukatcha. 2018. “Yeni Dini Akımların Orta Asya Gençliği Üzerindeki Etkileri ve din Eğitiminin Rolü” Gelecek Vizyonlar Dergisi C.2, S.4, s.31-39. DOI: 10.29345/futvis.41
- Arı, Tayyar ve Pirinççi, Ferhat. 2010. “11 Eylülün Gölgesinde Orta Asya’ya Yönelik Amerikan Politikası” Orta Asya ve Kafkasya, Bursa: MKM Yayıncılık s.295-325. https://www.researchgate.net/publication/329761215_11_Eylulun_Golgesinde_Orta_Asya_ya_Yonelik_Amerikan_Politikasi
- Avcı, Mesut. 2020. “İslamın Orta Asya Tarihi” MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi C.9 S.1, s.517-528. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/942887>
- Bademci, Ali. 1975. “1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa Cilt: I” İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bal, Halil. “Türkistan Tarihi” İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Lisans Programı Ders Kitabı. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/turkistantarihi.pdf
- BBC News. 2015. “Özbekistan İslami Hareketi İŞİD’e bağlılığını açıkladı” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150807_isid_ozbekistan, 7 Ağustos 2015. E.T. 9 Ekim 2020.
- BBC News. 2003. “Hizb ut Tahrir” <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/3182271.stm>, 27 Ağustos 2003. E.T. 13 Ekim 2020.
- Behar, Büşra; Özdoğan, Günay G; İncioğlu, Nihal; Kut, Gün; Kut, Şule ve Sungur, Nesrin. 1994. “Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan” Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları.
- Bennigsen, Alexandre. 1988. “Sûfi ve Komiser Rusya’da İslâm Tarikatları” Tercüme: Osman Türer Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bodur, Hüsnü Ezber. 2004. “Orta Asya’da Militan İslamcı Hareketler ve Vahhabilik”, Dini Araştırmalar Dergisi. C.7 S.20, s.195-204. http://isamveri.org/pdfdrq/D01949/2004_20/2004_20_BODURHE.pdf
- Counter Extremism Project. Islamic Movement of Uzbekistan, <https://www.counterextremism.com/threat/islamic-movement-uzbekistan>, E.T. 10 Ekim 2020.
- Çaman, Mehmet Efe ve Dağcı, Kenan. 2015. “Özbekistan’da İslam, Siyasi Sistem ve Radikalizm” Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. C.5, S.8. DOI: 10.17828/yalovasosbil.234169

- Demir, Hilmi ve Yılmaz, Hüseyin Raşit. 2017. “Orta Asya’dan Ortadoğu’ya Gidenler Dönünce” Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu, s.1-4. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4145>
- Derin, Süleyman. 2006. “Tasavvufun Orta Asya’da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği” TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. C. 7 S. 16. s. 7-39. http://www.tasavvufdergisi.net/Makaleler/1062218723_16.1.pdf
- Doğan, Orhan. 2011. “Çarlık Rusya’nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyancılar XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.26. s.117-135. [/http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/118](http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/118)
- Erdoğan, Aysel, (2018), “Sovyet Rusya Rejiminin Türkistan Halklarına Yönelik Asimile Politikası”, Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 5, S. 9, s. 251-269.
- Erkan, Fatma Nur. 2019. “Orta Asya’da Yesevî Geleneğinin Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi” Kisbu ilahiyat Dergisi. S.1 129-150. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736308>
- Erşahin, Seyfettin. 2018. “100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası”. Yunus Koç ve Mikail Cengiz (ed.) Sovyet İhtilali Karşısında Türkistan Ulemasının Tutumu. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları s.701-728. <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/sovyetkitap.pdf>
- Euronews. 2016. Özbek lider Kerimov kimdir? <https://tr.euronews.com/2016/09/02/ozbek-lider-kerimov-kimdir>, 2 Eylül 2016. E.T 06 Eylül 2020.
- Fredholm, Michael. 2003. “Uzbekistan & The Threat From Islamic Extremism” Conflict Studies Research Centre. Defence Academy of the United Kingdom. https://www.files.ethz.ch/isn/92519/03_May_2.pdf
- Gedek, Ergün, 2013, Kaşif Kozinoğlu'nun Mezara Götürmediği Sırlar, Aydınlık Yayınları: İstanbul s.71
- Gross, Jo-Ann. 1999. “The Polemic of ‘Official’ and ‘Unofficial’ Islam: Sufism in Soviet Central Asia” Islamic Mysticism Contested. (ed. Frederick De Jong- Bernd Radtke, Leiden) s.45-67. (Aktaran Çev.: Abdurrezzak TEK. 2004. “ ‘Resmî’ ve ‘Resmî Olmayan’ İslâm Tartışması: Sovyet Orta Asyasında Tasavvuf” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi C. 13 S. 1 s. 279-301. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143879>
- Gökbulut, Süleyman. 2009. “Necmeddîn Kübrâ ve Kübrevîlik” Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/12249/236071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Gümüş, Musa. 2015. “Türkistan’da ‘Vatan’ Müdafaacıları: Korbaşılar Hareketi ve Enver Paşa”. Tarih Okulu Dergisi. Yıl.8 S.24. s.649-682. https://www.researchgate.net/publication/338750059_Gumus_Musa_Turkistan_da_Vatan_Mudafaacilari_Korbasilar_Hareketi_ve_Enver_Pasa_Tarih_Okulu_Dergisi_Sayi_XXIV_Sayfa_649-682_2015

- Gündüzöz, Güldane. 2017. “Anadolu Derviş Sofrasında Hoca Ahmed Yesevî'nin İzleri Derviş Lokmasının Menkıbevî Referansları” Cumhuriyet İlahiyat Dergisi C.21 S.2 s.1217-1247. DOI: 10.18505/cuid.330905.
- Güngör, Özcan ve Polat, Fazlı. 2015. “Yurtdışında Ramazan'ın Sosyo-Psikolojik Yönleri Amerika Örneği” Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C.1, S.1, s.125-158. <https://dergipark.org.tr/pub/aicusbed/issue/1518/18671>
- Haghayeghi, Mehrdad. 1995. “Islam and Politics in Central Asia” New York: St. Martin's Press. (Aktaran Demirci, Levent. 2012. “Özbekistan. Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana” Savunma Bilimleri Dergisi. C.11. S.2. s.33-69. https://www.researchgate.net/publication/339948060_Ozbekistan_Kirgizistan_ve_Tacikistan'in_Kesisimindeki_Sorunlu_Vadi_Fergana
- Ismailov, Eldar ve Papava, Vladimer. 2010. “Rethinking Central Eurasia” Johns Hopkins University SAIS SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2196485> <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2196485>
- İnternet Haber. 2005. “Özbekistan'daki isyan büyüyor” <https://www.internethaber.com/ozbekistandaki-isyan-buyuyor-1124220h.htm>. 13 Mayıs 2005, E.T 06 Eylül 2020.
- İsabaeva, Mairamkan. 2017. “Bağımsızlık öncesi ve sonrası Orta Asya'da Nakşibendilik: Hüseyiniye kolu örneğinde” Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmi Dergisi. S.22 s.136-154. http://tfij.net/Makaleler/1453616354_07.pdf
- Kang, Daekeun. 2010. “Orta Asya'da Radikal İslam Hareketi Ve Terörizm” Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. <https://www.ulusaltezmerkezi.net/orta-asyada-radikal-islam-hareketi-ve-terorizm/>
- Kurum, Mehmet ve Avcı, Engin. 2018. “Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması” Güvenlik Stratejileri Dergisi. Yıl: 14 S. 28 s.37-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594362>
- Küçükçaya, M. Askeri. 2018. “Yeseviye Tarikatı'nın Temel İlkeleri” Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 23 S.40 143-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranilahiyatdergisi/article/469487>
- Mackinder, Halford John. 1904. “The Geographical Pivot of History” Geographical Journal. C.23 S. 4 s.298-321. https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2019/05/20131016_MackinderTheGeographicalJournal.pdf
- Mearsheimer, John J. 2001. “The Future of the American Pacifier.” Foreign Affairs. C.80 S.5 s.46-61. DOI: 10.2307/20050250
- Merçil, Erdoğan. 2000. “İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi Hangi Devlet ile Başlamalı?” Türk Tarihinin Meseleleri. 23-25 Mayıs. 1997. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. s.299-304. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9608/119997>
- Oğan, Sinan. 2005. “Özbekistan'da “Yeşil” Devrim Sancıları” Türkiye Uluslararası İlişkiler ve stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM). <https://turksam.org/ozbekistan-da-yesil-devrim-sancilari>. E.T. 06 Eylül 2020.

- Öztürk, Selim. 2019. “Çarlıkta Ruslaştırma Siyaseti Ve Sovyet Sonrası Dönemde Ruslaştırmadan Geriye Dönüş Politikaları” AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi. C.7 S.16 s.1097-1110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyad/issue/44101/543651>
- Polis Akademisi Yayınları. 2017. “Radikalleşme. Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm” No:8. <http://pa.edu.tr/Upload/editor/files/Radikallesme-siddet-iceren-Asirilik-ve-terorizm.pdf>
- Rapoport, David. 2002. “The Four Waves of Rebel Terror and September 11” *Anthropoetics*. No:1 s.1-19. <http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0801/ap0801.htm>
- Rusya Araştırmaları Enstitüsü (RUSEN). 2017. Özbekistan. FETÖ’yü ilk fark eden ülke oldu. <http://www.rusen.org/ozbekistan-fetoyu-ilk-fark-eden-ulke-oldu/> 24 Ekim 2017. E.T. 10 Ekim 2020.
- The President of Uzbekistan. 2020. Joint Statement of the Heads of State of the Republic of Kazakhstan, the Republic of Tajikistan, Turkmenistan and the Republic of Uzbekistan on the developments in the Kyrgyz Republic <https://president.uz/en/lists/view/3885> 9 Ekim 2020. E.T. 13 Ekim 2020.
- Topsakal, İlyas. 2018. “100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası” Yunus Koç ve Mikail Cengiz (ed.) *Rus İslamı Kavramı ve Devrimden Günümüze İslam*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s.689-700. <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/sovyetkitap.pdf>
- Tosun, Necdet. 2012. “Orta Asya’da İslam: Temsilden Fobiye” Muhammet Savaş Kafkasyalı (ed.). *Orta Asya’da Tasavvuf*. Ahmet Yesevi Üniversitesi. Türkistan 2012. s.491-544. https://www.academia.edu/34804329/Orta_Asyada_%C4%B0sl%C3%A2m_Temsilden_Fobiye_C_1
- TRT AVAZ. 2017. “Özbekistan’da ekonomik ve sosyal reformlar dönemi” <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/ozbekistanda-ekonomik-ve-sosyal-reformlar-donemi/59ef375401a30a96bcdb57b4>, 24 Ekim 2017. E.T. 14 Nisan 2021.
- Türer, Osman. 1993. “Türk Dünyasında İslam’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevi’nin Rolü” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*. 26-29 Mayıs 1993. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. s. 361-368. <https://www.altayli.net/sovyetler-birligi-doneminde-orta-asya-ve-kafkaslarda-sufi-tarikatlar.html>
- USSR. 1982. “Sixty Years of the Union. 1922-1982” Moscow: Progress Publishers.
- Ülger, İrfan Kaya. 2008. “Orta Asya’da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?” II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi. Bışkek. s. 441-454. <https://silo.tips/download/orta-asya-da-radikalizm-tehdid-gerek-m-efsane-m>
- Vurgun Yılmaz, Seda. 2015. “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. s.607-623. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2893/40181>
- Weitz, Richard. 2004. “Storm Clouds over Central Asia: Revival of the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU)?” *Studies in Conflict & Terrorism*. 27:6 p.505-530. DOI: 10.1080/10576100490513558

- Yaylımov, Guvanch. 2012. “Necmeddîn-İ Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevîlik” Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DSJOURNAL

Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

Cilt 2 | Sayı 1 | Haziran | 2021
Volume 2 | Number 1 | June | 2021

Yayın Politikası

DSJOURNAL tüm platformlarda herkesin erişimine açık, ücretsiz bir akademik dergidir. Yayın süreçlerinin hiçbir aşamasında yazarlardan ya da yayın sonrası okuyuculardan herhangi bir ücret talep edilmez. DSJOURNAL'a gönderilen makaleler ilk gönderim tarihinden itibaren 6 ay içerisinde editör ve hakem incelemesine tabi tutulur ve olumlu/olumsuz nihai sonuç ilgili yazara bildirilir.

Değerlendirme Süreci

1. Editör İncelemesi

Çalışmanız öncelikle bir intihal programına yüklenir. Bu aşamada çalışmanızın en az %70 oranında özgün olması beklenir. Bu aşamayı geçemeyen makaleler yazarlara geri gönderilerek yazarlar durum hakkında bilgilendirilir.

Çalışmanızın özgünlük şartını sağlama durumunda ise, dergimizin editörleri çalışmanızı inceler ve uygun görmeleri halinde size de bilgi verilerek çalışmanız hakemlere yönlendirilir.

Editörlerimiz çalışmanızda değişim talep ederse, önerilen düzeltmeler ile birlikte tarafınıza bir bilgi maili atılır. Verilen tarihe kadar düzeltmeleri yapıp çalışmanızın düzeltilmiş halini size gelen maile cevaben tarafımıza ulaştırmanız gerekir. Çalışmanızın düzeltilmiş hali uygun görüldüğü takdirde hakem değerlendirme sürecine geçilir.

2. Hakem Süreci

Editör incelemesinden geçen çalışmanız öncelikle kişisel bilgileriniz silinmiş anonim şekli ile, ilgili konusunda daha önce çalışmaları olan bir hakeme gönderilir. İlgili hakem Makale Değerlendirme Raporunu hazırlar ve editörlerimize gönderir. Bu rapor içerisinde çalışmanızın doğrudan yayımlanmaya uygun olduğu, düzeltme gerektiği ya da yayımlanamayacak durumda olduğu sonuçları çıkabilir. İlgili hakem detaylı bir şekilde çalışmanızda eksik ya da uygun görüldüğü yerleri raporda belirtir.

Çalışmanız doğrudan yayımlanmaya uygun görülürse, editörlerimiz değerlendirme raporunu tarafınıza gönderir ve sizi bilgilendirir.

Çalışmanıza ilgili hakem tarafından düzeltme geldiği takdirde editörlerimiz tarafınıza bilgi verir ve size verilen son tarihe karar düzeltmeleri yapıp aynı maile cevaben çalışmanızı göndermeniz beklenir.

Birinci hakemin nihai kararından sonra çalışmanızın son hali bir diğer hakeme daha gönderilir ve yukarıdaki süreç tekrarlanır.

İki hakemin de çalışmanızın yayımlanması yönünde rapor vermesi durumunda makaleniz yayın sürecine girer. Hakemlerden bir tanesinin olumlu bir tanesinin olumsuz rapor göndermesi durumunda çalışmanız editör kararıyla reddedilebilir, kabul edilebilir ya da üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Son durumda, üçüncü hakemin raporu doğrultusunda çalışmanız yayın sürecine girer ya da reddedilir.

3. Son Kontrol

Yukarıdaki süreç olumlu bir şekilde tamamlandığında çalışmanız yayımlanma sürecine girmiş olur. Çalışmanızın hangi sayıda yayımlanacağı DSJOURNAL tarafından kararlaştırılır ve tarafınıza bilgi verilir.

Çalışmanızın son hali tekrar Türkçe ve İngilizce uygunluk kontrolünden ve editör incelemesinden geçirilir.

Son aşamada çalışmanızın yayımlanma tarihi ve gerekli olabilecek ek bilgiler tarafınıza iletilecektir.

Önemli Bilgiler

Akademik Referanslar ve Alıntılar

- Kaynaklar kaynakçada ve ana metinde belirtilmelidir.
- Çevrimiçi erişilen kaynaklar bir DOI veya URL içermelidir.
- Kaynaklardan en az 5 tanesi şu yayın türlerinden biri olmalıdır:
  - Derleme kitap
  - Hakemli yayın (kitap, dergi veya diğerleri)
  - Arşiv belgeleri
  - Tezler

Sözcük Sayısı

- Özetler 300 kelime sınırını geçmemelidir.
- Makaleler en az 2.000 kelime - en fazla 8.000 kelime arasında olmalıdır. Kelime sayısına yalnızca ana metnin dahil edildiği unutmamalıdır; özet, referanslar, şekil başlıkları ve tablolar kelime sayımına dahil edilmez.

Diğer Notlar ve Hatırlatmalar

- Makale gönderimleri, Türkçe ve İngilizce birer özet ve 5 tane anahtar kelime içermelidir. İngilizce yazılan makalelerde ayrıca Türkçe özete gerek yoktur.
- Makaleler " DSJOURNAL Makale Şablonuna" göre biçimlendirilmelidir.
- The Chicago Manual of Style 17th Edition kurallarına uygun kaynak gösterilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği İlkeleri

DSJOURNAL'a gönderilen makalelerin *Committee on Publication Ethics* (COPE) çerçevesinde araştırma ve yayın etiği ilkeleri ile uyumlu olmaları gerekmektedir. Bu minvalde intihal, veride sahtecilik, çarpıtma, yayın tekrarı, bölerek yayımlama ve makale hazırlanma süreçlerinde bulunmayan yazar isimlerinin geçirilmesi hususlarına dikkat edilmelidir. Bu hususlardan biri ya da birkaçı tespit edildiği takdirde ilgili makale henüz editör incelemesinde reddedilecektir.

Makale Tasarımı

Başlık

Makalenin başlığı makale ile uyumlu ve bir açıdan tüm makalenin tek bir cümlelik özeti gibi olmalıdır. Çok uzun ve çok kısa başlıklardan kaçınılmalıdır. Örneğin:

Postcolonial Netherlands: Sixty-five Years of Forgetting, Commemorating, Silencing
(Gert Oostindie)

Özet

Başlıktan sonra bir makalenin en önemli kısmı özetidir. Bir okuyucu özeti okuduktan sonra makalenin geneli hakkında fikir sahibi olabilmelidir. Ancak daha önemlisi, özet kısmı hangi konuya, neden, nasıl yaklaşıldığının ve ne sonuç çıkarıldığının belirtilmesi gereken bölümdür. Özet, mümkün olduğu kadar kısa ancak mümkün olduğu kadar net olmalıdır.

Özet içerisinde aşağıdaki maddeler birer ikişer cümle ile kesinlikle belirtilmelidir.

- Net bir giriş cümlesi
- Çalışmanın yapılmasında gerek görülen sorunsal
- Çalışmanın argümanı/ları, teorik arka planı, kavramsal çerçevesi
- Çalışmanın hazırlanmasında izlenen yol ve metotlar (kullanılan kaynak türleri, arşiv, röportaj, ikincil kaynaklar)
- Çalışmanın literatüre katkısı, çalışmanın neden değerli olduğu
- Makalenin ulaştığı sonuç ve çıkarım

Giriş

Çalışmanın girişinde makaleyi yazmaya karar verdiğinizde sizi cezbeden konulara değinmelisiniz. Bu minvalde, giriş bölümü okuyucuda ilgi uyandırmalıdır. Çalışmanın neden yapıldığı, literatürdeki ne gibi bir eksiği kapatmayı hedeflediği neden sonuç ilişkisi içerisinde anlatılmalıdır. Bu açıdan makalenin argümantasyonu kuvvetli olmalıdır. Giriş bölümün sonuna doğru okuyucu makalenin devamına hazırlanmalı ve makalenin geri kalan bölümünde ne gibi konulara değinileceği kısaca yazılmalıdır.

Metodoloji: Giriş kısmında çalışmanın yürütülmesi esnasında izlenen metodolojiye yer verilmesi gereklidir. Metodoloji ilgili konuyu ele alırken, sonuca ulaşırken nasıl bir yol izlediğinizi, nerelere odaklandığınızı, nasıl kaynaklar kullandığınızı ya da alandan nasıl bilgiler ürettiğinizi gösterir. Makalenizin “bilimsel” olmasındaki temel faktörlerden bir tanesi uygun bir metodolojiye sahip olmasıdır.

Akademik Üslup

Makaleniz yazım dilinin dil bilgisi kurallarına uygun bir şekilde yazılmış olmalıdır. Terminoloji doğru kullanılmalıdır. Yeni kavram üretilmeye gidilmesinden ziyade kabul görmüş kullanımlar tercih edilmelidir. Uygun akademik üslup tercih edilmeli, günlük konuşma dilinden kaçınılmalıdır. Gereksiz uzun ve anlaşılması güç cümle öbekleri tercih edilmemelidir.

Akademik bir makalede, fikirler net bir şekilde ifade edilmelidir. Paragraflar arasındaki bağlantı okuma akışının sağlanması açısından önemlidir. Her bir paragraf kendi içerisinde bir konuyu ele alırken bir sonraki paragraf bağlantılı başka bir konuyu ele almalıdır.

Makale içerisinde yazarın yorumu ya da doğrudan keşfi olmayan her bir bilgiye mutlaka kaynak gösterilmelidir. Kaynaklar gösterilirken daha çok bilgiyi veren ilk yazara gidilmelidir. Bu mümkün değilse ilk yazarın da adı geçirilerek ikincil yazara atıfta bulunulmalıdır.

Literatür Taraması

Makalenin literatür kısmı, yazarın konu hakkında ne kadar arka plana ve bilgiye sahip olduğunun göstergesidir. Öte yandan konuya hakim olmayan bir okuyucunun konu hakkında literatürde mevcut tartışmaları ve önemli çıkarımları görmesi bu bölümde sağlanır.

Literatürde atıfta bulunulacak kişilerin konu ile ilgili önde gelen isimler olması çok önemlidir. Böylece okuyucu konunun ana eksenine vakıf olabilir. Öte yandan ilgili konunun zamanla ne yöne doğru evrildiği ve yazarın makaleyi yazdığı zamanda en son ne durumda olduğu bu bölümde gösterilir.

Literatür kısmı mümkün olduğunca detaylandırılmalıdır. Ancak sadece literatür kısmını detaylandırmak amaçlı uç bilgiler vermekten kaçınılmalı ilgili literatürün ekseninden kayılmamalıdır.

Tartışma

Makalenin tartışma kısmı yazarın fikirlerinin en belirgin bir şekilde görüldüğü yer olması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu bölümde bulgular yorumlanmalı ve pozitif-negatif eleştiriler yapılmalıdır. Ayrıca bu bölümde çalışmanın güçlü ve zayıf yönlerine yer verilmelidir. Bu bölümde okuyucu sonuç bölümüne hazırlanmalıdır.

Sonuç

Çalışmanın genel bir değerlendirilmesi ile başlamalıdır. Bu bağlamda, makalenin sadece sonuç kısmını okuyan bir okuyucu genel olarak makalede anlatılan husus hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bulgular, çıkarımlar, konunun geleceğine dair tahminler sonuç bölümünde yer almalıdır. Ancak bu bölümde kesinlikle makale içerisinde anlatılan hususlar yinelenip tekrara düşülmemelidir.

Kaynaklar

Makalenin kaynakları hem nitelik hem nicelik açısından yeterli olmalıdır. Unutulmamalıdır ki makalenin “bilimselliği” metodolojisine bağlı olduğu kadar kullanılan kaynaklara da bağlıdır. Çok kaynak kullanmak her zaman kaliteli bir makale oluşturmayacağı gibi az kaynak kullanmak da yazarın konuya yeteri kadar hakim olmadığı anlamına gelebilir. Kaynak seçimleri daha çok arşiv kayıtları, resmi kurum siteleri, kullanılan metot dahilinde alandan üretilen bilgiler, konuda önde gelen kişilerin katkıları, rüşdünü ispat etmiş akademik dergi makaleleri ve kitaplardan seçilmelidir.

DSJOURNAL

Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

DSJOURNAL
Diplomasi ve Strateji Dergisi
The Journal of Diplomacy and Strategy

Cilt 2 | Sayı 1 | Haziran | 2021
Volume 2 | Number 1 | June | 2021
E-ISSN: 2717-7866